ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Lexicographic Bulletin

Vol 12 (1972)

Lexicographic Bulletin

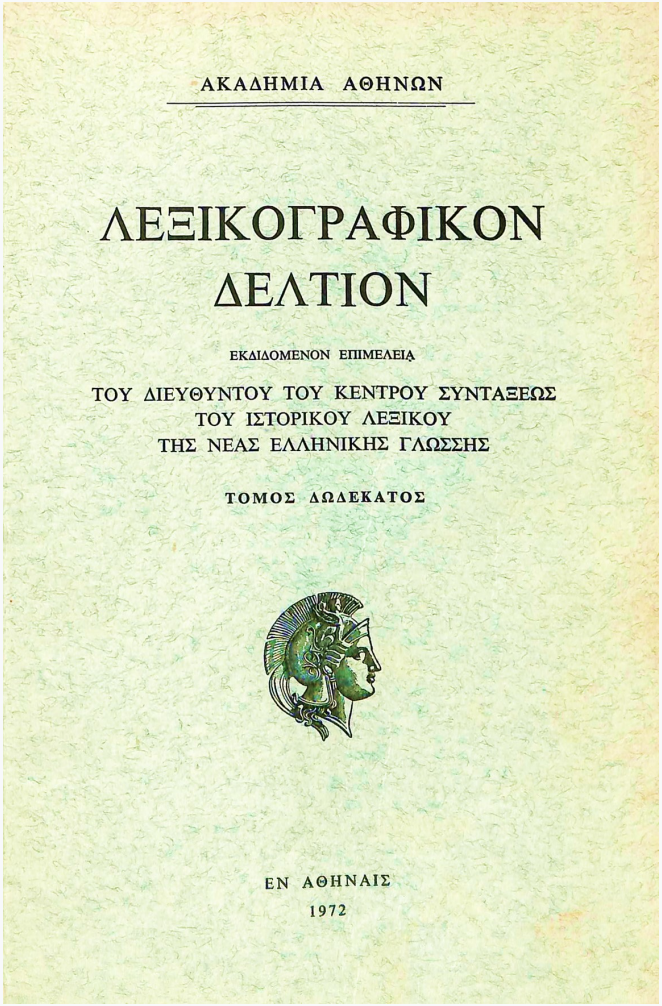
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΩΔΕΚΑΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1972

Γλωσσική συγγένεια Κρήτης και Μάνης

Dikaios Vayakakos

doi: 10.12681/ld.40749

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 23/07/2025 23:32:37

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΩΔΕΚΑΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1972

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΚΟΙΝΩΣ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ
Ὁδὸς Ἀναγνωστοπούλου 14 — Ἀθῆναι (136) — Τηλ.: 620-024

Διευθυντής: Δικαιος Β. Βαγιακακος

ACADÉMIE D'ATHÈNES
CENTRE DE RÉDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE (LANGUE COMMUNE
ET DIALECTES)
14, rue Anagnostopoulou — Athènes (136) — Tél.: 620-024

Directeur: Dikéos V. Vayacacos

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σελίδες

Δικ. Β. Βαγιακάκου : Γλωσσικὴ συγγένεια Κρήτης καὶ Μάνης [*Dik. B. Vayacacos*, Parenté linguistique entre la Crète et le Magne] 3- 42

Νικ. Γ. Κοντοσοπούλου : Προβλήματα τοῦ ἑλληνικοῦ γλωσσικοῦ Ἄτλαντος [*Nicolas G. Contossopoulos*, Problèmes de l'Atlas linguistique de Grèce] 43- 49

Nicolas J. Kontosopulos : Los dialectos en la Grecia contemporánea 51- 58

Titos P. Jochalas : Gli studi albanologici in Grecia 59- 67

Titos P. Jochalas : Griechische Orts-und Familiennamen des italoalbanischen Gemeinden Siziliens 69- 80

Dikéos V. Vayacacos : Le grec moderne, les dialectes néo-helléniques et le Dictionnaire Historique de la langue grecque de l'Académie d'Athènes 81-102

Bibliographie de Linguistique Grecque 102-245

Liste des auteurs 247-256

Περιεχόμενα τῶν τόμων 1-11 τοῦ «Λεξικογραφικοῦ Δελτίου» [Sommaire des vol. 1-11 du «Bulletin Lexicographique»] 257-260

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΜΑΝΗΣ[1]

Αἱ γλωσσικαὶ ὁμοιότητες μεταξὺ δύο ἀπομεμακρυσμένων περιοχῶν δύνανται νὰ ἑρμηνευθοῦν εἴτε ὡς παλαιὰ κληρονομία ἐκ τῆς μεγάλης τοῦ Ἔθνους ἡμῶν γλωσσικῆς παραδόσεως εἴτε ὡς ἀποτέλεσμα ἐποικισμοῦ συμπαγοῦς πληθυσμοῦ ἐκ τῆς μιᾶς περιοχῆς εἰς τὴν ἄλλην εἴτε, ἐνίοτε, ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τῶν δύο τούτων παραγόντων.

Μεταξὺ Κρήτης καὶ Μάνης ὑπάρχουν κοινὰ γλωσσικὰ καὶ λαογραφικὰ στοιχεῖα, τὴν ὁμοιότητα τῶν ὁποίων πρῶτος ἐπεχείρησε νὰ ἑρμηνεύσῃ ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις[2]. Οὗτος, ὁρμώμενος ἐκ τῆς γενικῆς θεωρήσεως τοῦ γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ τῆς Μάνης, τὸ ὁποῖον τότε ἐγνώριζε, προσεπάθησεν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἐκ Κρήτης — ἐκ Δυτικῆς Κρήτης — ἀντίστοιχον νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν ὁμοιότητα αὐτήν. Ὑπέθεσε δέ, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, ὅτι αὕτη ὀφείλεται εἰς ἐποικισμὸν ἐκ Μάνης εἰς Δ. Κρήτην, γενόμενον ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς (961). Τὸν ἐποικισμὸν ὅμως τοῦτον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἑδραιώσῃ δι' ἱστορικῶν μαρτυριῶν καὶ ἑπομένως παρέμεινεν ἡ γνώμη του ὡς μία ὑπόθεσις.

Ὁ Γ. Χατζιδάκις πρὸς τούτοις δὲν καθώρισε τὰ ὅμοια γλωσσικὰ φαινόμενα Κρήτης καὶ Μάνης, ἀλλ' ἠρκέσθη μόνον εἰς τὸν γενικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ὁμοιότητος τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἐθίμων τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Σήμερον ὅμως, ὅτε καὶ ἀξιόλογοι συλλογαὶ γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ ἔχουν γίνει ἐκ Κρήτης καὶ Μάνης[3] καὶ σχετικαὶ μελέται ἔχουν δημοσιευθῆ,[4] ἔχομεν τὴν δυνατότητα νὰ ἐπισημάνωμεν εἰδικώτερον τὰ κοινὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα καὶ νὰ καθορίσωμεν ἀκριβέστερον τὴν ἔκτασιν τῆς χρήσεως αὐτῶν.

Τὸ διὰ τὴν μελέτην ταύτην γλωσσικὸν ὑλικὸν λαμβάνομεν διὰ μὲν τὴν Κρήτην ἐκ τῆς αὐτόθι λαλουμένης σήμερον διαλέκτου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν Κρητικῶν λογοτεχνικῶν κειμένων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 15ου ἕως καὶ τοῦ 17ου αἰ., ὅτε

---

1. Ἡ παροῦσα μελέτη ἀνεκοινώθη ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἰς τὸ ἐν Ρεθύμνῳ Γ' Διεθνὲς Κρητολογικὸν Συνέδριον κατὰ τὴν 21ην Σεπτεμβρίου 1971.

2. Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ (= ΜΝΕ), 1, σ. 351.

3. Πολλαὶ ἀπόκεινται εἰς τὸ Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ (ΧΙΛ) καὶ εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

4. Διὰ τὰς μέχρι τοῦ 1935 δημοσιευθείσας βλ. *Γ. Σπυριδάκη*, Βιβλιογραφία τῆς Κρητικῆς Λαογραφίας καὶ γλωσσολογίας, Περιοδ. «Μύσων» Γ' (1934), σσ. 30-73, Ζ (1938), σσ. 93-129. *Ν. Τωμαδάκη*, Ἀναίρεσις καὶ συμπλήρωσις βιβλιογραφίας, Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον Α (1935), σσ. 102-124. Διὰ τὰς μετὰ ταῦτα βλ. *Ν. Κοντοσοπούλου*, Γλωσσογεωγραφικαὶ διερευνήσεις εἰς τὴν Κρητικὴν διάλεκτον, ἐν Ἀθήναις 1969, σσ. 85-94.

ἡ Κρητικὴ διάλεκτος εἶχε λάβει πλέον τὴν πλήρη αὐτῆς διαμόρφωσιν, διὰ δὲ τὴν Μάνην μόνον ἐκ τῆς λαλουμένης σήμερον διαλέκτου, διότι, δυστυχῶς, δὲν ἔχομεν ἐκ Μάνης λογοτεχνικὰ κείμενα εἰς τὴν τοπικὴν διάλεκτον τῆς ἀντιστοίχου ἐποχῆς, ὥστε νὰ ἀντλήσωμεν καὶ ἐκ τούτων τὸ ἀναγκαῖον ὑλικόν. Ἡ σύγκρισις ἑπομένως καθίσταται ἄνισος ὡς πρὸς τὸ ἐκ κειμένων γλωσσικὸν ὑλικόν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ Κρητικὴ γλωσσικὴ προφορικὴ παράδοσις εὑρίσκεται λίαν ἐκτεταμένη εἰς τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχομεν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γλωσσικὸν ὑλικὸν ἐκ Κρήτης, ἡ δὲ γλῶσσα τῶν κειμένων θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ δώσωμεν τὴν ἐξήγησιν διὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν διαλέκτων Κρήτης καὶ Μάνης.

Ἂς ἴδωμεν λοιπὸν πρῶτον τὰ σπουδαιότερα τῶν κοινῶν γλωσσικῶν φαινομένων, ἐν συνεχείᾳ δέ, ἀφοῦ ἐκθέσωμεν τὴν γνώμην τοῦ Γ. Χατζιδάκι καὶ Γ. Ἀναγνωστοπούλου περὶ τούτων, θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ αἰτιολογήσωμεν τὴν συγγένειαν αὐτῶν. Τὰ κοινὰ γλωσσικὰ φαινόμενα εἶναι *Φωνητικά*, *Μορφολογικά*, *Ἐτυμολογικὰ* καὶ *Λεξιλογικά*.

Α. ΦΩΝΗΤΙΚΑ

1) Ἡ οὐρανικωτέρα προφορὰ τῶν οὐρανικῶν γ, χ, κ (*γ̑, χ̑, κ̑*) πρὸ τῶν λεπτῶν φθόγγων e, i, ἢ εἰς τὸ κ ἐξελιχθεῖσα ἐνίοτε εἰς τσιτακισμόν.

Ἐν Κρήτῃ δηλ. λέγουν : *γ̑ῆ, γ̑υρεύγω, γ̑υρίζω, γ̑ιατί, παιδεύγ̑ει, βγ̑αίνω, νὰ γ̑ενῇ — κατέχ̑ει, ψυχ̑ή, χ̑είλη, ἀρχ̑ινίζω, χ̑έρα, χ̑αιράμενος — ἐκ̑εῖνος, ἐδικ̑οί, κοπελλίστικ̑η, πρικ̑ύ, κ̑αιρός, ἐδικ̑ές μου, κ̑εφαλή* κλπ. Κατὰ κανόνα, δηλαδή, ἡ ἰδιαιτέρα προφορὰ τοῦ *κ* (καὶ *g*=*γγ*, *γκ*) πρὸ τοῦ *e*, *i*, ἥτις δίδει τὴν ἐντύπωσιν τσιτακισμοῦ, δὲν εἶναι ὡς ἡ τοῦ *τσ* - *τζ*, ἀλλ' ὡς ἐνδιάμεσος παχὺς φθόγγος *κ̑* μεταξὺ τοῦ *κ* καὶ τοῦ *τσ* (*κ*>*κ̑*>*τσ*). Ὁ Κρητικὸς φθόγγος δὲν σχηματίζεται διὰ τοῦ ἄκρου τῆς γλώσσης μεταξὺ τῶν ὀδόντων (ὅπως τὸ *τσ* - *τζ*), ἀλλὰ πάντοτε διὰ προσψαύσεως τῆς γλώσσης πρὸς τὸν πρόσθεν καὶ πλάγιον οὐρανὸν ὥστε μᾶλλον ὡς *khie* καὶ *ghie* νὰ ἀκούεται[1], δηλ. ὁ τσιτακισμὸς δὲν συνετελέσθη ἀκόμη εἰς τὴν κρητικὴν διάλεκτον.

Παρὰ τὴν γενικὴν ὅμως αὐτὴν μορφὴν ἔχομεν εἰς ὡρισμένας λέξεις καὶ πλήρη τσιτακισμὸν τοῦ *κ* εἴς τινας τόπους τῆς Κρήτης, ὡς εἰς Κουροῦτες, Μαγαρικάρι, Μεραμπέλο, Σφακιά[2], ἔνθα λέγεται : *τσεφτελιὰ* (κεφτελιά), *κορατσῖνα* (κορακῖνα) καὶ εἰς Παλαιόκαστρον Σητείας[3].

Ἡ προφορὰ αὕτη τοῦ *κ̑* ὑπὸ τῶν Κρητῶν ἦτο ἤδη αἰσθητὴ πρὸ τριῶν καὶ πλέον αἰώνων. Ἤδη τὸ 1580 οἱ Θηραῖοι Λουκᾶς καὶ Ἀνδρέας Ἀργυρὸς ἔγραφον εἰς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον[4] «*δυσνόητον esse Cretensem linguam... qui corruptius lo-*

---

1. *Γ. Χατζιδάκι*, Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου καὶ τῶν συγχρόνων αὐτῆς ἰδιωμάτων, Ἐπετ. Πανεπιστ. Ἀθηνῶν 12 (1915/16), σσ. 11-12. *Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Βενετίας εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς καταληφθείσας χώρας, Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. 2 (1925), σ. 313.

2. *Γ. Παγκάλου*, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1955, σσ. 196-197.

3. Αὐτόθι, σ. 146. Πβ. *R.Dawkins*, ἐν Annual of the British School at Athens, τ. 10, σ. 83.

4. Turcograeciae, Baseleae 1584, σ. 209. Πβ. *Κ. Σάθα*, Παράρτημα Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 31.

quatur. Τζοπέλους inquit vocamus eos qui semper utuntur τζ sive τζίντα.... propróβατο - προβατάτζι, ἀρνὶ - ἀρνάτζο seu ἀρνάτχο...».

Καὶ εἰς τὴν Μάνην (εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης) ἔχομεν τὴν αὐτὴν προφορὰν τῶν οὐρανικῶν καὶ δὴ τοῦ κ πρὸ τῶν *e, i*, οἷον : *ϋέρος, ϋενιά, ϋελοῦ, ϋίδα, μαυροϋῆς — τυχερός, χέρι, χέρα, χαιράμενη, ψυχή, χειμῶνας, παχύνου — καιρός, κερί, κεφάλι, ἐκεῖνος, παιδάκι, ἀρνάκι*, κλπ. Εἰς τὸ ἰδίωμα ὅμως τῆς Ἔξω Μάνης ἔχομεν πλήρη τσιτακισμὸν τοῦ κ, οἷον : *τσαιρός, τσεφάλι, ἀρνάτσι, παιδάτσι* κλπ.

2) Ἡ ἀλλοίωσις τῶν συμφωνικῶν συμπλεγμάτων τσ καὶ τζ πρὸ τοῦ φωνήεντος ι ἢ τοῦ ἡμιφώνου συνιζανομένης συλλαβῆς.

Ἐν Κρήτῃ α/ τὸ σύμπλεγμα τσ εἰς τὴν Ἄνω Σύμην Βιάννου[1] πρὸ τοῦ πλήρους φωνήεντος *ἰ* ἢ τοῦ ἡμιφώνου *ι* τρέπεται εἰς *κ* : *παπούτσι - παπούκι, παπούτσια - παπούκια, παπουτσιῶν - παπουκιῶν, πετσὶ - πεκί, φοβιτσιάρις - φοβικιάρις.*

β/ Τὸ σύμπλεγμα τζ εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον[2] καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους τρέπεται εἰς *ᾶ* : *νεράτζι - νεράᾶι - νεράᾶια.*

Ἐν Μάνῃ (εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης[3]) παρατηρεῖται τὸ αὐτὸ πρὸ τοῦ ἡμιφώνου *ι*, οἷον : *παπούτσι - παπούκια, - παπουκιοῦνε, καβούτσι* (ἀδελφὸς) *- καβούκια - καβουκιοῦνε, κουκκούτσι - κουκκούκια, κότσι - κόκια, διπούτσι* (πέδη) *- διπούκια, νεράτζι - νεράᾶια.*

3) Ἡ τροπὴ τοῦ ἡμιφώνου *ι* συνιζανομένης συλλαβῆς πρὸ τῶν ἀήχων συμφώνων *π* καὶ *φ* εἰς *χι*, ὥστε νὰ ἔχωμεν *πχι, φχι* (τὸ χ ἐνταῦθα προφέρεται ὡς παχὺ χ).

Ἡ τοιαύτη τροπὴ συντελεῖται εἰς τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Κεντρικὴν Κρήτην[4], οἷον : *χωράφι - χωράφια - χωράφχια - χωραφχιῶ, πῖε - πχιέ, πιάνω - πχιάνω, πχιός*[5] Ζήν. Α., 29.

Τοῦτ' αὐτὸ συντελεῖται καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης[6], οἷον : *χωράφι - χωράφχια - χωραφχιοῦνε, ἀλάφι - ἀλάφχια, ξουράφι - ξουράφχια, κούφιος - κούφχιος, σάπιος - σάπχιος, πιάνω - πχιάνου, κοπιάζω - κοπχιάζου* κλπ.

---

1. *Γ. Παγκάλου*, ἐνθ' ἀν., σ. 237.

2. Αὐτόθι.

3. *Δ. Βαγιακάκου*, Συνίζησις καὶ ἐπένθεσις ἐν τῷ γλωσσικῷ ἰδιώματι τῆς Μέσα Μάνης, Λεξικογραφικὸν Δελτίον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 4 (1954), σσ. 123, 124. Ἀνάλογον φαινόμενον ἔχομεν καὶ εἰς Κύθνον (Μεσαρίαν) : *παπούκια, κιακιάρα* (τσατσάρα), *κακιαρόλα* (κατσαρόλα), *κιουράπια* (τσουράπια), *ἔκι* (ἔτσι). Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Γλωσσικὰ ἐκ Κύθνου, Λεξικογρ. Ἀρχεῖον 5 (1923), σ. 290. πβ. *Γ. Χατζιδάκιν*, Γενικὴν Γλωσσικήν, σ. 169, καὶ εἰς Μέγαρα καὶ Ἄνδρον, βλ. *Γ. Χατζιδάκι*, Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου, ἔνθ' ἀν., σ. 12.

4. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σσ. 171, 200, Ἄνω Σύμην.

5. *Κ. Σάθα*, Κρητικὸν Θέατρον, ἐν Βενετίᾳ 1879, ὁ *Γ. Πάγκαλος*, ἔνθ' ἀν., τόμ. 3, σ. 333 γράφει *πχός*.

6. *Δ. Βαγιακάκου*, ἔνθ' ἀν., σσ. 114-116.

4) Ἡ προφορὰ τοῦ σ ἐν συνιζήσει μετὰ τοῦ ἡμιφώνου ι συνιζανομένης συλλαβῆς ὡς χι.

Ἐκ Κρήτης ἡ τοιαύτη προφορὰ μαρτυρεῖται εἰς τὸ χωρίον Ἄνω Σύμη Βιάννου, ἔνθα λέγεται *κραχιὰ* (κρασιὰ), *νηχιὰ* (νησιά)[1].

Εἰς Μάνην (εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης)[2] ἔχομεν : *ἀλεχιὰ* (ἀλεσιά), *πατηχιὰ* (πατησιά), *μυστριχιὰ* (μυστρισιά), *ἴχια* (ἴσια), *ἰχιώνω* (ἰσιώνω) κλπ.

Ἡ αὐτὴ προφορὰ συναντᾶται καὶ εἰς Κυπριακὸν χειρόγραφον[3] τοῦ 16-17ου αἰῶνος, ἔνθα ἀπαντοῦν αἱ λέξεις : *τριμιθουχιά*, *φορεχιά*, *περαχιά*, *ἴχια*, *παχιᾶς* (τριμιθουσιά, φορεσιά, περασιά, πασιᾶς). Ἐκ Κύπρου ἐπίσης ἔχομεν *πεντακόχιες*, *μεχιακός*, *ἴχια*, *κραχιοῦ*, *δροχιά*, *μοιραχιὰ* (πεντακόσιες, μεσιακός, ἴσια, κρασιοῦ, δροσιά, μοιρασιά). Εἰς παλαιότερα δὲ Κυπριακὰ κείμενα, ὡς εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαχαιρᾶ καὶ τοῦ Βουστρωνίου ὑπάρχουν αἱ λέξεις, : *ἀρματοχία*, (ἁρματωσία) *γρόχιον* (γρόσιον), *διακόχια* (διακόσια), *πεντακόχιες* (πεντακόσιες), *ἴχια* (ἴσια), *φορεχία* (φορεσία).

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ Λεξικὰ τοῦ Du Cange καὶ Meursius φέρονται αἱ λέξεις : *μεχιακὸς* (μεσιακός), *χιόβαρος* (ἰσιόβαρος), *χιούχας* (σιούχας), *ἀτσιπποχιὰ* (ἀτσιπποσιά), *δροχιὰ* (δροσιά), *ἰχιώνω* (ἰσιώνω), *κακοπαθηχιὰ* (κακοπαθησιά), *μοιραχιὰ* (μοιρασιά), *κραχιοῦ* (κρασιοῦ), *ξεραχία* (ξηρασία) κ.ἄ.

Ἔχει λοιπὸν μεσαιωνικὴν τὴν προέλευσιν ἡ σημερινὴ ὡς ἄνω προφορὰ τοῦ σ εἰς τὴν Ἄνω Σύμην Κρήτης, Μάνην καὶ Κύπρον.

5) Ἡ ἀνομοίωσις ἐπὶ τῶν ὀνοματικῶν καὶ προστακτικῶν τύπων τῶν περατουμένων εἰς -ς, δηλ. ἡ ἀνομοιωτικὴ ἀποβολὴ τοῦ τελικοῦ -ς προηγουμένης λέξεως ἐν συνεκφορᾷ μετὰ λέξεως ληγούσης εἰς -ς.[4]

Ἐν Κρήτῃ λέγεται : *ὁ κῆπο μας* (ὁ κῆπος μας), *ὁ πατέρα μας* (ὁ πατέρας μας), *οἱ τρεῖ μας* (οἱ τρεῖς μας)· κατ' ἀναλογίαν αὐτῶν λέγεται ἐπίσης καὶ *ὁ πατέρα μου* (ὁ πατέρας μου), *ὁ χωριανό μου* (ὁ χωριανός μου), ἀλλ' ἐν Ἁγίῳ Βασιλείῳ τῆς Δ. Κρήτης καὶ ἐν Ἁγίᾳ Βαρβάρᾳ τῆς Ἀ. Κρήτης λέγεται μὲν *ὁ πατέρα μας*, ἀλλὰ *ὁ πατέρας μου*, *ὁ ἀφέντη μας*, ἀλλὰ *ὁ ἀφέντης μου*, δηλ. ἔχομεν δι' ἀνομοίωσιν ἀποβολὴν τοῦ τελικοῦ ς μόνον πρὸ τῆς ἀντων. *μας*[5].

Τὸ τοιοῦτον φαινόμενον συναντῶμεν ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος, διότι ἤδη εἰς τὴν Θυσίαν Ἀβραὰμ[6] 838 ἔχομεν : *στανικῶ μου* (στανικῶς μου), εἰς δὲ τὴν

---

1. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 223.

2. *Δ. Βαγιακάκου*, ἔνθ' ἀν., σ. 116-117. *Τοῦ αὐτοῦ*, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, Ἀθηνᾶ 59 (1955), σσ. 57-58 καὶ Ἀθηνᾶ 60 (1956), σ. 339.

3. *Χ. Παντελίδου*, Κυπριακὸν Χειρόγραφον, Ἀθηνᾶ 34 (1922), σ. 144. Πβ. *M. Beaudouin*, Étude du dialecte Chypriote moderne et médiéval, Paris 1883, σσ. 117-125, *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 2, σσ. 409-410.

4. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 1, σσ. 184, 246. *Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Ἁγ. Βαρβάρας καὶ περιχώρων, Ἀθηνᾶ 38 (1927), σ. 160. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 146.

5. *Γ. Χατζιδάκι*, ἔνθ' ἀν.

6. Ἔκδ. *Γ. Μέγα*, Ἀθῆναι 1954.

'Ερωφίλην[1] τοὺς τύπους : *οἱ καρδίε μας* (Πρᾶξ. Α, 170), *τς' ἐχθροῦ μας* (Πρᾶξ. Α, 358), *τσῆ καρδιᾶ μας* ('Ιντερμ. Α, 124), *τσῆ κερᾶ μας* ('Ιντερμ. Α, 141), *ὁ βασιλιά μας* ('Ιντερμ. Γ, 64) κ.ἄ.

Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τ' ἀνωτέρω γίνεται ἀνομοίωσις ἐν Κρήτῃ καὶ εἰς λέξεις ὅπου δὲν ὑπάρχουν δύο ς, οἷον : κατὰ τὸ δός μας > *δό μας* λέγεται καὶ δός μου > *δό μου*, δηλ. ἀπὸ τὸ *δό μας* ἐλήφθη τὸ *δό* καὶ εἰς τὸ *δό μου* παρὰ τὸ *δός μου*[2].

'Εκτὸς τούτου εἰς τὸ χωρίον Καλλαμαύκα τῆς 'Ιεραπέτρας[3] ἐπικρατεῖ καθολικὴ παράλειψις τοῦ τελικοῦ ς : *ἄντρε, μάντρε, καλού, τρεῖ φορέ* κλπ., τὸ αὐτὸ δὲ καὶ εἰς ὡρισμένα χωρία τῆς ἐπαρχίας Σφακίων χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν ἔκφρασιν ἡ ἀντων. *μᾶς* : *τς ἄντρε*, καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον Λασιθίου : *πατάτε καλέ* (πατάτες καλές!) 'Αποβολὴν τοῦ τελικοῦ ς, χωρὶς λόγον ἀνομοιώσεως, ἔχομεν καὶ εἰς Βιάννον : *ἀγαπῶ τσὶ καλοὺ ἀνθρώπου* (τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους)[4].

'Αλλὰ καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης διαπιστοῦται τὸ φαινόμενον τῆς ἀποβολῆς τελικοῦ ς πρὸ τῆς ἀντων. *μας*, ἐπεκταθὲν μάλιστα καὶ εἰς ἄλλους ἀντωνυμικοὺς τύπους. Λέγεται δηλ. καὶ ἐνταῦθα *ὁ κῆπο μας, ὁ πατέρα μας, οἱ τρεῖ μας*, ἀλλὰ καὶ *ὁ κῆπο μου, ὁ κῆπο ζου* (σου), *ὁ κῆπο του, ὁ κῆπο ζας* (σας), *ὁ κῆπο τους*.

'Εν Μάνῃ ἐπίσης λέγεται *δό μας* καὶ *δό μου*, ἀλλὰ καὶ *δός του*.

'Η τοιαύτη παράλειψις τοῦ τελικοῦ ς, φαινόμενον σπάνιον εἰς τὴν νέαν 'Ελληνικήν, ἀπησχόλησε τὸν Γ. Χατζιδάκιν[5], τὸν Ι. Ψυχάρην[6], τὸν Μ. Φιλήνταν[7], τὸν Hub. Pernot[8] καὶ τὸν A. Mirambel[9]. 'Η ἔκτασις τοῦ φαινομένου εἰς διάφορα μέρη τῆς 'Ελλάδος μᾶς ἀπομακρύνει ἐκ τῆς ψυχολογικῆς ἑρμηνείας τοῦ φαινομένου, διότι ὁ φθογγολογικὸς νόμος, καθ' ὃν τὸ τελικὸν ς δὲν παραλείπεται, δὲν ἔχει καθολικὴν ἰσχὺν εἰς τὴν νέαν 'Ελληνικήν[10].

---

1. 'Εκδ. *Σ. Ξανθουδίδου*, Athen 1928. Πβ. *Γ. Χατζιδάκιν*, ἔνθ' ἀν., σ. 264, σημ. 1.

2. *Γ. Χατζιδάκι*, Αὐτόθι. *Γ. 'Αναγνωστοπούλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 152. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν.

3. *Γ. Κουρμούλη*, Κ. Ι. Μ., ὁ Γιαννικοδάσκαλος, 'Επ. 'Εταιρ. Κρητ. Σπουδῶν 1 (1938), σσ. 567-568.

4. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σσ. 148, 223-224.

5. ΜΝΕ 1, σ. 264, σημ. 1.

6. Essais de grammaire historique néo-grecque 2 (1889), σσ. 53-54. 'Ενταῦθα ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐξαφάνισις τοῦ -ς γίνεται ἕνεκα ἀφομοιώσεως πρὸς τὸ ἑπόμενον *μ*.

7. Γραμματικὴ τῆς Ρωμαίικης γλώσσας, 'Αθήνα 1907, σσ. 85-86. *Τοῦ αὐτοῦ*, Γλωσσογνωσία καὶ Γλωσσογραφία ἑλληνική, τόμ. Β', σσ. 138-139.

8. Études de linguistique néo-hellénique. Phonétique des parlers de Chio, Paris 1907, σσ. 426-428. 'Η ἀποβολὴ τοῦ ς εἰς τὴν Χίον, ἐξ ὅσων σημειώνει ὁ Pernot, φαίνεται δὲν ἔχει ἔκτασιν.

9. Études descriptive de parler maniote méridional, Paris 1929, σσ. 171-174. 'Ο Mirambel δέχεται τὴν γνώμην τοῦ Ψυχάρη. Τὰ ἀναγραφόμενα ὑπὸ τούτου παραδείγματα ἐκ Μάνης εἶναι ἐσφαλμένα. Πβ. καὶ κριτικὴν ὑπὸ *Γ. Χατζιδάκι*, 'Αθηνᾶ 42 (1930), σσ. 100-101.

10. *Γ. Κουρμούλη*, 'Επ. 'Εταιρ. Κρητ. Σπουδῶν 1 (1938), σσ. 567-568.

6) Τὸ προθετικὸν ε, τὸ ὀφειλόμενον εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς αὐξήσεως καὶ εἰς τοὺς ἀρκτικοὺς χρόνους.

Ἐν Κρήτῃ, τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν εἶναι γνωστὸν μόνον ἀπὸ τὴν προφορικὴν παράδοσιν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν γραπτήν. Οὕτω, εἰς τὸν Σαχλίκην[1] (Γραφαὶ...) ἔχομεν τοὺς τύπους : *τὸν ἐχύνει* (95), *τὸν ἐρημάζουσι* (165), *νὰ τοὺς ἐβγάλῃ* (201), *τῆς ἐγλυτώνει* (348) κλπ., εἰς τὸν αὐτὸν (Ἀφηγήσεις...) : *δὲν ἐσφάλλω* (183), *τὸν ἐγνωρίζουσι* (249), εἰς τὴν Θυσίαν Ἀβραάμ : *νὰ τὴν ἐσπλαχνιστῇς* (298), *τὸν ἐπειράζει* (320), εἰς τὴν Ἐρωφίλην : *νὰ σᾶς ἐγλυτώσῃ* (Ἰντ. Β 20), *μᾶς ἐχώνου* αὐτόθ., 55), *νὰ μὴ σᾶς ἐγροικήσῃ* (αὐτόθ., 133), εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον[2] : *νὰ σᾶς ἐποῦσι* (Α 1958), *μᾶς ἐσφάνει* (Δ 147), *ποὺ μᾶς ἐβράζου* (Δ 113) κλπ.

Καὶ ἐν Μάνῃ σήμερον, εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης, ἔχομεν τὸ αὐτὸ φαινόμενον : *μᾶς ἐλέει, ζᾶς ἐδώνου, τὸν ἐθέει, νὰ μᾶς ἐλέπῃ, νὰ μᾶς ἐποῦσι, τὸν ἐγνωρίζουσι, νὰ ζᾶς ἐγράψου*, κλπ. Ἀλλὰ καὶ παλαιότερον εἰς τὰ Στιχουργήματα τοῦ Ν. Νηφάκη[3] κεῖνται : *νὰ τὶς ἐσιργιανίσω* (Ἱστορ., 90), *νὰ τοὺς ἐκάμνουσι* (290) κλπ.

Ἀνάλογον φαινόμενον ἔχομεν καὶ ἐν Κύπρῳ[4], ὅπου προθετικὰ φωνήεντα εἶναι τὸ *ε* καὶ *ι* : *ἅμα τὸν ἐστείλῃς* (Πάφος) καὶ *ἅμα τὸν ἰστείλῃς*. Ὁ φθόγγος ἰ ὡς προθετικὸς εὕρηται καὶ παρὰ Σαχλίκῃ (Ἀφηγήσεις, 129) : *ρωτοῦν πῶς ἰστέκει* κ.ἀ. Καὶ εἰς μεσν. στιχ. ἐν Βέλθ. καὶ Χρυσ., 23, ἀπαντᾷ : *ἰστήνω τὸν νοῦν*.

Ὁ Γ. Χατζιδάκις[5] περὶ τοῦ φαινομένου τούτου γράφει : «*ἐν Κρήτῃ, ὅταν τοῦ συμφώνου ἢ συμφώνων ἀρχομένου ρηματικοῦ τύπου προηγῆται λέξις λήγουσα εἰς -ν ἢ ς, οὗτος ἄρχεται ἀπὸ -ε, οὐ μόνον ἂν εἶναι παρῳχημένου , ἀλλὰ καὶ ἂν εἶναι ἀρκτικοῦ χρόνου, πβ.* μᾶς ἔλεγε, *ἀλλὰ καὶ* μᾶς ἐλέει, μᾶς ἐδίδει, τὸν ἐδέρνει, σᾶς ἐβλέπει, *κλπ. Ἀλλὰ τὸ ε τοῦτο δὲν ἀπαρτίζει ἀληθῶς συστατικὸν τῶν ρημάτων στοιχεῖον, διὸ καὶ δὲν λέγονται οἱ ρηματικοὶ τύποι, οἱ μετὰ τοῦ ε ἐν ἀρχῇ προτάσεως, οἷον ἐβλέπω, ἐλέω, ἐδίδω*». Δηλ. ἡ μεταφορὰ αὕτη τῆς αὐξήσεως ἐκ τῆς ὁριστικῆς τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ εἰς τοὺς ἀρκτικοὺς καὶ τὴν ὑποτακτικὴν τοῦ ἀορίστου, ἔχουσα τὴν ἀρχήν της ἐν τῇ συνεκφορᾷ, δὲν προυχώρησε μέχρι συμπήξεως αὐτῆς μετὰ τῶν ρηματικῶν τύπων εἰς μίαν λέξιν.

7) Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀλόγου ἠχηροῦ ῑ (j) ἐν τῇ συνεκφορᾷ μεταξὺ τοῦ ἄρθρου ἡ (ἡ, οἱ) καὶ τοῦ ἀρχικοῦ τῆς ἑπομένης λέξεως φωνήεντος e, i, a, o, ou.[6]

Εἰς τὴν Κρήτην λέγουν σήμερον : *ἡ-ῑ-Ἑλένη, οἱ-ῑ-ἴδιοι, οἱ-ῑ-ἀθρώποι, ἡ-ῑ-ὄμορφη, οἱ-ῑ-οὐρανοί, οἱ-ῑ-ἄλλοι* (*ἀλλὰ ὁ ἄλλος*) κλπ.

---

1. Ἔκδ. Wagner.
2. Ἔκδ. *Σ. Ξανθουδίδου* ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης, 1915.
3. *Σ. Κουγέα*, Νικήτα Νηφάκη, Μανιάτικα ἱστορικὰ στιχουργήματα, Ἀθῆναι 1964.
4. *Σ. Μενάρδου*, Φωνητικὴ τῆς διαλέκτου τῶν σημερινῶν Κυπρίων, Ἀθηνᾶ 6 (1894), σ. 168.
5. ΜΝΕ 1, σ. 231. Πβ. *Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 156.
6. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 2, σ. 328. Πλείονα βλ. εἰς *Τοῦ αὐτοῦ*, Περὶ ἐμφανίσεως τοῦ *γ*, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 13 (1916/17), σσ. 194-201. Εἰς τὴν Κρήτην ἡ ἀνάπτυξις συντελεῖται

Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη τοῦ ἠχηροῦ ŷ συναντᾶται ἤδη εἰς τὰ Κρητικὰ κείμενα· οὕτω εἰς τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ ἔχομεν : *ἡ-ŷ-ὥρα* (1005), *ἡ-ŷ-ὄρεξη* (1083), εἰς τὸν Γύπαριν[1] : *ὁ γεῖς κ' ἡ-ŷ-ἄλλη* (Πρόλ. 80), *ἡ-ŷ-ἐμιλιὰ* (Α 161), *ἡ -ŷ-'Αθοῦσα* (Β 410), εἰς Ζήν. (Β 80) : *ἡ-ŷ-ἀλουπού*, εἰς τὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη : *οἱ-ŷ-ἄξιοι* (923), *οἱ-ŷ-ἄντρες* (931).

Τὰ αὐτὰ συναντῶμεν καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης : *ἡ-ŷ-'Ελένη*, *οἱ-ŷ-ἄλλοι* (*ἀλλὰ ὁ ἄλλος*), *ἡ-ŷ-ὄμορφη*, *οἱ-ŷ-ἀθρώποι* κλπ.

Ἀνάλογον ἀνάπτυξιν ἠχηροῦ *γ* παρουσιάζουν καὶ τὰ ἰδιώματα Σκύρου[2], Ἰκαρίας[3] καὶ Μεγάρων[4].

Β. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ

1) Αἱ ὀνοματικαὶ καταλήξεις -ές, -έ καὶ -έας, -έα.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα εἰς *-εύς* μετεπλάσθησαν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ εἰς *-έας*, *-ιάς*. Ταῦτα εἰς Δ. Κρήτην ἔληξαν καὶ λέγονται εἰς *-ές*, οἷον : *'Αζογυρές*, *'Ακονυζές*, *'Ασπαλαθές*, *Δαφνές*, *Μαραθές*, *Πλατανές*, *Πρινές*, *Σκινές*, κλπ. *φονές*, *βορές* κλπ[5].

Εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ Κοινῇ ὀλίγα τινὰ ὀνόματα ἐπερατοῦντο εἰς *-έα*, *-αία*[6] : *ἀπιδέα*, *ἐλαία*, *ἰτέα*, *κερατέα*, *κρανέα*, *μορέα*, *ροδέα*, *φιλυρέα* κλπ. Ἡ κατάληξις *-έα* ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων ἐμφανισθεῖσα ἐπέδωκεν εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, προτοῦ ἔτι ἡ συνίζησις τοῦ *-έα* εἰς *-ιά* συντελεσθῇ, δηλ. πρὸ τοῦ 13ου αἰῶνος[7]. Ἡ κατάληξις αὕτη εἰς τὴν Δ. Κρήτην μετεπλάσθη εἰς *-έ* : *ἀπιδέ*, *μηλέ*, *γραῖ*, *φωλέ*, *πρασέ*, *ἐλαὶ* κλπ.

Ἀλλὰ καὶ ὅσα εἶχον τὴν κατάλ. *-ρέα* διαφορετικὴν ἐξέλιξιν εἶχον ἐν Κρήτῃ. Οὕτω, ἐν μὲν τῇ Δ. Κρήτῃ ἀπώλεσαν τὸ τελικὸν αὐτῶν ἄτονον α, ἀφομοιωθὲν τῷ προηγουμένῳ καὶ τονουμένῳ *έ*, ὥστε λήγουν εἰς *-έ* μόνον, οἷον : *ἁπλωταρέ*, *ἀρρωσταρέ*, *ἀφορμαρέ*, *βαρέ*, *βοσκαρέ*, *δεκαρέ*, *ζυγαρέ*, *θροφαρέ*, *κονταρέ*, *κουμαρέ*, *λυγαρέ*, *πριναρέ* κλπ., ἐν δὲ τῇ Α. Κρήτῃ ταῦτα ἐσχηματίσθησαν ἄλλως, δηλ. γενομένης τῆς συνιζήσεως τὸ *ε* τῆς διφθόγγου, καταστάσης *ρὰ*, ὡς ἡμίφωνον ἀφωμοιώθη πρὸς τὸ προηγούμενον *ρ* τελείως, οὕτω δὲ οἱ κάτοικοι τῆς Α. Κρήτης ἀπαγγέλλοντες τὸ *-ρα*

καὶ ἐντὸς τῆς λέξεως: *ἀκούγω*, *κλαίγω*, *κρυῷός* (κρύος), *ἁλωνεύγω* κλπ. *Γ. 'Αναγνωστοπούλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 160, *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 245.

1. Ἔκδ. *'Εμμ. Κριαρᾶ*, Athen 1940.

2. *Β. Φάβη*, Γλωσσικαὶ ἐπιστάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ Σκύριον ἰδίωμα, Τεσσαρακονταετηρὶς Κ. Κόντου, 'Αθῆναι 1909, σσ. 252-253.

3. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 2, σ. 418.

4. *Γ. Χατζιδάκι*, Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου, 'Επιστ. 'Επετ. Πανεπ. 'Αθηνῶν 12 (1915/16), σ. 13.

5. Πλείονα περὶ τούτων βλ. *Γ. Χατζιδάκι*, Γλωσσολογικαὶ Μελέται 1 (1901), σσ. 21, 147 κέξ. *Τοῦ αὐτοῦ*, ΜΝΕ 1, σ.340 κέξ., Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι 1 (1934), σ. 475.

6. *Κ. Κόντου*, 'Ονόματα φυτῶν εἰς *-έα* λήγοντα, 'Αθηνᾶ 3 (1891), σσ. 550-576. 4 (1892), σσ. 279-328.

7. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 1, σ. 352.

τοῦτο διαίρουσι τὸ στόμα ὡσεὶ κατόπιν τοῦ *ρ* εἴπετο ἀληθῶς *ε* καὶ ἐκβάλλουσιν οὕτως ἰσχυρόν, σχεδὸν διπλοῦν *ρρ*. Ἐντεῦθεν ὅσα ἐν τῇ Δ. Κρήτῃ λήγουν εἰς *-ρέ*, εἰς τὴν Α. Κρήτην λήγουν εἰς *-(ρ)ρά*[1].

Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἦτο ἐν ἰσχύι ἐν Κρήτῃ ἤδη ἀπὸ τοῦ 16ου αἰ. ἀφοῦ ἔχομεν τοὺς τύπους τούτους εἰς τὰ λογοτεχνικὰ αὐτῆς κείμενα[2]. Οὕτω λέγεται εἰς Θυσίαν Ἀβραὰμ *βαρὰ βαρὰ* (567), *γρὰ* (667), εἰς Ἐρωφίλην *βαραναστενάζω* (Β 349), *βαρὰ* (Γ 317), εἰς Κατζοῦρμπον *γρὰ* (Δ 67, 77), *ζηλιαρὰ* (Β 92 καὶ Στάθην Γ 379), εἰς Ἐρωτόκριτον *ἀφορμαρὰ* (Α 1054), *βαρὰ* (66, 109), *γρὰ* (Β 121), *μερὰ* (Α 1425), *ζυγαρὰ* (Α 37), *παραπετρὰ* (Α 922) κλπ.

Καὶ εἰς Μάνην (Ἔξω Μάνην) καὶ Κορσικὴν ἔχομεν τὰς καταλήξεις *-έας*, *-έα* : *κορφέας*, *Κοιλιαρέας*, *Ζουμέας*, *Μαραθέας*, *Ξιδέας*, *Κοκκινέας*, *Σαραντέας* κλπ., *ἀμυγδαλέα*, *ἀπιδέα*, *ἀρέα*, *βελανιδέα*, *ἐλαία*, *κυδωνέα*, *μερέα*, *πορέα*, *τσερατσέα* κλπ.

Ἐξετάζων ὁ Γ. Χατζιδάκις[3] τὰ εἰς *-ές*, *-έ* τῆς Κρήτης ὀνόματα παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς : *«Δὲν πρόκειται περὶ φαινομένων νεωτέρων καὶ ἰδίων τῆς Δυτικῆς Κρήτης ἢ ταύτης καὶ τῆς Μάνης καὶ τῶν Κυθήρων ὁμοῦ, ἀλλὰ περὶ καθολικῶν Ἑλληνικῶν καὶ δὴ περὶ παλαιοτέρων»*. Καὶ ἀλλαχοῦ[4] ὁ ἴδιος παρατηρεῖ : *«Τὰ σημερινὰ συνεσταλμένα τῆς Δ. Κρήτης, καὶ Ἰκάρου ὡρμήθησαν ὄχι ἀπὸ τοῦ πληθ. (μηλὲ ἐκ τοῦ μηλέες - μηλές), οὐδὲ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Δωρικῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν, ὁποῖα ἐμφανίζονται ἡμῖν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Μάνης καὶ ὅτι φωνητικῶς τὸ -εα συνεστάλη εἰς -έä - é»*. Ἀνάγει δηλ. ταῦτα εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐποχήν.

Σημειωτέον ὅτι αἱ καταλήξεις *-έας*, *-έα* ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὰ ἰδιώματα Ἀθηνῶν (παλαιότερον) Κύμης, Αἰγίνης, Μεγάρων, Ἰκαρίας (ἕνεκα ἐποικισμοῦ ἐκ Κρήτης), Κυθήρων, Ζακύνθου (ἕνεκα ἐποικισμοῦ ἐκ Μάνης)[1].

2) Τὸ τρίτον ἑν. πρόσ. ὁρ. ἐνεστ. τοῦ ρ. εἰμί : *ἔναι-ἔνε* **καὶ τὸ γ' πληθ.** *εἶνιαι-ἦνιε*.

Οἱ ρηματικοὶ οὗτοι τύποι εἶναι γνωστοὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐκ τῆς γραπτῆς καὶ ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως. Οὕτω, ὁ τύπος *ἔναι* ἀπαντᾷ εἰς Πικατ.: *ἔναι πάντα σκοτεινὰ* (152), *τὸ βάθος ἔναι μέγα* (194) κ.ἄ., εἰς Σκλάβ. : *δὲν ἔναι δίκαιον* (157), εἰς Σαχλ. Ἑρμην. : *δὲν ἔναι καμμιὰ* (352) κ.ἄ., Θυσ. Ἀβρ. : *ἐδὰ καιρὸς δὲν ἔναι* (4), *ἔναι μακρὰ δαμάκι* (519) κ.ἄ. Κατζ. : *κι ἂν ἔναι καὶ καμμιὰ φορὰ* (50), Ἐρωτοκρ. : *Ἀντρόμαχος ποιὸς ἔναι* (Β 1596), *ὡσὰν ἐσέ δὲν ἔναι*

---

1. *Γ. Χατζιδάκι*, Γλωσσολογικαὶ Μελέται 1 (1901), σσ. 147-148, 152. καὶ ΜΝΕ 1, σσ. 346-347.

2. *Γ. Χατζιδάκι*, Γλωσσολογικαὶ Μελέται 1 (1901), σ. 150. *Τοῦ αὐτοῦ*, ΜΝΕ 1, σ. 350.

3. ΜΝΕ 1, σ. 343.

4. ΜΝΕ 2, σ. 346, σημ.

5. *A. Thumb*, Μελέτη περὶ τῆς σημερινῆς ἐν Αἰγίνῃ λαλουμένης διαλέκτου, Ἀθηνᾶ 3 (1891), σ. 105. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 1, σσ. 335, 350. *Τοῦ αὐτοῦ*, Γλωσσολογικαὶ Μελέται 1, σσ. 9, 147. Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῆς ἰδιωμάτων, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 12 (1915/16), σσ. 6 κέξ. *Δ. Βαγιακάκου*, Μανιᾶται εἰς Ζάκυνθον, Ἐπετ. Ἀρχ. Ἱστορ. Ἑλλ. Δικαίου Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τόμ. 5 (1954), σσ. 4-10. *Τοῦ αὐτοῦ*, Μάνη καὶ Ζάκυνθος, Πρακτ. Τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου 1965, τόμ. Α, 1967, σσ. 16-34 ἔνθα καὶ βιβλιογραφία.

(Β 1968), Φορτουν. : *κι ἂν ἔναι δάσκαλε σὰ λὲς* (Γ 171), Τραγ. Δασκαλογιάννη : *ἔναι ριμαδῶρος* (1007) κλπ. Ἀλλὰ καὶ ὁ τύπος τοῦ γ' πληθ. *εἶνιαι* συναντᾶται εἰς Φορτουν. : Πρόλ. 51, 55, Γ 55, 91, Δ 99 κ.ἀ., εἰς Δασκαλογιάννη : *Οἱ Σφακιανοί 'νιαι* (24), *τὰ μονετσιὰ* (τὰ πολεμοφόδια) *'νιαι πλήσια* (113), *Οἱ Τοῦρκ' εἶνιαι 'πὸ κάτω* (221) κλπ.

Οἱ τύποι οὗτοι ἀκούονται καὶ σήμερον εἰς τὰ Σφακιὰ καὶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Δυτικῆς καὶ Κεντρικῆς Κρήτης.

Οἱ αὐτοὶ τύποι εἶναι ἐν χρήσει καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης : *δὲν ἔναι καλὸς ὁ καιρός, ἂν ἔναι κ' ἔναι 'ς τὴ ζωή, εἶνιαι πολλοὶ* κλπ.

Διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ τύπου *ἔναι* (*ἔνε*) ὁ Κοραῆς[1] παρετήρησεν ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ παλαιοῦ ἐπιρρ. *ἔνι*, λαβόντος σὺν τῷ χρόνῳ τὴν σημασίαν τοῦ *ἐστὶν* καὶ *εἰσίν* : *οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην* (ΚΔ., Γαλάτ. 3, 28). Ὁ τύπ. *ἔνι* ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ Κρητικὰ κείμενα ὡς π.χ. Σαχλ. Ἀφηγ. : *οὐδὲν ἔνι τοιοῦτος*, ὡς καὶ ὁ *ἔν'* εἰς Πικατ.: *ἄνωθεν ἔν' ὁ μυλωνᾶς* (346), εἰς Σκλάβον : *Θάνατος ἔν' τῆς Κρήτης* (156) κλπ. Οἱ αὐτοὶ τύποι ἀπαντοῦν καὶ εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα ὡς π.χ. εἰς Χρον. Μορ. : *τὸ πῶς ἔνι εἰς τὴν μάχην* (2661), εἰς Φλώρ. καὶ Πλάτζια Φλώραν : *τὸ τρώγω νὰ ἔνι ὀδυνηρόν, τὸ πίνω νὰ ἔναι πόνος* (1013) κλπ.

Διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ τύπου *ἔναι* ὁ Γ. Χατζιδάκις[2] παρετήρησεν ὅτι κατὰ τὸ β' καὶ γ' πρόσ. *εἶμαι, εἶσαι* ἐλέχθη καὶ τὸ γ' *ἔναι*. Ἀσχολούμενος βραδύτερον μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ ρ. *εἰμὶ* ὁ Σ. Καψωμένος[3] ἀποκρούει τὴν γραφὴν *ἔναι* καὶ προτείνει τὴν *ἔνε*, παρατηρῶν[4] ὅτι «*ἡ ἀρχικὴ χρήση τοῦ τύπου ἔνι ἦταν ἔνεστι καὶ τὴ διετήρησε στὰ κλασσικὰ χρόνια καὶ στὴν πρώϊμη Κοινή. Ἀπὸ νωρὶς ὅμως φαίνεται ὅτι εἶχε προσλάβει διαλεκτικὰ καὶ τὴν ἁπλὴ σημασία τοῦ ἐστί .....ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ἀργότερα στὴν Κοινή, πιθανῶς ὡς δωρικὸ σημασιολογικὸ στοιχεῖο της, ὅπως δέχεται ὁ Kretschmer καὶ ἐπιβάλλεται τελικὰ πάνω στὴ σημασία ἔνεστι. Ἔκτοτε τὸ ἔνι ὑπὸ τὶς μορφὲς ἔνι, ἔ(ν) καὶ ἔνε(ν) ζῆ στὴ γλῶσσα καὶ χρησιμοποιοῦνταν καὶ γιὰ τὸν ἑνικὸ καὶ γιὰ τὸν πληθυντικό, γιατὶ ἡ προέλευσή του ἀπὸ τὸ ἐπίρρ. ἔνι τοῦ ἐπέτρεπε ἐξ ἀρχῆς τὴ διπλὴ αὐτὴ χρήση ἔνεστι καὶ ἔνεισι*».

Τὸν τύπον *εἶνιαι* (*ἦνιε*) τῆς Δυτικῆς Κρήτης (Σφακιὰ) ἑπομένως καὶ τὸν τῆς Μάνης ἑρμηνεύει ὡς ἐπίδρασιν τοῦ τύπου *ἔνι* εἰς τὸν τύπον *ἦν* τοῦ πληθ. δι' ἐνδιαμέσου Τσακονικοῦ τύπου *ἦνι*, ὑποθέτει δὲ λανθάνοντα μεσαιων. τύπον *ἦνιε* εἰς τὸν στίχον τὸν ὁποῖον ἀναφέρει, εἰλημμένον ἀπὸ τοὺς «Γάμους τοῦ Θησέως» λόγ. γ', ὁ Du Cange ἐν λ. ἦθος : *τυχαίνει νά 'νιε γὰρ αὐτοὶ καὶ ἀληθῶς τὸ βλέπουν.*

---

1. Ἄτακτα Α, σ. 95.

2. ΜΝΕ 1, σσ. 449, 564. Πβ. καὶ τὰς μελέτας *W. Beschewliew*, Der Ursprung des neugriech. εἶναι (=ἐστί), Glotta 23 (1935), σσ. 270-273. (ἔνι - ἔνε - ἔν - ἔ, εἶναι - εἶνι - εἶν - εἶ). *Τοῦ αὐτοῦ*, Nochmal über das neugriechische εἶναι (ἐστί, ἔνι), Αὐτόθι 26 (1937), σσ. 262-263. *G. Anagnostopoulos*, Über das neugriechische εἶναι (=ἐστί, εἰσί), Αὐτόθι 25 (1936), 9-11.

3. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ ρήματος *εἰμί*, Προσφορὰ εἰς Σ. Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη 1959, σσ. 305-325.

4. Αὐτόθι, σσ. 321-322.

3) Ἡ συλλαβικὴ αὔξησις τῶν ἀπὸ συμφώνου ἀρχομένων ρημάτων.

Εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην εἶναι ἐν χρήσει ἡ συλλαβικὴ αὔξησις ἐνῷ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην, ἡ χρονική, ὅταν αὕτη τονίζεται[1] : *ἔκαμα, ἐκάμασι, ἔδωκα* (Δυτική), *ἤκαμα, ἤδωκα* (Ἀνατολική). Τοῦτο δὲν εἶναι μόνον εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν γραπτὴν παράδοσιν. Οὕτω, ἔχομεν εἰς Ἐρωφ.[2] *ἔκαμεν* (Πρόλ. 94), *ἔστειλε* (Πρόλ. 95), *ἔδωκε* (Α 50), *ἔγδυσε* (Ἰντερ. Α 15), ἀλλὰ καὶ *ἤλεγα* (Α 204), Γύπ. *ἔκαμα* (Β 13), *ἤπαιρνα* (Γ 6), Ἐρωτόκρ. *ἤκαμε* (Β 1718), *ἤφεξε* (Α 51), *ἤβανε* (Α 67), *ἤμπαινε* (Α 104) *ἐμίλησα, ἐκάμασι* κλπ.

Ὁμοίως πρὸς τὴν Δ. Κρήτην ἔχομεν συλλαβικὴν αὔξησιν καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης : *ἔκαμα, ἔδωκα, ἔφεξε, ἔμπαινε, ἔγδυσε,* κλπ.

4) Τὸ γ΄ πληθ. πρόσ. τῆς ὁριστ. τῶν ἐνεργητικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον λήγει εἰς -ουσι (ἐνεστ.) καὶ -ασι (ἀόρ.).

Εἰς τὴν Δ. Κρήτην (ἐπαρχ. Σφακίων) λέγονται οἱ τύποι : *γροικοῦσι, μιλοῦσι, τρῶσι, πίνουσι, λέσι* (λέγουσι), *πάσι* (πηγαίνουσι), *γροικήσασι, ἐκάμασι, εἴπασι* κλπ.[3]

Οἱ εἰς *-ουσι* τύποι ἀπαντοῦν ἤδη καὶ εἰς τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας. Ἔχομεν δηλ. εἰς Πικατ. : *νὰ πάσι* (125), εἰς Ἀπόκ. Μπεργ. : *ζοῦσι* (216), εἰς Σκλάβ. : *νὰ μποῦσι* (272), Σαχλ. Ἀφηγ. : *τρῶσι* (338), *τρέχουσι* (53), *νὰ φάσι* (659), Ἐρωφ. : *μποροῦσι, μποῦσι, πετοῦσι, χαλοῦσι* (Πρόλ. 5, 9, 13, 132), *πάσι* (Πρᾶξ. Γ 122), *λέσι* (Πρᾶξ. Β 446), Ἐρωτόκρ. : *μποροῦσι, χαλοῦσι, ἀκοῦσι* (Α 155, 156, 189), *λέσι* (Β 202), *πάσι* (Β 1223), κλπ. κλπ.

Ὁμοίως εἰς τὰ κείμενα εὕρηνται καὶ οἱ εἰς *-ασι*, οἷον : Σαχλ. Ἑρμην. : *ἐπετύχασι* (70), *ἤλθασι* (78), *ἐπήγασι* (166), Σαχλ. Ἀφηγ. : *ἐδώκασι* (49), *εἴχασι* (26), Σκλάβ. : *ἐβγάλασι* (103), Γύπ. *ἐψαρήνασι ἐτοῦτα τὰ μαλλιά του* (Α 286), Ἐρωτόκ. : *ἐμοιράνασι* (Α 84), *ἐτρέχασι* (Α 131), *ἐκινήσασι* (Α 7) κλπ. Ἐρωφ. : *ἐπληθαίνασι* (Α 200), *ἀνοίξασι* (Α 400), *ἐκάμασι* (Β 26) κλπ., Βοσκοπ. : *εἴδασι* (21), *ἐπέφτασι* (143) κλπ. κλπ.

Εἰς τὴν Κρήτην διὰ τοὺς ἰδίους ρηματικοὺς τύπους ἔχομεν τὰς καταλ. *-ουνε* (ἐνεστ.) καὶ *-ανε* (παρατ. ἀόρ.) : *γράφουνε, ἐγράφανε, ἐγράψανε.* Οἱ εἰς *-ουσι* καὶ *-ασι* τύποι, οἱ ὁποῖοι ἐπεκράτουν ἀκόμη εἰς Α. Κρήτην, ὅτε ἐγράφη ὁ Ἐρωτόκριτος, σήμερον σώζονται αὐτόθι μόνον εἴς τινας στερεοτύπους ἐκφράσεις καὶ ἰδίως ἑπομένου ἀντωνυμικοῦ ἐγκλινομένου τύπου, ὡς ἐν τῇ φρ. : *Μούδε γλυκὺς καὶ φάσι σε, πρικὺς καὶ ρίξουσί σε* (ἐπὶ τοῦ πᾶν μέτρον ἄριστον)[4], *εἴπασί μας, ἐκαλέσασί μας*[5] κλπ.

---

1. *Γ. Ἀναγνωστοπούλου,* ἔνθ' ἀν., σ. 148. *Γ. Παγκάλου,* ἔνθ' ἀν., σ. 317.

2. Ἡ Ἐρωφίλη, καίτοι ἐγράφη εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀ. Κρήτης, ἔχει καὶ τύπους τῆς Δ. Κρήτης.

3. *Γ. Χατζιδάκι,* ΜΝΕ 1, σ. 37. *Γ. Ἀναγνωστοπούλου,* ἔνθ' ἀν., σ. 152. *Γ. Παγκάλου,* ἔνθ' ἀν., σ. 147. Πβ. *Δ. Βαγιακάκου,* Ἀθηνᾶ 60 (1956), σσ. 342, 343.

4. *Γ. Παγκάλου,* ἔνθ' ἀν., σ. 322. Πρβλ. ἐν σ. 344 : *ἃ δὲ θωρῇς, θωροῦσί σε, κ' ὕστερα μολογοῦσί σε.*

5. *Σ. Ξανθουδίδου,* Ἐρωτόκριτος, Εἰσαγωγή, σ. CLXXXVIII. *Γ. Χατζιδάκι,* Συμβολὴ

Οἱ τύποι εἰς *-ασι* μαρτυροῦνται καὶ ἐκ παπύρου τοῦ 215 μ.Χ. : *ἐπήλθασι*. Εἰς τὰς Ἀποκρύφους Πράξεις τῶν Ἀποστόλων κεῖται *εἴπασι*, *ἐποιήσασι* καὶ εἰς Ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια *ἐλάβασι*. Ἀλλὰ παρὰ τοὺς εἰς *-ασι* παρῳχημένους μαρτυροῦνται καὶ ἄλλοι εἰς *-ουν* ἀρκτικοί, ὡς *ἐπιτηδεύσουν* ἐξ Ἀπαμείας 5 μ.Χ. αἰ.[1]

Οἱ τῶν κειμένων καὶ τῆς Δυτικῆς Κρήτης (Ἐπαρχία Σφακίων) τύποι εἰς *-ουσι* καὶ *-ασι* ἀπαντοῦν καὶ σήμερον εἰς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης, ὡς : *ἀκοῦσι*, *μιλοῦσι*, *πίνουσι*, *τρῶσι*, *λέσι*, *πάσι*, *ἀκούσασι*, *ἐκάνασι*, *εἴπασι* κλπ. Μαρτυροῦνται ἐπίσης καὶ παλαιότερον (1798) εἰς τὰ Στιχουργήματα τοῦ Ν. Νηφάκη[2], ἔνθα οἱ τύποι : *κουβαλοῦσι* (Ἱστορ. Μάνης 221), *χαλοῦσι* (222), *τρέχουσι* (233), *πλυθοῦσι* (263), *βαροῦσι* (279), *εἴχασι* (Διάλ. α' 73) κλπ. Εἰς τὴν ὑπόλοιπον Μάνην, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ Στιχουργήματα, ἀπαντοῦν καὶ τύποι εἰς *-ουνε* καὶ *-ανε* : *μιλοῦνε*, *πίνουνε*, *τρῶνε*, *ἀκούσανε* κλπ. καὶ εἰς Στιχουργήματα : *ξεστραβωθοῦνε* (Ἱστ. Μάν. 181), *ἐχαλούσανε* (174), *σμίξανε* (153) κλπ.

Σημειωτέον ὅτι μερικοὶ τῶν τύπων τούτων εἶναι κοινοὶ εἰς τὴν Βυζαντ. γλῶσσαν, τὴν Κρητικὴν καὶ τὴν τῆς Μάνης, οἷον : *πάσι* (πηγαίνουσι) Ἀπολλ. Τύρ. 91, 777, 820, 830 κ.ἀ., Πικατ. 125, Νηφάκ., Ἱστορ. Μάν. 281 κλπ.

Οἱ αὐτοὶ ἀπαντοῦν ἐπίσης εἰς Θήραν, Κύπρον, Κάρπαθον, Ρόδον, Τσακονιὰν καὶ Κάτω Ἰταλίαν, δηλ. εἰς περιοχὰς μὲ δωρικὸν γλωσσικὸν ὑπόστρωμα[3].

5) Αἱ καταλ. -ου εἰς τὸ α' ἑν. πρόσ., -οῦμα(ν) εἰς τὸ α' πληθ. καὶ -οῦσα εἰς τὸ γ' πληθ. παρατ. ἐνεργητικῆς φωνῆς τῶν συνῃρημένων ρημάτων.

Εἰς τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας ἔχομεν τοὺς τύπους :

α/ εἰς *-ου* : *ἐμπόρου* Κατζ. Β 167, *ἐπαρακάλου* Βοσκ. 251, *μπόρου* Ἐρωτ. Α 1001, *ξύπνου* Α 997. Εἰς Σαχλ. Ἀφηγ. 8 : *ἐβάστουν*, *ἐκράτουν*[4].

β/ εἰς *-οῦμα(ν)* : εἰς Πικατόρ. : *ἐπερπατοῦμαν* (185), *περπατοῦμαν* (206), *περνοῦμαν* (207), εἰς Ἀπόκοπ. *περπατοῦμαν* (247), *βαστοῦμαν* (248), εἰς Σκλάβον : *ἐβλαστημοῦμαν* (154), εἰς Βοσκοπ. : *ἐκρατοῦμα* (135), *ἐπορπατοῦμα* (136) κ.ἄ. Οἱ τύποι οὗτοι δὲν ἀκούονται σήμερον.

γ/ εἰς *-οῦσα* : εἰς Ἐρωφ. : *ἐκυματοῦσα* (Πρόλ. 64), *ἠμποροῦσα* (Πρόλ. 65), *ζητοῦσα* (Πρόλ. 241), *ἐμποροῦσα* (Πρᾶξ. Α 559), *κρατοῦσα* (αὐτόθ. 560), εἰς Ἐρωτόκρ. : *παρακαλοῦσα*, *πεθυμοῦσα* (Α 45, 46), *γελοῦσα*, *κεντοῦσα* (αὐτόθ. 55, 92), *κρατοῦσα* (538) κ.ἄ., εἰς Βοσκοπ. : *ἐπεριχοῦσα* (143), *ἐπλουμοῦσα* (144), εἰς Δασκαλογιάννην : *ἐκαταλοῦσα* (514), *νικοῦσα* (904), *περνοῦσα* (984) κλπ. κλπ.

Καὶ σήμερον εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης ἔχομεν τὰς αὐτὰς καταλήξεις διὰ

εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νέας Ἑλληνικῆς, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 10 (1913/14), σ. 64. *Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, ἔνθ' ἀν., *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 147.

1. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 1, σ. 38.

2. Ἔνθ' ἀν.

3. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 1, σ. 37.

4. Οἱ αὐτοὶ εἰς νῆσον Ἀρακλειὰν κατοικουμένην ὑπὸ Ἀμοργίνων ἀποίκων : *ἐγέλου*, *ἐμπόρου*, *ἐμίλου*, *ἐφόρου* καὶ εἰς Ἄνω Σῦρον : *ψυχομάχου*, *χτύπου*, *μίλου*, βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Γλωσσικὰ ἐκ Κύθνου, Λεξικογρ. Ἀρχεῖον 6 (1923), σ. 303.

τὸ α' ἑνικ., α' καὶ γ' πληθ. πρόσ. παρατ. ἐνεργητικῆς φωνῆς τῶν συνῃρημένων ρημάτων, δηλ. (ἐγὼ) *ἐμπόρου*, *ἐμίλου*, *ἐβάστου*, *ἐπαρακάλου*, *ἐξύπνου*, *ἐζήτου* κλπ., (ἡμεῖς) *ἐμποροῦμα*, *ἐμιλοῦμα*, *ἐβαστοῦμα*, *ἀγαποῦμα*, *ἐπαρακαλοῦμα*, *ἐπερνοῦμα*, *ἐπερπατοῦμα*, *ἐκρατοῦμα* κλπ., (αὐτοί, ἐκεῖνοι) *ἐμποροῦσα*, *ἐζητοῦσα*, *ἐγελοῦσα*, *ἐκρατοῦσα*, *ἐνικοῦσα*, *ἐμιλοῦσα* κλπ.

Ἡ κατάλ. *-οῦμαν* ἀπαντᾷ ἤδη τὸ 1121 εἰς ἔγγραφον τῆς Κάτω Ἰταλίας[1], ἔνθα ὁ τύπ. *ἐκρατοῦμαν*, ὅστις, καθὼς καὶ ὁ τύπ. *γελοῦμαν* ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν γραμματικὴν τοῦ Ν. Σοφιανοῦ[2]. Ὁμοίως εἰς Βυζαντινὴν παροιμίαν[3] ἔχομεν τὸν τύπον : *ἐχρωστοῦμα*.

6) Ἡ διὰ τοῦ «θὲ νὰ» καὶ ὑποτακτ. ἀορ. δήλωσις τοῦ μέλλοντος.[4]

Εἰς τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας ἔχομεν : Ἐρωτ. Γ 128 : *Θὲ νὰ σὲ βλάψῃ*, 130 : *δὲ θὲ νὰ τὴ γροικήσῃ*, 132 : *δὲ θὲ νὰ τὴν ἀκούσῃ*, Θυσ. Ἀβρ. 464 : *θὲ νὰ σφαγῇ*, 334 : *τώρα θὲ νὰ τὸ πάρῃ* κλπ. Καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης λέγεται : *θὲ νὰ ζὲ βλάψῃ*, *δὲ θὲ νὰ ντὴν ἀκούσῃ*, *θὲ νὰ σπαῇ*, *τώρα θὲ νὰ ντὸ πάρῃ*, *θὲ νὰ ρθῇ*, *θὲ νὰ δώκῃ* κλπ. Ἀλλὰ καὶ εἰς Διγεν. Ἀκρ. (ἔκδ. Lambros) 1920 : *τί θὲ νὰ κάμω*.

7) Ὁ ἐνεργητικὸς ἀόριστος εἰς -κα ἀντὶ -σα.

Ἐκ Κρήτης μαρτυροῦνται οἱ ἀόριστοι : *ἤδωκα*, *ἤθεκα*, *ἤφηκα*, *ἔφηκα*, *ηὕρηκα*, *εὕρηκα*, *ἤβηκα*, *ἤβγηκα*, καὶ παρὰ τούτους καὶ οἱ : *ἐτελείωκα*, *ἐπαλαίωκα*, *ἐμετάνοιωκα* (Λοχριὰ)[5] καὶ *ἐπόλυκα* (ἀπέλυσα), *ἐλάφρωκα* (Ἁγία Βαρβάρα)[6]. Ὁ ἀόρ. *ἐπόλυκε*, καὶ χωρὶς αὔξησιν *πόλυκε*, ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὸν Ἐρωτόκρ. (Γ 1747) : *καὶ τ' ἄλογά ντου 'πόλυκε*. Εἰς τὸν Κρητ. πόλεμον (542, 16) εὕρηται ὁ τύπος *γλυτώκανε*[7]. Καὶ σήμερον ἔχομεν εἰς τὴν Μάνην τοὺς ἀορ. εἰς *-κα* : *ἔδωκα*, *ἄφηκα*, *ηὕρεκα*, *εἶπεκα*, *εἶδεκα*, *ἀμπόλυκα*, *ἀλησμόνηκα*. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἀορίστων τούτων πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς ἀορίστους λήγοντας εἰς *-κα* καὶ παραλλήλως εἰς *-σα* : *ἔδωκα* - *ἔδωσα*. Παρόμοιον σχηματισμὸν ἔχομεν καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῶν Μεγάρων[8], Αὐλωναρίου καὶ Κονιστρῶν[9] Αἰγίνης κ.ἄ.

---

1. Trinchera, Syllabus, 117, 89.

2. Ἔκδ. E. Legarnd, σ. 60, 64.

3. *Κ. Σάθα*, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη 5 (1876), σ. 547. Πβ. *Φ. Κουκουλέ*, Μορφολογικὰ καὶ γραμματικὰ ζητήματα, Glotta 25 (1936), σσ. 161-162.

4. *Γ. Χατζιδάκι*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 10 (1913/14), σ. 62.

5. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σσ. 324-325.

6. *Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 178.

7. *Γ. Χατζιδάκι*, ἔνθ' ἀν., σ. 64. Πβ. καὶ Περὶ τῶν παθητικῶν ἀορίστων, Ἀθηνᾶ 14 (1902), σσ. 343-346.

8. *Τοῦ αὐτοῦ*, Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῆς ἰδιωμάτων, Αὐτόθι 12 (1915/16), σσ. 19-20 καὶ Ἀθηνᾶ 28 (1916), σ. 324.

9. *Β. Φάβη*, Γλωσσικαὶ ἐπισκέψεις εἰς τὸ ἰδίωμα Αὐλωναρίου καὶ Κονιστρῶν, ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 64.

8) Ὁ ἐνεργητικὸς ἀόριστος εἰς -ξα.

Ἐν Κρήτῃ[1] ἔχομεν τοὺς ἀορ. : *ἐβάστηξα, ἐκράτηξα, ἐζήτηξα, ἐρώτηξα, ἐβόηθηξα, ἀπάντηξα.* Εἰς τὸν Ἐρωτόκρ. (Δ 823) : *ἐρώτηξε* καὶ *ἐζύγωξα* (Α 358) καὶ Ἐρωφ. Β 175 : *ζύγωξε*, εἰς Γύπ. *ἐζήτηξες* (Α 196), *ἀπάντηξε* (Α 308), *ζήτηξε* (Θυσ. Ἀβρ. 19).

Ἀνάλογον σχηματισμὸν ἔχομεν καὶ εἰς τὴν Μάνην : *ἐβούτηξα, ἐπήδηξα, ἐβρόντηξα, ἐβάστηξα, ἐζήτηξα, ἄρχιξα*, ἐξ ὧν καὶ ἡ προστακτικὴ τοῦ ἀορ. τούτου : *βούτηξο, πήδηξο, βρόντηξο, βάστηξο, ζήτηξο, ἄρχιξο.*

9) Ἡ κατάλ. -ου τοῦ α΄ ἑν. προσ. παρατ. μέσης φωνῆς τῶν βαρυτόνων ρημάτων.

Εἰς τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας ἔχομεν τοὺς τύπους : *ἐχαίρομου* (ἐχαιρόμην) Ἐρωτ. Α 143, *ἐγάλλομου* Σαχλ. Ἀφηγ. 211, *ἐδύνουμου* Θυσ. Ἀβρ. 118. Ἡ αὐτὴ κατάλ. καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης : *ἐχαίρομου, ἀγάλλομου, ἐδύνομου* κλπ. Ἤδη εἰς Ἰμπέρ. καὶ Μαργ. (ἔκδ. Lambros, στ. 139) ἔχομεν τὸν τύπ. *παρηγορούμου.*

10) Ἡ διὰ τῆς συλλαβῆς -νε παρέκτασις ρηματικῶν τινων προσώπων.[2]

Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρετήρησα εἰς τὸ ἰδίωμα τοῦ τ. δ. Καρυουπόλεως (Καρυούπολις - Νεοχώριον) καὶ Μαλευρίου τῆς Ἀνατ. Μάνης μόνον εἰς τὸ ρῆμα *ἔχω* : *εἴχενες* καὶ *εἴχενε.*

Ὁ τύπος *εἴχενες* σχηματίζεται κατὰ σύμφυρσιν τῶν τύπων *εἶχες* καὶ *εἴχενε*, ὁ δὲ *εἴχενε* κατὰ τὸν τοῦ γ΄ πληθ. *εἴχανε.*

Ἡ συλλαβὴ *-νε* ἔχει μὲν *ν* ὡς τελικὸν σύμφωνον τοῦ τρίτου προσώπου, τὸ δὲ *-ε* ὡς χαρακτηριστικὴν κατάληξιν τοῦ αὐτοῦ προσώπου[3] : *εἶχεν, εἶδεν, εἶπεν - εἶχε, εἶδε, εἶπε - μιλοῦσιν - λέσιν - τρῶσιν - πάσιν* κλπ.

Ἡ τοιαύτη παρέκτασις εἶναι ἤδη γνωστὴ εἰς τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας ἐξ ὧν σημειοῦμεν τοὺς τύπους : *εἴστενε* Σκλάβ. 255, *λαλούσινε* Ζήν. Α 33, *σιγοπερπατούσινε* Γύπ. Α 417, *συντηρούσινε* 418, *στραφούσινε* 449, *πάσινε* Ἐρωτ. Α 596, *τρώσινε* Δ 506, *γελούσινε* Θυσ. Ἀβρ. 1028, *χαθούσινε* Στάθ. Πρόλ. 19, *ἐθέλασίνε* Βοσκ. 75.

Ἡ παρέκτασις αὕτη δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκην τοῦ δευτέρου τόνου, ὁσάκις τὸ ρῆμα εὕρηται τονιζόμενον εἰς τὴν προπαραλήγουσαν[4]. Σήμερον ὁ σχηματισμὸς αὐτὸς εἶναι ἐν πλήρει χρήσει εἰς τὸν νομὸν Ρεθύμνης : *ἐφάγαμένε, εἴπαμένε, εἴδαμένε* κλπ., ἐνῷ εἰς τὴν ἄλλην Κρήτην ἀπαντᾷ εἰς τὰ ρ. *ἔχω* καὶ *λέγω* : *εἴχενε, εἴπενε,*

---

1. *Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, ἔνθ' ἀν., σσ. 177-178.
2. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σσ. 321-322.
3. *Φ. Κουκουλέ*, Γλωσσικὰ ἐκ Κύθνου, Λεξικογρ. Ἀρχ. 7 (1923), σ. 302.
4. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 190.

ἔλεγένε[1], ἢ ἐνίοτε καὶ εἰς ἄλλα ρήματα, ἀλλὰ εἰς τραγούδια διὰ μετρικὴν ἀνάγκην, ὡς *ἤρθενε* καὶ *ἦρθε*, *εἶπενε*[2].

Ἡ χρῆσις αὕτη τοῦ *-νε*, ἥτις ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλας νεοελληνικὰς διαλέκτους ὡς Νάξου, Ἄνδρου, Μυκόνου, Κιμώλου, Κύθνου, Ἄνω Σύρας, Χίου[3], συναντᾶται καὶ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν δημώδη γραμματείαν. Ἤδη εἰς Ἰμπέρ. καὶ Μαργ., 835 ἔχομεν τὸν τύπον *ἐρχέτονε*. Ἀλλὰ καὶ εἰς Διγενῆ Ἀκρίταν τοῦ Πετρίτση (ἔκδ. Lambros 1880) ἔχομεν :

Εἰς α' ἐν. παρατ. : *ἐκυνήγουνε* (2503), *'κράτουνε* (2558),.

Εἰς τὸ γ' ἐν. παρατ. : *ἤτονε* (17), *εἶχενε* (19, 202, 1603), *'χενε* (680) ἀλλὰ καὶ *εἶχεν* (2616), *ἐκράτειενε* (264), *κράτεινε* (1540, ἀλλὰ καὶ *ἐκράτειεν* 2597), *ἔσειενε* (283), *ἐθάρειενε* (2556), *τραγούδειενε* (2437), *ἐφόρειενε* (1612), *ἐπορπάτειενε* (1164), *ἐκυνήγανε* (1327), *ἐρώτανε* (2044),

Ὁμοίως εἰς τὸ γ' ἐν. ἀορ. : *εἶπενε* (479), *εἶδενε* (1915, ἀλλὰ καὶ *εἶδεν* 162), *ἔμεινένε* (3007, ἀλλὰ καὶ *ἐπόμεινεν* 2791), *ἠφάνισένε* (599).

Εἰς τὸ α' πληθ. ἐνεστ. : *πάμενε* (391, ἀλλὰ *ἂς πᾶμεν* 691), *ἂς διαβούμενε* (1826).

Εἰς τὸ β' πληθ. ἐνεστ.[4] : *εἴστενε* (185), *πάτενε* (339), *λυπούστενε* (865), *ἐλάστενε* (1870).

Εἰς τὸ γ' πληθ. ἐνεστ. : *ἔρχονταίνε* (2109).

Εἰς τὸ α' πληθ. ἐνεστ. καὶ ἀορ. ὑποτ. : *νὰ πολεμούμενε* (2575), ἀλλὰ καὶ *νὰ πολεμοῦμεν* (2578), *νὰ στερευτούμενε* (760), *νὰ τὴν δούμενε* (378).

Νομίζω ὅτι ἡ χρῆσις τῆς προσθέτου ταύτης συλλαβῆς ἐγένετο τὸ πρῶτον εἰς τὴν ποίησιν διὰ μετρικὴν ἀνάγκην καὶ εἶτα εἰς τὸν προφορικὸν λόγον εἰς μικροτέραν ἔκτασιν.

Γ. ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

Τὰ σύνθετα ὑποκοριστικὰ ὀνόματα καὶ ρήματα μετὰ τοῦ ἄκρος (ἀκρο-, - ἀκριο-).[5]

Ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἱστορικῷ Λεξικῷ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (τόμ. Α') δημοσιευθέντων ὀνομάτων καὶ ρημάτων, ἐχόντων ὡς πρῶτον συνθετικὸν τὸ *ἄκρος*, πρὸς δήλωσιν ὑποκορισμοῦ τῆς σημασίας των, πρὸς δήλωσιν τοῦ ὀλίγος, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ τοιαύτη σύνθεσις μαρτυρεῖται μόνον ἐκ Κρήτης, Μάνης, Κορσικῆς, (ἔνθα ἀποικία Μανιατῶν) καὶ Λακωνίας, οἷον :

---

1. Πβ. *Γ. Ἀναγνωστόπουλον*, ἔνθ' ἀν., σ. 173, σημ. 2.
2. Περιοδ. Ἀμάλθεια (Λασιθίου), τόμ. 1 (1970), σσ. 119, 122, 123, 142.
3. *Φ. Κουκουλέ*, ἔνθ' ἀν.
4. Τὸ *ν* ὡς τελικὸν σύμφωνον γ' προσ. ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὸ β' πληθ. δι' ὃ ἔχομεν εἰς τὸ αὐτὸ κείμενον τοὺς τύπους : *εὕρετεν* (3064), *εἰπῆτεν* (397), *ἔχετεν* (860), *τρέξετεν* (1874), *θέλετεν* (3069), *δόσετεν* (868), *βγάζετεν* (3072), *μάθετεν* (3072).
5. Διὰ τὸν ὑποκορισμὸν τοῦτον πλείονα βλ. *Γ. Μπαμπινιώτου*, Ὁ διὰ συνθέσεως ὑποκορισμὸς εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἐν Ἀθήναις 1969, σσ. 111-153.

ἀκροβοηθῶ - *ἀκροβουηθῶ* Κρήτη — *ἀκριβοθηῶ* Λακωνία
ἀκροδάχτυλο Κρήτη — *ἀκριοδάχτυλο* Κορσικὴ
ἀκροκιτρινίζω Κρήτη — *ἀκριοκιτρινίζω* Λακωνία
ἀκροκίτρινος Κρήτη — *ἀκριοκίτρινος* Λακωνία
ἀκροστέκομαι Κρήτη — *ἀκροστέκομαι* Κορσικὴ
ἀκροσυγγενεύγω Κρήτη — *ἀκροσυγγενεύω* Μάνη
ἀκροσυγγενὴς Κρήτη — *ἀκροσυγγενὴς* Μάνη.

Σημειώνω ἐπίσης ἐκ Μάνης καὶ τά : *ἀκριοσκιούφτω* (κύπτω ἐλαφρῶς), *ἀκρογέρνου* (κλίνω ἐλαφρῶς), *ἀκριοκοκκινίζου*, *ἀκριοκούντουρους* (βραχύσωμος), *ἀκριοκουτσαίνω* (χωλαίνω ἐλαφρῶς), *ἀκριοκρατῶ*, *ἀκρομέλανος*, *ἀκροψιχαλίζει* (σιγοβρέχει) κ.ἄ., ἐκ Κρήτης δὲ τὰ *ἀκρογέροντας*, *ἀκροδείχνω*, *ἀκρόξερος*, *ἀκροπαλαιός*, *ἀκροπορεύομαι*, *ἀκροσηκώνω*, *ἀκροσυνεφέρνω*, *ἀκροστέκομαι*[1] κ.ἄ.

Ἐκ τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας ἔχομεν ἐπίσης τά : *ἀκρόκαλος* Ἐρωτ. Β 1098, *ἀκρόμακρα* Ἐρωτ. Β 1429, *ἀκρομεγαλώνω* Ἐρωτ. Α 1025, *ἀκροσταλάρω* Φορτ. Β 73, *ἀκροστένομαι* Ἐρωτ. Β 1421, Θυσ. Ἀβρ. 916, Στάθης Β 83, Φορτ. Α 85, *ἀκροφοβοῦμαι* Φαλιέρ. V 566, *ἀκροζῶ* Φορτ. 5, 576 κλπ.

Ἡ τοιαύτη σύνθεσις εἶναι ἀρχαία. Ἤδη εἰς τὸν Ἡσίοδον (Ἔργα καὶ Ἡμέραι, στ. 567) φέρεται ἡ λ. *ἀκροκνέφαιος* (ὁ ἐμφανιζόμενος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λυκαυγοῦς· πρόκειται περὶ τοῦ ἀστέρος Ἀρκτούρου). Εὐρυτέρα χρῆσις τῆς συνθέσεως ταύτης γίνεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἰατρῶν : *ἀκρόζεστος* (Διοσκ.), *ἀκρόζυμος* (Γαληνός), *ἀκρόπαστος* (Ξενοκρ.), *ἀκροχλίαρος* (Γαληνός, Ἱπποκράτης), κ.ἄ., καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν δημώδη Βυζαντινὴν λογοτεχνίαν, ὡς εἰς τὸν Πρόδρομον (ἔκδ. Hess.-Pern.) : *ἀκριόπαστον* (4, 62α), *ἀκρόπαστος* (4, 166α), *ἀκρόβραστον* (3, 148), *ἀκροσαχνισμένην* (4, 239), εἰς Ἀχιλλ. Διήγ. : *ἀκροδειλιῶ* (126), εἰς Βελθ. καὶ Χρυσ. : *ἀκροκαρτερῶ* (1249) κλπ.[2]

Ἡ ὑποκορ. σημασία τοῦ *ἄκρος* προέκυψεν, ὡς παρετήρησεν ὁ Γ. Χατζιδάκις[3] «ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὑπάρχειν ἐν τῇ ἄκρᾳ, τῇ ἐπιφανείᾳ μόνον, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ τοῦ ὀλίγου κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν τοῖς ἐπιθέτοις καὶ οὐσιαστικοῖς, ἔπειτα δὲ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἐξηπλώθη καὶ ἐπὶ τὰ ρήματα».

Δ. ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

Ἐκ τῶν κοινῶν λεξιλογικῶν στοιχείων Κρήτης καὶ Μάνης παρουσιάζομεν ἐνταῦθα ὀλίγα μόνον, τὰ ὁποῖα εἶναι χαρακτηριστικὰ καὶ τυπολογικῶς καὶ σημασιολογικῶς. Τῶν τῆς Κρήτης τὰ πλεῖστα παρελήφθησαν ἅπαξ ἐκ τῶν κειμένων τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν τὴν διάλεκτον τῆς Ἀνατ. Κρήτης.

---

1. *Ἐμμ. Κριαρᾶ*, Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, Athen 1938, σ. 136.
2. Παραδείγματα βλ. εἰς *Ἐμμ. Κριαρᾶ*, Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας, τόμ. Α 1969, ἐν λ. καὶ *Γ. Μπαμπινιώτου*, ἔνθ' ἀν., σσ. 151-153.
3. ΜΝΕ 1, σσ. 478-479. 2, σ. 583. Πβ. *Κοραῆ*, Ἄτακτα, Β, σ. 27.

Τὰ τῆς Μάνης, ἡμετέρας πατρίδος, προέρχονται ἐκ τῆς παρ' ἐμοῦ γενομένης συλλογῆς τοῦ γλωσσικοῦ ὑλικοῦ τῆς περιοχῆς.

ἀδούλης, Φορτ. Α 112. ὀκνηρὸς — *ἀδούλης* Μάνη ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας.[1]

ἀλάκερος, Φορτ. Ε 54, 'Ερωφ. Πρόλ. 22. ὁλοακέραιος — *ἀλάκερος* Μάνη Κρήτη.

ἄλλος πλ. **οἱ-ῑ-ἄλλοι,** Κ. Κρήτ., Σφακ. (ΧΙΛ 268, 14)· οἱ ἐν τῇ ξένῃ συγγενεῖς, οἱ ἐν τῇ ἄλλῃ Κρήτῃ εὑρισκόμενοι Σφακιανοὶ — *Οἱ-ῑ-ἄλλοι μου*· οἱ συγγενεῖς μου. ἡ οἰκογένεια τοῦ πατρός μου, ἐπὶ ὑπάνδρου γυναικὸς Μάνη : *ἡ νύφη μας πάει 's τοὺς ἄλλου της* (εἰς τοὺς γονεῖς της).

ἀμνόγω, 'Ερωτ. Α 443, 'Ερωφ. 'Ιντ. Α 148, Ζήν. Α 373 κλπ. ὄμνυμι, ὁρκίζομαι, σήμερον *μνόγω* Κρήτη — *μνόου* (μνόω) Μάνη. 'Η προφορὰ τοῦ ω ὡς ου εἰς Μέσα Μάνην εἶναι ἐπιβίωσις ἀρχαίας προφορᾶς τοῦ μακροῦ ο (ω), βλ. *Γ. Χατζιδάκι*, 'Αθηνᾶ 42 (1930), σ. 98.

ἀμποδίζω, 'Ερωτ. 161 — *ἀμποδίζου* Μάνη.

ἀναλείχομαι, Φορτ. Α 89, ἀναγλείφομαι ἐπὶ τῇ θέᾳ ὀρεκτικοῦ, *ἀναγλείχουμου—ἀναλείχομαι - ἀναλείχομου* Μάνη.

ἀναπεύγω, 'Ερωτ. 389, Φορτ. Πρ. Γ 245, Θυσ. 'Αβρ. 860. Δ.Κρήτ. *ἀνεπεύγω* Α.Κρήτ. *ἀνεπάηκα — ἀναπεύου - ἀναπάηκα* Μάνη : *τὰ ξένα χέ'ρ'α ἀναπεύουσι, ἀλλὰ δὲ θαραπεύουσι* (οἱ ξένοι δὲν ἐπιτελοῦν πλήρως τὰς ἀλλοτρίας ἐργασίας). 'Ο τ. καὶ μεσν. Χρον. Μορ. Ρ. 6140 : *ἐκεῖνος ἀναπεύεται εἰς τὸ σκαμνὶν τῆς Ρώμης*. 'Ο τ. *ἀναπεύω* κατὰ τὸ *θαραπεύω*, *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 1, σ. 271. 'Ο τ. *θαραπεύω* ἐξ ἐπιγραφῆς α' μ.Χ. αἰ., βλ. ὁμοίως, ΜΝΕ 1, σ. 235.

ἀνασπῶ, Γύπ. Α 74, Κατζ. Β 43, Δ.Κρήτ. ἐκριζώνω, *ἀνεσπῶ* Α.Κρήτ. — *ἀνασποῦ* Μάνη ἐπίρρ. *ξανασπαστὰ δι'* ἐκριζώσεως. 'Ο τ. *ἀνεσπῶ* μεσν. πβ. Διγ. 'Ακρ. 1879 (S. Lambros) : *τὰ μαλλιὰ τῆς κεφαλῆς της | νὰ ἀνεσπᾷ*. 'Αλλὰ καὶ *ἀνασπῶ* μεσν. πβ. Πρόδρ. 3, 201 'Ερωτοπ. 123, 'Ιμπέρ. καὶ Μαργ. 268, Βέλθανδρ. 696, 815 καὶ *ἐξανασπῶ* 'Ιμπέρ. καὶ Μαργ. 185.

ἀναφτερακίζω, 'Ερωτ. Β 1620 Δ.Κρήτ. πτερυγίζω *ἀνεφτερακίζω* Α.Κρήτ. — *ἀναφτερακίζου καὶ ἀναφτερακιάζου* Μάνη.

ἂν ἔναι καὶ Γύπ. Β 134. *κι ἂν ἔν καὶ* 'Ερωτ. Α 241. *κι ἂν ἔναι καὶ* Κατζ. Α 50 — *ἂν ἔναι καὶ* Μάνη. 'Η χρῆσις αὕτη ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὴν μεσαιωνικὴν δημώδη γραμματείαν, Διήγ. Παιδιοφρ. (Wagner 152) στ. 685 : *κι ἂν ἔν καὶ εὕρῃ καὶ νερὸν* Φλωρ. καὶ Πλατζ. 168 : *ἂν ἔναι καὶ τυγχάνει* Διήγ. Βελισ. 19 : *κι' ἂν ἔν καὶ κ.ἄ.* Βλ. *Στ. Ψάλτη*, Περὶ τῶν ὑποθετικῶν λόγων ἐν τῇ μέσῃ καὶ νεωτέρᾳ 'Ελληνικῇ, Λεξικογρ. 'Αρχεῖον 5 (1922) 42. *Erika Mihevic-Gabrovec*, Les formes des propositions conditionnelles dans le grec du moyen-âge, Ziva Antika, τόμ. 1, Σκόπια 1961, σ. 100

ἀνέγλυτος, Κατζ. Γ 247, Φορτ. Γ 43 καὶ σήμ. Κρήτη, ἄγαμος — *ἔγλυτος* διασωθεὶς Μάνη.

---

1. Κατωτέρω εἰς τὸ Λεξιλόγιον, ὅπου τίθεται παρὰ τὸν τύπον ἡ λ. Μάνη, ἐννοεῖται ὅτι ἡ λ. ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει καὶ εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Κρήτης ἢ τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας.

ἀντιβαδιάζω, Φορτ. Δ 511, ἐναντιοῦμαι — *ἀντιβαᾑδᾑάζου* Μάνη.

ἀντζὶ, Φορτ. Α 316, *ἀτζὶ* Γύπ. 318 Κατζ. Α 260· κνήμη — *ἀντζὶ* Μάνη, Κορσική. Τὸ μεσν. *ἀντζίον*, διὰ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὁποίου βλ. Ἱστορ. Λεξικ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λ. *ἄντζα*.

ἀντιμεύγω, Ἐρωτ. Β 792, Γύπ. Α 238, Κατζ. Γ 150, Ἐρωφ. Β 382, Βοσκ. 54 ἀνταμείβω — *ἀντιμεύου* Μάνη. Ὁ τ. *ἀντιμεύω* μεσν. Διγεν. Ἀκρ. Ε 1533. Πλείονα βλ. Ἱστορ. Λεξικ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λ. *ἀνταμείβω*.

ἀπαντοχὴ, Ἐρωτ. Ε 1478, Ἐρωφ. Γ 79, Βοσκ. 354, Ἀπόκ. 59, 350 — *παντοχὴ* Μάνη : *ὀρπίδα μου καὶ παντοχή*. Ἐρωτ. Ε 1478 : *ἀπαντοχὴ κι ὀλπίδα*. Ὁ τ. καὶ μεσν. πβ. Ἰμπέρ. καὶ Μαργ. 220 : *ἀπαντοχὴ καὶ ἐλπίδα μου*.

ἀπηλοὴ, Κρήτ. (Σέλινον) ἐν Ἱστορ. Λεξικ. ἐν λ. *ἀπολογή* ἀπολογία, ἀπάντησις — *ἀπηλοὴ* Μάνη.

ἀπηλογοῦμαι, Ἐρωτ. Α 248, *ἀπηλοήθη* Α 250. ἀπολογοῦμαι, ἀπαντῶ — *ἀπηλοοῦμαι, ἀπηλοήθη, ἀπηλοήθηκε* Μάνη. Ὁ τ. *ἀπηλογοῦμαι* καὶ μεσν. : Καλλ. καὶ Χρυσ. 1107, Ἰμπέρ. καὶ Μαργ. 168. Διὰ τὴν διὰ τοῦ *η* γραφὴν βλ. Ἱστορ. Λεξικ. ἐν λ. *ἀπολογοῦμαι*.

ἀφεντεύγω, Ἀπόκ. 259, Κρήτ. Ἱστορ. Λεξικ. ἐν λ. *ἀφεντεύω*. Πλὴν τῶν ἄλλων σημ. καὶ ἡ τοῦ καταβάλλω, συντρίβω — *ἀφεντεύω* μὲ τὴν αὐτὴν σημ. καὶ εἰς Μάνην βλ. καὶ Ἱστορ. Λεξικ. ἐν λ. *ἀφεντεύω*.

ἀφέντης, Ἐρωφ. Ε 328, Ἐρωτ. Γ 1017 : *καὶ μιὰ νὰ λέγῃ ἀφέντη μου, καὶ ποῦ 'σαι 'δὰ πατέρα*, Κρήτη· ὁ πατὴρ — *ἀφέντης* Μάνη, Κορσική.

ἀφεντία, Ἀπόκ. 314· οἱ ἄρχοντες, ἡ ἐξουσία — *ἀφεντία* Κορσική, *ἀφεδιὰ* Κρήτη. Οἱ τύπ. *ἀφεντία* καὶ *ἀφεντιὰ* μεσν. βλ. Ἱστορ. Λεξικ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λ.

ἀφορμίζω, Ἐρωτ. Α 148, Φορτ. Δ 408 μαίνομαι· καὶ ἐπὶ παροξυσμοῦ πληγῶν — *ἀφρομίζου* Μάνη, ἐπὶ παροξυσμοῦ πληγῶν.

ἀφοροῦμαι, Ἐρωτ. Γ 1550 ἀόρ. *(ἐ)φορέθηκε* — *ἀφοροῦμαι, ἀφοᾑρεῶμαι, ἀφωράθητα* (ἀόρ.) Μάνη. Ἐκ τοῦ ἀρχ. *ὑφορῶ - ὑφορῶμαι*, Κοραῆ Ἄτακτ. 4, 665. Βλ. Ἱστορ. Λεξικ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λ. *ἀφορῶ*.

βλοητικὸς, Γύπ. Β 323, Γ 19 ἐπὶ συζύγων· νόμιμος καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ — *βλοητικὸς* Μάνη καὶ *βλογητικὸς* Κορσική. Τὸ μεσν. *εὐλογητικός* : «*νὰ τήνε πάρῃ γιὰ γυνὴ γνήσια βλογητική του*», Διγεν. Ἀκρ. (Lambros, στ. 1685)· πβ. Δ. Πετροπούλου, «Γλῶτται» δημοτικῶν τραγουδιῶν, Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Μ. Τριανταφυλλίδη, 1960, σσ. 338-340.

βουλισμένος, Ἐρωτ. Δ 23. Μτφ. : κατηραμένος, ἐκεῖνος ποὺ εἴθε νὰ καταστραφῇ καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ — *βουλισμένος* Μάνη μὲ τὴν αὐτὴν σημ.

γενεάδα, ἡ, Ἐρωτ. Α 617 γενειὰς — *γενεάδα* Μάνη.

γερατειὰ, τὰ, Ἐρωτ. Α 748, Θυσ. Ἀβρ. 34. γῆρας — *γερατεῖα* Μάνη.

γκαρδιακὸς, Ἐρωφ. Β 2, Ἐρωτ. Γ 1347 (*ἀγάπη γκαρδιακή*), Β 2227 (*ἀγαποῦσι γκαρδιακά*), Δ 1522 (*παιδί μου γκαρδιακό*) ἐγκάρδιος, ἀγαπητὸς — *γκαρᾑδᾑακὸς* Μάνη (*φίλος γκαρᾑδᾑακός*). Ὁ τ. καὶ μεσν. Φλώρ. καὶ Πλάτζ. 519 : *φίλον ἐγκαρδιακόν*.

γροικῶ, 'Ερωτ. Α 59 κ.ἀ. ἀκούω — *ἀγροικοῦ* Μάνη. Μετοχ. *γροικισμένος* Κρήτ. — *ἀγροικισμένος* Μάνη. Πλείονα βλ. 'Ιστορ. Λεξικ. 'Ακαδημίας ἐν λ. *ἀγροικῶ*.

δαιμονιάρης, Βοσκ. 440 σεληνιαζόμενος—*δαιμονιάρης* Κορσική. 'Ο τ. καὶ μεσν. Πρόδρ. 2, 93 : *ὁμοιάζουν τὸ χειρότερον ὅτι ἔνι δαιμονιάροι.*

δηγοῦμαι, 'Ερωτ. Α 711, Γύπ. Α 421, Πικατ. 142, Κατζ. Ε 45 (*δηγᾶσαι - δηγᾶται*) καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ· διηγοῦμαι — *δηγοῦμαι, δηγᾶσαι, δηγᾶται* Μάνη.

διαλεγῶνας, 'Ερωτ. Ε 277 καὶ νῦν ἐν Α.Κρήτῃ. διαλογὴ—*γιαλεγῶνας* (διαλεγῶνας) Μάνη. Βλ. *Σ. Ξανθουδίδου*, Λέξεις 'Ερωτοκρίτου, 'Αθηνᾶ 26 (1914), σσ. 142-143.

διαφορίζω, ὠφελοῦμαι, κερδίζω, Σαχλίκ., 'Αφηγ. 67 : *θαρρῶντα καὶ κατέχοντα, ὅτι νὰ διαφορεύσῃ.* Καὶ ἐν Κορσικῇ : *διαφορίζω ἄσπρα·* κερδίζω χρήματα· ἐν Μάνῃ *διάφορο* τό, τὸ κέρδος, ἡ ὠφέλεια : *νὰ τρέξῃ τὸ διάφορο·* νὰ προκύψῃ κέρδος, ὠφέλεια· *δὲν ἔχου καένα ιδιάφορο·* δὲν ἔχω καμμίαν ὠφέλειαν (ἐκ τοῦ πράγματος).

δικολογιά, Κρήτη· συγγένεια — *δικολογιὰ* Μάνη.

δρωμαχισμένος, Πικ. 57 : *δρωμαχισμένος δυνατὰ καὶ μὲ μεγάλον κόπον*—*δρωμαχισμένος* (κεκμηκὼς καὶ ἱδρωμένος) Μάνη.

δύνομαι, 'Ερωτ. Α 234, Θυσ. 'Αβρ. 115 (*ἐδύνουμου*), Πικατ. 368, Γύπ. Α 421, Κατζ. Α 122 — *δύνομαι* Μάνη.

δυναστεύω, Σαχλ., Γραφ. Στιχ. 8, 69· καταπιέζω, βιάζω· *δυναστεύου* — Μάνη καὶ ἐπίρρ. *δυναστικὰ* καὶ *δυναστικᾶτα* (βιαίως, διὰ καταπιέσεως).

ἔντος, ἔντον, ἔντονε, 'Ερωφ. Α 71, Γύπ. Δ 295, Φορτ. Α 360, Ζήν. Ε 73, Στάθ. 'Ιντ. Α 29 καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ· ἔν τος, νά τος, ἰδέ τον — *ἔντος - ἔντον - ἔντονε* (*ἔντη - ἔντο*) κλπ. Μάνη.

ἐπὰ - πὰ, 'Ερωτ. 184 κ.ἀ., Βοσκ. 62, Θυσ. 'Αβρ. 153, Γύπ. Α 94, Ζην. Α 7 καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ· *ἐδεπὰ* Θυσ. 'Αβρ. 1028 — *ἐπά - πά* Μάνη. Περὶ τῆς ἐκ τοῦ *πῇ* παραγωγῆς βλ. *Γ. Χατζιδάκι*, Einl. 52, 329. — *ἀποπά - ἀποπαδὰ* Κρήτη, Μάνη.

εὐδία, 'Απόκ. 341. (*κ' ἔδειξεν τότ' ἐξαστεριὰ ὁμοιῶς κ' εὐδία μεγάλη*). Σήμερον ἐν Δ.Κρήτῃ *εὐιδιά, βιδιὰ* καὶ *βγιὰ* καὶ ρ. *εὐιδιάζει* καὶ *βιδιάζει* Δ.Κρήτη βλ. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν. Β, 348 (καλοκαιρία, σταματᾷ ἡ βροχή) — *βδία - βιδιάζει* Μάνη. Τὸ ἀρχ. *εὐδία*, ὅπερ καὶ μεσν. Πρόδρ. 2, 967 : *ἂν οὐ κρατήσῃ εὐδία.*

ζιγανεύγω, 'Ερωτ. Β 874, Κατζ. 199, Κρητ. Πολ. 342, Σαχλ. Γραφ. 183—*ἀζιγανεύγω* Κριάρη, Κρητ. Ἄσμ. Β, 206, *ἀτζιγγανεύγω* Φορτ. 180 ἀπατῶ, *ἀζιγανιὰ* 'Ερωτ. Β 1278, Κριάρη, ἔνθ' ἀν. 11, Σητεία· ἀπάτη. Καὶ ἐν Μάνῃ σήμερον ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας αἱ λ. *ζιγανεύου, ζιγανία, ζίγανα* τὰ, *ζιγανιάρις.*

ἴχιτας, Γύπ. Β 141 (*ἴχιτας ἐδροσίστηκα*), Ε 333 (*ἴχιτάς! ἐδροσιστήκασι μέσα τὰ σωθικά μου*) ἐπιφών. εὐχαριστήσεως — *ἴχιτας! ἐδροσίστηκα. Δόξα τὴν τύχη κ' ἴχιτας*) Μάνη. 'Ο τύπ. ἀπαντᾷ ἤδη τὸ 1400 εἰς ἐπιστολὴν τοῦ 'Ι. Βρυεννίου πρὸς τὸν ἐν Κρήτῃ Γιαννούλην Δὲ Σπίγα (*ἴχιτα ὅτι ἐλυτρώθηκα*)· βλ. *Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, Varia Graeca, 294. 'Απαντᾷ καὶ ὁ τύπ. *ἴχι*. 'Ο *Κοραῆς*, Ἄτακτα 4, σσ. 137, 187 ἑρμηνεύει τὴν λ. ἐκ τοῦ παρ' 'Αριστοφάνει ἐπιφων. *ὖ*, ρυθμισθέντος εἰς *ὖχι* κατὰ τὸ *οὐχί*. Τὸ αὐτὸ δέχεται καὶ ὁ *Σ. Ξανθουδίδης*, Γλωσσικαὶ 'Εκλογαί, Λεξικογρ. 'Αρχ. 5 (1922), σσ. 111-113. 'Ο *'Εμμ. Κριαρᾶς*, Γύπαρις, σσ. 255-256 δέχεται αὐτὸ ὡς ἠχομιμητικόν, ἐκφράζον εὐάρεστον συναίσθημα ὑπὸ

ἀρχικὴν μορφὴν ἴχι ἐπεκταθεῖσαν εἰς ἴχιτας κατ' ἄλλα παρεκταθέντα μόρια τῆς νέας Ἑλληνικῆς, περὶ ὧν βλ. *Γ. Χατζιδάκι*, ΕΕΠΑ (1910/11), σσ. 80-84.

καήλα, Γύπ., 277. *καημός, στενοχωρία* — *καήλα* Μάνη.

κακουργῶ, Ἐρωτ. Α 1790. *Ἐκακούργησ' ἡ πληγὴ* (ἐχειροτέρευσε) — *κακουργοῦ* - *ἐκακούργησε τὸ σπυρὶ* Μάνη.

καλλύνω, Α.Κρήτ. γίνομαι ὡραῖος: καλλύνει ἡ γυναίκα, *Γ. Παγκάλου* ἔνθ' ἀν. Β, σ. 602 — *ξεκαλλύνει* (ἐπὶ καιροῦ· γίνεται αἴθριος) Μάνη.

καματερὴ, καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ· ἡμέρα ἐργάσιμος: *καματερὴ καὶ σκόλη* Ἐρωφ. Α 155, Γύπ. Πρόλ. Α 20, Καζ. Ε 110—*σκόλη καὶ καματερὴ* (*σκόλη* = ἡμέρα ἀργίας) Μάνη.

καμπανίζω, Ἐρωτ. Δ 1352, καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ, ζυγίζω — *καμπανίζω* Κορσικὴ (*μάλαμα καμπανίζει*). Ἐκ τοῦ κοινοτάτου καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ οὐσ. *καμπανὸς*= ζυγός. *Κοραῆ*, Ἄτακτα 2, σ. 177. Ἡ λ. βυζαντ. βλ. Du Cange ἐν λ. (*νὰ καμπανίσωσι τὸ ἔλαιον*).

κάνε, Ἐρωτ. Α 419, Καζ. Ε 204 (ἐλαττωτικὸν μόριον· λοιπὸν) — *κάνε μου*· λοιπόν, ἔστω Μάνη.

κανισκάρης, Κρήτη, ὁ φέρων εἰς γάμον ἢ ἄλλην διασκέδασιν δῶρα· *κανισκεύω* δίδω δῶρα, *κανίσκια*. *Κανίσκι* Ἐρωτ. Α 660, Ἐρωφ. Ε 202, Κατζ. Γ 258, Πικ. 237, *κανισκεύω* Ἐρωτ. Α 2057, Ἐρωφ. Δ 132, Κατζ. Β 8, Θυσ. 712. — *κανισκάρης, κανισκάτορας* - *κανίσκι* Μάνη. Ἡ λ. ὑποκ. τοῦ ἀρχ. *κανοῦν*, καὶ βυζαντ., πβ. Du Cange ἐν λ. *κανίσκιον*: *κανίσκια ὁποὺ πέμπονται ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς εἰς ταῖς παρθένοις ὁποὺ ὑπανδρεύθησαν*. Ἡ λ. ἀπαντᾷ παρὰ Πολυδεύκει 10. 91: *κανίσκια*. *Ἀριστοφάνης ἐν... Γαρυτάδῃ*. *Ἄλλος δ' εἰσέφερε πλεκτῷ κανισκίῳ ἄρτων περίλοιπα θρύμματα*, εἶναι δὲ συχνὴ εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα (*Κ. Πορφυρογεννν.*, Ἔκθ., σ. 374, 7: *σταφυλαὶ μετὰ κανισκίων*).

καταλαγιάζω, Ἐρωτ. Γ 545 (*ὅλοι καταλαγιάσασι*) ἡσυχάζω. — *καταλαγιάζου* καὶ *καταλαγιοῦ* (ἡσυχάζω) Μάνη. Ἀπαντᾷ καὶ τὸ ἁπλοῦν *λαγάζω* Κρητ. Πόλ. 285, 13, ἀλλὰ καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ καὶ δὴ ὑπὸ τὸν τύπ. *λαγιάζω*· ἐν Δ.Κρήτῃ ἡ *λάγαση* ἡ ἀνάπαυσις, ἡ ἡσυχία, *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν. Γ', σ. 18. Καὶ ἐν Μάνῃ τὸ ἁπλοῦν *λαγάζω* προστακτ. *λάγαζο*=ἡσύχασε. Ὁ Ἡσύχιος ἔχει τὴν γλῶσσαν *λαγά(σ)αι*· *ἀφεῖναι*. Ἡ λ. καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν Γόρτυνος Κρήτης 6 π.Χ. αἰ.: *λαγάσαι, λαγάσῃ*, βλ. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ Ι, σσ. 367-368. *Σ. Ξανθουδίδου*, Λέξεις Ἐρωτοκρίτου, Ἀθηνᾶ 26 (1914), Ἀρχ. σσ. 148-149.

κατέχω, Ἐρωτ. Α 18 κ.ἀ., Πικ. 193, κοινὸν καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ· γνωρίζω — *κατέχω* Μάνη τ. δ. Καρυουπόλεως, Σκουτάρι, γνωρίζω.

καυκί, Ἐρωφ. Α 606 (κύπελον· κοινὸν καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ) — *καυκὶ* Μάνη καὶ χωρίον αὐτόθι *Καυκί*. Ἡ λ. βυζαντ. ὡς ὑποκορ. τοῦ *καῦκος*, βλ. Du Cange ἐν λ.

κατσούλλι, Φορτ. Δ 292 γαττούλι, κοιν. καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ — *κατσούλλα, κατσούλλι* Μάνη. Ὁ τύπ. ὡς ὑποκορ. τοῦ οὐσ. *γαττί*, ὅπερ ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὸ Χρον. Μορ. Η 2932 ὑπὸ τὸν τύπ. *κατσί*. Ὁ αὐτὸς τύπος καὶ εἰς τὸ στιχούργημα «*Περὶ γέροντος*», στ. 107 (ἔκδ. Wagner, σ. 109).

κάψα, Ἐρωτ. Α 946, Γύπ. Δ 30 καὶ σήμ. κοινὸν ἐν Κρήτῃ καύσων, ζέστη — *κάψα*

καύσων, ζέστη, πυρετὸς Μάνη. Βλ. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ Ι, σ. 72 (*καψώνω - κάψα*).

κερὰ, ἡ μάμμη· Σφακιά, καὶ *κυρὰ* εἰς Μάνην.

κοκκιάζω, Ἐρωτ. Β 371, Ἀπόκ. 415 : *ἡ τύχη τὸ δοξάριν της ἐνάντιον τὸ ἐκοκκιάσεν*, βλ. *Λ. Πολίτου*, Παρατηρήσεις στὸν «Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ», Προσφορὰ εἰς Στ. Κυριακίδην, σ. 552, *κοκκιαστὸς* Ἐρωφ. Δ 130· ὁ ἔχων τοποθετημένον τὸ βέλος πρὸς ἐκτόξευσιν — *κοκκιάζου*. παρατηρῶ μετὰ προσοχῆς, σημαδεύω Μάνη.

κομμάτι, Φορτ. Γ 133 : *καὶ δὲ μισεύγει ἀποδεκεῖ ν' ἀφίση τὸ κομμάτι*. Ὁ Σ. Ξανθουδίδης δὲν ἑρμηνεύει τὴν λ.· ὑποθέτω ὅτι πρόκειται διὰ *κομμάτι ψωμί*. Εἰς τὸν Πτωχοπρόδρ. 4, 31 φέρεται ὁ στίχος : *ἀνοίγω τὴν ἀρκλίτσαν μου νὰ εὕρω ψωμὶν κομμάτιν* καὶ 4, 434 : *ψωμὶν ζητῶ τῷ κράτει σου ὀλίγον κομματίτσιν*. Εἰς τὴν Μάνην ἡ λ. *κομμάτι* πλὴν τῶν ἄλλων σημαίνει καὶ τεμάχιον ἄρτου : *γυρίζει καὶ μαζούνει κομμάτια*. Ὡς μεγεθυν. τὸ αὐτὸ δηλοῖ καὶ ὁ τύπ. *κομμάτα*· μεγάλον τεμάχιον ἄρτου : *τρώει μία κομμάτα λαδωμένη καὶ κομματούκλα· τοῦ 'κοψε τοῦ διακονιάρη μιὰ κομματούκλα*. Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἐνθυμίζουν τὰ ἀνάλογα εἰς Πτωχοπρόδρομον 4, 129m : *κ' οἱ ἀρχόντισσες νὰ τά 'παιρναν, νὰ μ' ἔδιναν κομμάτας* καὶ 4, 89e : *καὶ τὸ βραδὺν νὰ μ' ἔδιναν μεγάλας κομματούκλας* (δηλ. μεγάλα τεμάχια ἄρτου). Εἰς τοὺς Μανιάτας τῆς Κορσικῆς *κομματᾶς* λέγεται ὁ ζητιᾶνος, ὁ συλλέγων κομμάτια ψωμιοῦ διὰ τῆς ἐπαιτείας. Ἡ σημασία τῆς λέξεως *κομμάτι*=τεμάχιον ἄρτου μαρτυρεῖται καὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος ἰδίως εἰς παροιμιώδεις φράσεις ἢ παροιμίας. Οὕτω, ἔχομεν : *Ὅποιους π' νάει κουμμάτια γλέπ'* (Ἤπειρος), *Οὐ νηστ'κὸς κουμμάτις οὐνειρεύιτι* (Βογατσικόν), *Ὅποιους π' νάει κουμμάτια νειρεύιτι* (Πήλιον), *Ὅποιος πεινᾷ κομμάτια βλέπει κι ὁ ξυπόλυτος τσαρούχια* (Ι. Βενιζέλου, Παροιμίαι, σ. 216, ἀριθ. 576). Αὕτη ἐνθυμίζει τὴν : *ὅπου πεινᾷ 'ς τὸν ὕπνον του βλέπει ψωμιὰ καὶ πίττες | βλέπει καὶ ὁ ξυπόλυτος τσαρούχια μὲ τὶς μύτες* (πβ. Φ. *Κουκουλέ*, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμὸς 4 (1951), σ. 408 καὶ Du Cange ἐν λ. μύτη). *Κομμάτια ποιὸς δίνει, στράτες βρίσκονται* (Αἰτωλία), *Τ' διακουνιάρ' κουμμάτ' δός τ' κὶ τὴ στράτα τ'ν ξέρ'* (Ὑπάτη), *Τοῦ στραβοῦ κομμάτια δός του καὶ τὸ δρόμο μὴ τοῦ δείχνης* (Αἰδηψός). (Αἱ φράσεις ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

κοράκιο, τό· ἀσθένεια τῶν ζῴων προερχομένη ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς δίψης καὶ *κορακιάζει τὸ ζῷ*, ὅταν πάσχῃ ἐκ ταύτης, ἵνα δὲ θεραπευθῇ ἀποκόπτουν μαύρην μεμβράνην κάτωθι τῆς γλώσσης του, τότε τὸ *ξεκορακιάζουν* (Σφακιά), βλ. *Σ. Ξανθουδίδου*, Ποιμενικὰ Κρήτης, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), σ. 322.—Ἀλλὰ καὶ ἐν Μάνῃ λέγεται *κορακιάζου*, διψῶ πολύ, ὑποφέρω ἐκ δίψης : *ἐκοράκιασα ἀπὸ τὴ λίψα μου. Νὰ κορακιάσης* (ἀρά).

κουτρούλης, Α. καὶ Δ.Κρήτη. *Σ. Ξανθουδίδου*, Οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα Κρητῶν, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1922), σ. 337, ὁ μὴ ἔχων κόμην ἢ κορυφήν, καὶ Ἐρωτ. Δ 476 : *κουτρούλα*, Κατζ. Γ 319 : *κουτρουλός, κουτρουλεύω* Πικ. 319. Καὶ ἐν Μάνῃ *κουτρούλης* καὶ *κουτρούλα*, ὁ τελείως κουρεμένος καὶ ἐπών. *Κουτρούλης* καὶ τοπων. *Κουτρουλιάνικα*. Ἐνταῦθα καὶ ὁ τύπ. *ξεκούτρουλος* ἀσκεπής. Ἡ λ. *κουτρούλης* καὶ μεσν. ἤδη εἰς τὸ Χρον. τοῦ Μορ., στ. 3061 : *Κουτρούλης εἶχεν τὸ ἐπίκλην του, δεσπότης τῆς Ἑλλάδος*. Γνωστὴ καὶ ἡ ἔκφρ. «*ἔγινε τοῦ Κουτρούλη ὁ γάμος*» ἐπὶ

περιέργου συμβάντος, τὴν ἀρχὴν ἔχουσα ἐκ τοῦ γάμου τοῦ Ἰωάννου Κουτρούλη, ἱππότου τῆς Μεθώνης (1394).

κρούγω, Ἐρωτ. Α 468, Ἐρωφ. Β 40, Γύπ. Γ 427 καὶ σήμερον — *κρόου* Μάνη.

κωλοσέρνω, Κατζ. Γ 533. σύρω τινὰ εἰς τὸ ἔδαφος : «*γεῖρ' ἀπ' ἀτοῦ, γὴ πιάνω | κι' εἰς τοῦτο ὅλο τὸ στενό, νὰ ζῶ, σὲ κωλοσέρνω*» καὶ σήμ. *κωλοσύρνομαι* Α.Κρήτ., *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν. Β 483 — *κωλοσούρνου* Μάνη : *Θὰ ζὲ κωλοσούρου ς' ὅλο τὸ στενὸ* (στενὸν δρόμον).

λάβρα, Ἐρωτ. Α 505, Φορτ. Β 131, Γύπ. Β 346, Πικατ. 338 : *λάβρα καὶ φωτιά, Χάροντα, νὰ σὲ κάψῃ*», ἔντονον πῦρ, καῦμα καὶ *λαβρίζω* φλέγομαι Ἐρωφ. Α 225 — *λάβρα* Μάνη : *λάβρα μου καὶ φωτία μου, κάνει λάβρα σήμερο, καίεται 'ς τὴ λάβρα* (ἔχει ὑπερβολικὸν πυρετόν).

λαβωμὸς, Ἐρωτ. Β 36 πληγωμὸς — *λαβωμὰ* ἡ Μάνη.

λατανιάζω - λάτανο. Εἰς τὰ Σφακιὰ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης, ἵνα μὴ ὁ κριὸς ὀχεύσῃ τὰ πρόβατα προώρως κρεμοῦν ὑπὸ τὴν κοιλίαν του καὶ πρὸ τοῦ αἰδοίου παννίον ἢ δέρμα, τὸ ὁποῖον καλοῦσι *λάτανο*. Ἡ πρᾶξις αὕτη λέγεται *λατανιάζω*, ὁ δὲ κριὸς ὁ φέρων λάτανο *λατανισμένος*. Ἐπὶ ἀνθρώπων, διὰ τὸν ἐξηντλημένον ἐκ τῶν καταχρήσεων λέγουν *ἔγινε λάτανο* ἢ εἶναι *λατανισμένος*. Ἐν Μάνῃ εἶναι ἐν χρήσει τὸ ρ. *λατανίζου* ὠθῶ πρὸς τὰ ἄνω τοὺς μαστοὺς κατὰ τὸν θηλασμόν, καταπονῶ : *τήνε λατανίζει τὴν προβάτα τὸ ἀρνί*, τὴν καταπονεῖ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θηλασμοῦ· *μὴν τὸ λατανίζῃς τὸ παιδί*, μὴ τὸ καταπονῇς· ἡ λ. παρὰ τὸ *λάτης* ἐλάτης, ὀχεύων, ρ. *λάμνω* (ἐλαύνω) ὀχεύω. Βλ. *Δ. Βαγιακάκου*, Ἐλαύνω - λάμνω, παράγωγα καὶ σύνθετα εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νέαν Ἑλληνικήν, Ἀθηνᾶ 60 (1956), σσ. 234-266· *λατάνι* καλεῖται τὸ ἀρνίον ἢ τὸ ἐρίφιον, τὸ θηλάζον εἰς ξένην μάνναν· *λάτανον* ἐν Καρπάθῳ εἶναι τὸ καταρραβδισμένον δένδρον. Εἰς *Μ. Λελέκου*, Ἐπιδόρπιον Α, σ. 165 ἔχομεν τὴν φρ. : *τὸ φαεῖ κάνει φαρί, κ' ἡ πεῖνα λατανιάζει* (ἐξασθενεῖ).

λεγνὸς, Γύπ. Β 508, ταλαίπωρος — *λεγνὸς - λεγνάδι*· ἀδύνατος, ταλαίπωρος Μάνη.

λέγω, λέμε, λέτε, λέσι πολλαχοῦ τῶν κειμένων. Εἰς Δ.Κρήτην ἀκούεται καὶ *λῶ*, *Σ. Ξανθουδίδου*, Ἐρωτόκρ. σ. 595 σημ., *Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 172. Καὶ ἐκ Μάνης ἔχομεν τοὺς τύπ. *λέμε, λέτε, λέσι* (καὶ *λῶ* εἰς πολλὰ χωρία τῆς ἐπαρχ. Γυθείου, ἔνθα προσέλαβε καὶ τὴν μορφὴν ἐπιφων. : *λῶ μάννα !*). Ὁ περισπώμενος τύπος *(λέγω - λέω -) λῶ*, ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ (Κύθνος, Κύπρος, Χίος, Κῶς κ.ἀ.). Βλ. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ Ι, σ. 242, *Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 172, *Γ. Κουρμούλη*, Περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Ροδιακῆς διαλέκτου, Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις, 1 (1947), σ. 184.

λιξεύω, Φορτ. Β 265, λιχνεύω, λαιμαργῶ — *λιξεύου* καὶ *λίξουρος*, λαίμαργος Μάνη.

λογάρι, Ἐρωτ. Δ 1939, χρῆμα, θησαυρὸς — *λογάρι* Κορσική. Πλείονα περὶ τῆς λ. βλ. *Δ. Πετροπούλου*, ἔνθ' ἀν.; σσ. 341-342. Ἡ λ. μεσν. πβ. *Κ. Πορφυρογεννήτου*, De administrando imperio 3, 242 : «*λογάριον κεντηνάριον ἕν*».

λούνω, νομὸς Λασιθίου· *λούω*, κν. *λούζω* — *λούνου* Μάνη.

μάλλιος, Γύπ. Α 175, Ζήν. Πρ. 30, Ἐρωφ. Α 591, Κατζ. ἐπίρρ. μᾶλλον — *μάλ-*

λιου Μάνη. Πλείονα βλ. *Σ. Ξανθουδίδου*, Λέξεις Ἐρωτοκρίτου, Ἀθηνᾶ 26 (1914), Ἀρχ. σσ. 159-160.

μοιρολογοῦμαι, θρηνῶ· Κριαρ. Ἄσμ. 10: *ἡ Παναγιὰ ἡ Δέσποινα κλαίει, μοιρολογᾶται,* ὁ τύπ. κοινὸς καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ· *μοιρολοοῦμαι* Μάνη. Ὁ τύπ. καὶ ὡς Βυζαντ. : Καλλίμ. Χρυσ. 2360 : *μοιρολογεῖται λυπηρὰ κλαίουσα μετὰ πόνου.* Ἀχιλλ. Διήγ., 1753 : *μοιρολογειᾶται ἀπὸ καρδιᾶς.*

μουγκαλίζομαι, μυκῶμαι. Θυσ. Ἀβρ. 40 : *σὰ βόδι θὰ μουγκαλιστῇ*, σήμερον ἐν Κρήτῃ *μουγκαλειοῦμαι.* Καὶ ἐν Μάνῃ τὸ ρ. *μουγκανειῶμαι* : *Θὰ μουγκανιστῇ σὰ βόδι.*

μουστάρι, μαστάρι, μαστὸς Κρήτη καὶ *μουστάρια, μουσταρὲ* Δ.Κρήτ. *μουσταρὰ* Α.Κρήτη καὶ Γύπ. Β 100 οἱ μαστοὶ τῶν αἰγοπροβάτων. Πβ. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 2, σ. 280 — *μουστάρι* Μάνη.

μούρτζινος, Ἐρωτ. Β 298, οἰνωπός, μαυροκόκκινος. *Μούρτζινος* ἐπών. ἐν Μάνῃ. Βλ. *Σ. Ξανθουδίδου*, Ἐρωτόκριτος, σσ. 619-620 καὶ Ἀθηνᾶ 26 (1914) Ἀρχ., σσ. 162-163.

μουστρούχα, φίμωτρον ζώων Α.Κρήτ. καὶ *μουστρουχῖνα* Δ.Κρήτ. (Ρέθυμν.), *μουστούχα* Α.Κρήτ. Βλ. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ'ἀν., Γ, σ. 126—Τὸ αὐτὸ ἐν Μάνῃ καλεῖται *μουστρούχι* καὶ ρ. *μουστρουχώνου* θέτω φίμωτρον, ἀλλὰ καὶ κτυπῶ διὰ τῆς παλάμης τινὰ εἰς τὸ πρόσωπον, *μουστρουχώνομαι* ἐπὶ γυναικῶν, θέτω τὸ μανδήλιον τῆς κεφαλῆς πρὸ τοῦ στόματος.

ξαμώνω, Ἐρωτ. Α 149 - *ἐξάμωσα.* προσπαθῶ, σήμερον : σημαδεύω, κοιτάζω — *ξαμούνου - ἐξάμουσα* προσπαθῶ, ἁπλώνω τὸ χέρι Μάνη.

ὀμπρεῖ· ἀναδίδει ὑγρασίαν Κρήτη — *μπρέει* Μάνη.

ὅντε, σύνδ. χρον. Σκλάβ. 16, *ὅντεν*, 214 *ὅντε*, Κατζ., Γύπ. Α 253 καὶ σήμερον κοινόν — *ὅντε, ὅντες* Μάνη.

ὅτινος, Ἐρωτ. Β 140 (γεν. τοῦ ὅποιος) καὶ σήμερον κοινὸν — *ὅτινος* Μάνη.

ὀχθρὸς, Ἐρωτ. Α 355, Γύπ. Β 356, κοιν. *ὀχτρός, ὄχθριτα* Ἐρωτ. Α 5 — *ὀχτρός, ὀχτρία, ὄχτριτα, ὀχτρεύομαι* Μάνη.

παίδα ἡ, Ἐρωτ. Α 105, Ἐρωφ. Ἰντ. Γ 46, Γύπ. Β 289 βάσανος, τιμωρία — *παίδα* Μάνη εἰς φρ. ἀρᾶς : *παίδα καὶ λυσσουρία νὰ ζὲ πχιάσῃ.* Διὰ τὸν σχηματισμὸν βλ. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 1, σ. 76.

παιδόγγονα τά, Ἐρωτ. Ε 1515, Θυσ. Ἀβρ. 956, Στάθ. Γ 520· παιδιὰ καὶ ἐγγόνια, ἀπόγονοι, καὶ σήμερον κοινὸν ἐν τῇ νήσῳ, *παιδογγονῶ* Γύπ. Ε 326 ἀποκτῶ ἀπογόνους — *παιδόγγονα* τά, Μάνη (εὐχή : «*νὰ χαίρεσαι τὰ παιδόγγονά ζου*»).

παλαμίζω, Γύπ. Δ 248 καὶ Α.Κρήτη. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., Γ, σ. 229. Ἐπιθέτων τὴν παλάμην ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου ὁρκίζομαι — *παλαμίζου τὸ βαγγέλιο* Μάνη.

πασκάζω, Ἐρωτ. Ε 139 καὶ Α.Κρήτη. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν. Γ, σ. 254 κρεωφαγῶ κατὰ τὴν σαρακοστὴν — *πασκάζου* Μάνη.

πασκίζω, Ἐρωτ. Α 105, Γύπ. 519 (*ἐπάσκισα*)· προσπαθῶ — *πασκίζου, ἐπάσκισα* Μάνη.

πέτομαι, Ἐρωτ. Β 263, Ἐρωφ. Α 621, Ζήν. 350, Σαχλ. Ἑρμ. 8 καὶ νῦν Α.Κρήτη. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν. Γ, σ. 277 : *ὡσὰν ἀητὸς ἐπέτετο* Ἐρωτ. Α 653 — *πέτομαι* Μάνη : *ἐπέτοτα σὰν τὸν ἀητό.* Ἡ λ. ἀρχ. Ὁμηρ. Ἰλ. Μ 207 : *αἰετὸς πέτετο.*

Καὶ εἰς Διγεν. Ἀκρ. (Lambros) 2860 : *ἐπέτοντο ἀπάνω εἰς τοὺς κλάδους* καὶ 250 : *σὰν ἀετὸς ἐπέτουνταν.*

πηλὰ τά, (πληθ. τοῦ *πηλὸς*) Ἐρωτ. Δ 866, Κατζ. Β 42, Βοσκ. 338, λάσπη. Καὶ σήμερον κοινὸν ἐν Κρήτῃ. Ἐν Μάνῃ *πηλὰ*, τὰ· ἡ λασπώδης εἰς τὴν μάνδραν κόπρος τῶν αἰγοπροβάτων.

πλωρήσι τό, Ἀπόκ. 328 τὸ σχοινίον τῆς πλώρης μὲ τὸ ὁποῖον δένουν τὸ πλοῖον εἰς τὴν ξηράν. Καὶ *Τζεδάκη*, Ἡ Κρήτη ἐν ἀνεκδότῳ ποιήματι περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κύπρου, Κρητ. Χρον. 15-16 (1961/2), σ. 165, στίχ. 1452 : «*ἐχαίρονταν κι ἀγάλλονταν πρὶν τὸ πλωρήσι λύσουν*». Εἰς Πτωχοπρόδρ. 4, 129q ἀπαντᾷ ὁ στίχος : *ὡς κωπηλάτης πρότερον δεύτερον ὡς πλωρήτης — πλωρήχι* καὶ σήμερον ἐν Μάνῃ μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν.

πολυταρίχνω, Ἐρωτ. Γ 502 καὶ κοινὸν ἐν Κρήτῃ· ρίχνω μακράν, λέγεται ἐπίσης καὶ *ἀπολυταρίζω, ἀπολυταρίχνω* βλ. Ἱστορ. Λεξικὸν ἐν λ., ἀλλὰ καὶ ἐν Μάνῃ ἔχομεν τοὺς τύπους *ἀμπολυταρίζου, ἀμπολυαρίζου* καὶ *ἀμπολυαρίχνου*. Ὁ *Σ. Ξανθουδίδης*, Ἐρωτ., σ. 673 καὶ Ἀθηνᾶ 28, Ἀρχεῖον 171, ἐτυμολογεῖ ἐκ τοῦ *ἀπολυτὸς - ἀπολυταριὰ* καὶ *ρίχνω*. Τὸ ρ. ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ *ἀπολυτάρι*, ὁ τύπ. *ἀπολυταρίχνω* ἐκ τοῦ ἀορ. *ἀπολυτάριξα* κατὰ τὸ σχῆμα *ἔρριξα - ρίχνω*, βλ. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 1, σ. 291.

ποκάρι τό, Α. καὶ Δ.Κρήτη, *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 300· τὸ ἀκατέργαστον ἔριον κουρευθέντος προβάτου — *ποκάρι* Μάνη, ἡ λ. ὑποκορ. τοῦ ἀρχ. *πόκος* (Ὁμ. Ἰλ. Μ 451 : *ὡς δ' ὅτε ποιμὴν ρεῖα φέρει πόκον ἄρσενος*). Καὶ παροιμ.: *ὄνου πόκους ζητεῖς* (ἐπὶ τῶν ἀνυπόστατα ζητούντων. Ζηνόβ. 5, 38).

πόνεμα τό, σπειρί, ὄγκος, ὀδυνηρὸν ἐξάνθημα Α.Κρήτη, *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., Γ, σ. 304. Καὶ ἐν Μάνῃ *πόνεμα* μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν ἤδη εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Μανιάτου χειρουργοῦ Παπαδάκη 1719 «*ὀξο ἀπ ἀροστία καὶ πονέματα*» βλ. *Δ. Δημητράκου*, Οἱ Νικλιᾶνοι, Ἀθῆναι 1969, σ. 201. Ἡ λ. καὶ εἰς τὰ μεσν. κείμενα, Βέλθ. καὶ Χρυσ. 824, Ἰμπέρ. καὶ Μαργ. 741.

πονόματος, Α.Κρήτη, *πονάματος* Δ.Κρήτη· ἐπιπεφυκῖτις καὶ ἐν Μάνῃ *πονόματος*.

πορεύγομαι, Ἐρωτ. Α 2233· οἰκονομῶ τὰ ἀναγκαῖα, *ἀκροπορεύγομαι* διάγω οἰκονομικὸν βίον, νῦν ἐν Κρήτῃ — *πολυπορεύομαι* οἰκονομῶ τὰ πρὸς τὸ ζῆν Μάνη. *Πόρεψι* αἱ ἀπαιτούμεναι πρὸς συντήρησιν τροφαὶ δι' ὡρισμένον χρόνον Α. καὶ Δ.Κρήτη· ἀλλὰ καὶ ἐν Μάνῃ ὁ τύπ. *μπόρεψι* (*ἔκαμα τὴν πόρεψί μου*).

προτιμὴ, Πικ. 310 ἡ προτίμησις (*πῶς δὲν χαρίζει προτιμὴν 'ς τὸν θάνατον ὁ Χάρος*) καὶ ἐν Μάνῃ τὸ αὐτὸ *προτιμή* : *ζᾶς ἔδωκα τὴν προτιμή*.

πύρα, ἡ θερμότης τοῦ φούρνου Α.Κρήτη, ἀλλὰ καὶ ἐν Μάνῃ ἡ *πύρα* τὸ αὐτὸ δηλοῖ.

πυρώνω, θερμαίνω διὰ τῆς πυρᾶς Α. Κρήτ. καὶ ἐν Μάνῃ *πυρώνου* καὶ *πυρώνομαι* ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας (κάθημαι παρὰ τὴν πυρὰν καὶ θερμαίνομαι) καὶ φρ. ἐνταῦθα : *ἀπὸ τὸν ἥλιο δὲν ἐπυρώθηκα καὶ ἀπὸ τὸ φεγγάρι θὰ πυρωθοῦ;* (ἐπὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δὲν ὠφελοῦνται παρὰ προσώπων ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν ἀπαίτησιν ἢ δικαιώματα, ὡς ὁ πατὴρ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ ἐγγόνου).

πυρωτικὸς, καυστικός, θερμαντικὸς Α.Κρήτη : *τὸ κρομμύδι 'ναι πυρωτικό·* καὶ ἐν Μάνῃ ἡ λέξις μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν.

σάλαγος, 'Ερωφ. 'Ιντ. Γ 91 καὶ σήμερον *σάλαγος* καὶ *σάλαχος*· θόρυβος καὶ ρ. *σαλαγῶ* Δ.Κρήτ. ('Αποκόρ.) θορυβῶ· βλ. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν. Γ, σ. 368. Σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον *τσάλαχος*. Καὶ ἐν Μάνῃ λέγεται *σάλαγος*, *σαλαχοὴ* ὁ θόρυβος. 'Η λ. ἀρχαία· ὁ 'Ησύχιος ἔχει τὴν γλῶσσαν *σαλαγεῖ*· ταράσσει. Πβ. *Κοραῆ*, Ἄτακτα 2, σ. 323.

σαμαιὰ καὶ *σαμά*, Α.Κρήτη καὶ *σαμὲ* Δ.Κρήτη, τὸ σημεῖον ἐπὶ τῶν ὤτων τῶν αἰγοπροβάτων πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ διάκρισιν αὐτῶν, ὅταν ἀναμειχθοῦν μὲ αἰγοπρόβατα ἄλλου ποιμνίου, καὶ ρ. *σαμώνω* Α.Κρήτη. Βλ. *Σ. Ξανθουδίδου*, Ποιμενικὰ Κρήτης, Λεξικογρ. 'Αρχ. 5 (1918), σσ. 294-295, *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σσ. 370-371. 'Ο *Γ. Χατζιδάκις*, ΜΝΕ 1, σσ. 79, 94 θεωρεῖ δωρικὸν τὸν τύπον *σαμαιά*, ἀντὶ τοῦ *σημαία*. Καὶ ἐν Μάνῃ, νῦν λέγεται ἡ *σαμαιά*.

σειρὰ, τὸ γένος, ἡ καταγωγή, ἡ καλὴ γενιά, ἐξ οὗ καὶ *καλόσειρος*, ὁ ἐξ ἐπισήμου γένους καταγόμενος, *κακόσειρος* δὲ ὁ ἔχων ἄσημον τὴν καταγωγὴν λεγόμενος καὶ *κακόσουρος*, διὰ παρετυμολογίαν τοῦ β' συνθετικοῦ πρὸς τὸ ρ. *σύρω - σούρνω*. *Καλόσειροι* θεωροῦνται οἱ Σφακιανοί, δι' ὃ καὶ ἡ ἔκφρασις : *Παίρνει ϑυναῖκα ἀπὸ τὰ Σφακιὰ ϑιὰ νὰ καλοσειρίσῃ*. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ἐν Κρήτῃ λεγόμενα : *Πῆρε ἄνδρα ἀπὸ σειρὰ* (ἀπὸ ἐπίσημον γένος) καί : *ἄντρας σὰν εἶν' ἀπὸ σειρὰ ϰαὶ νά 'ν' ϰαὶ παλληκάρι / οὔλο τὸ βιό σου ξόδιαζε φίλο νὰ τόνε κάνῃς*. 'Επίσης : *Μὴν τὸν ἀνεβάζῃς τὸν κακόσουρο, παρ' ὡς τσὶ νώμους σου, ϑιατὶ ἂν τὸν ἀνεβάσῃς ὡς τὴν ϰεφαλή σου θὰ σὲ κατουρήσῃ*, ἐπὶ ἀγενῶν. Πβ. *Γ. Χατζιδάκι*, Συμβολὴ εἰς τὰς 'Ελληνικὰς παροιμίας, ΕΕΠΑ 7 (1910/11), σ. 53. Λέγεται ἐπίσης *σειρικό*. *ἡ νύφη νά 'ναι ἀπὸ καλὸ σειρικό*. 'Η λ. σημαίνει καὶ τὸ κληρονομικῶς καλόν : *τὸ σειρικὸ δὲν κόβγεται, μᾶλλιος ϰαὶ δυναμώνει*, δηλ. τὸ κληρονομικὸν προτέρημα δὲν ἐξαλείφεται εὐκόλως, μᾶλλον ἐνισχύεται. 'Ομοίως *πάει σειρικά*, δηλ. εἶναι κληρονομικόν. Καὶ ἐν Μάνῃ λέγεται *σειρία* ἡ γενιά, *καλοσείρα* δὲ ἡ ἀπὸ ἐπίσημον γενιὰν γυνή, ἡ Νικλιάνισσα, ἡ καταγομένη ἀπὸ *καλὴν σειρίαν*. 'Αντιθέτως *λωβοσείρα* εἶναι ἡ ἀπὸ λωβὴν σειρίαν, ἀπὸ μὴ ἐπίσημον γένος. Λέγεται ἐπίσης καὶ *σειριακὸς* ὁ ἐκ καλῆς σειρίας, γένους, καὶ *ἀσείριακος*, ὁ ἀπὸ ἄσημον γένος. 'Εκ μοιρολ. εἶναι γνωστοὶ οἱ στίχοι : *ϰὶ ἀνακατώθησα οἱ ϑενιὲς / ϰαὶ σειριακὲς ϰὶ ἀσείριακες* (ἐπὶ γενικῆς συμπλοκῆς οἰκογενειῶν). Πβ. καὶ 'Ιστορ. Λεξικὸν 'Ακαδ. ἐν λ. *ἀσείρεακος*, *ἀσείρεαστος*. Εἰς Φορτ., Γ 412 ἀπαντᾷ τὸ ρ. *ξεσειρίζω* (*ὡσὰ γυναῖκα δὲ μπορεῖ καὶ αὐτὴ νὰ ξεσειρίσῃ*) ἐξέρχομαι τῆς σειρᾶς τοῦ πρέποντος, εἰς δὲ τὰ Σφακιὰ τὸ *ἀλλαξοσειριάζω*, γίνομαι διάφορος τῶν γονέων μου, τῶν προγόνων μου ('Ιστορ. Λεξικ. 'Ακαδ. ἐν λ.). Τὸ ρ. ἀπαντᾷ καὶ ἐν Μάνῃ *ἀλλαξοσειρίζου* : *νὰ μὴ ἀλλαξοσειρίσῃς ἀπὸ τὸν πατέρα ζου*.

σειράδι, Α.Κρήτη, λεπτὸν ἀντοχῆς νῆμα μὲ τὸ ὁποῖον ράπτουν τὴν βάσιν τοῦ ἀσκοῦ, *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 381. 'Η λ. μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν καὶ ἐν Μάνῃ, ἔνθα καὶ ρ. *σειραιδιάζου* (*τὸ ἀσκί*). 'Ο τύπ. *σειράδιον* βυζαντινός.

σκοτείδι, 'Ερωτ. Α 260, Βοσκ. 208 καὶ Κρήτη (*πίσσα σκοτείδι εἶναι*), σκοτάδι. Καὶ ἐν Μάνῃ *σκοτείδι (ἔναι σκοτείδι πίσσα)*. Πβ. *Κοραῆ*, Ἄτακτα 4, σ. 516.

σκοτίζομαι, Θυσ. 'Αβρ. 482 (ζαλίζομαι), *σκότισι* 'Ερωτ. 560, Γύπ. Β 525 (ζάλη).

Καὶ ἐν Μάνῃ οἱ τύποι *σκοτίζομαι, σκοτούρα* (ζαλίζομαι, ζάλη : *ἔχου σκοτούρα κἀὶ θὰ πέσου*).

στανικῶς, 'Ερωτ. Α 868, Θυσ. 'Αβρ. 838, Γύπ. Πρόλ. Β 66, *στανιῶς* 'Ερωφ. Α 207, καὶ *στανιὸ* τό, 'Ερωτ. Γ 1142, διὰ τῆς βίας, ἀκουσίως. Καὶ ἐν Μάνῃ οἱ τύποι *στανικῶς, στανιῶς, στανιὸ* (*στανιῶς, χωρὶς τὴ γνώμη μου*). 'Ο *Κοραῆς*, 'Ισοκράτους, "Απαντα, σ. 194, ἑρμηνεύει τὴν λ. ἐκ τοῦ *στενικὸς - στενός*. 'Ο *Σ. Ξανθουδίδης*, 'Ερωτόκριτος, σσ. 698-699 καὶ 'Αθηνᾶ 26, 'Αρχ., σσ. 176-177 ἐτυμολογεῖ αὐτὴν ἐκ τοῦ *σθένος*, καὶ ὁ *Γ. Χατζιδάκις*, 'Αθηνᾶ 30, 'Αρχ., σσ. 13-16 ἐκ τοῦ *ἱστάμενος - ἱσταμένως - *σταμεναίως - *σταμναίως - σταναιῶς - στανικῶς - στανιό*.

στραταρίζω, 'Ερωτ. Α 304, βηματίζω : *ἐστρατάριζε κ' ἐσιγανοπερπάτει*, βλ. *Σ. Ξανθουδίδου*, ἔνθ' ἀν., σσ. 177-178. Καὶ σήμερον εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, βλ. *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σσ. 458-459. Τὸ ρ. *στραταρίζου* καὶ ἐν Μάνῃ ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας: *τὸ παιδὶ στραταρίζει* (*καὶ στρατουλίζει*) λέγεται καὶ ἐν Μάνῃ καὶ ἐν Κρήτῃ, *Γ. Παγκάλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 459.

στράτεμα, 'Ερωτ. Β 220 (πορεία, δρόμος)—*στράτεμα* (πορεία, ἐκστρατεία) Κορσική.

σύγκερος, 'Απόκ. 34 : *εἶχε τὸ μέλι σύγκερον* (μετὰ τοῦ κηροῦ). Καὶ ἐν Μάνῃ ἡ αὐτὴ ἔκφρασις : *μέλι σύγκερο*.

σύγληνα τά, χοιρινὸν κρέας, διατηρούμενον ἀφοῦ προηγουμένως ἁλατισθῇ, καπνισθῇ καὶ βρασθῇ. Τὸ αὐτὸ ἐν Μάνῃ λέγεται *σύγγληνα*, τά.

σώνει, 'Ερωτ. Α 150, 'Ερωφ. Β 99, Φορτ. Α 61 (ἐξαρκεῖ) — *σώνει* Μάνη. Διὰ τὴν ἐτυμολογίαν βλ. *Σ. Ξανθουδίδου*, 'Ερωτόκριτος, σσ. 710-711 (ἐκ τοῦ *ἴσος - ἰσώνω - σώνω*) καὶ *Γ. Χατζιδάκι*, Einl. σ. 407, ΜΝΕ 1, σ. 288 (ἐκ τοῦ *σώζω - σώσω - ἔσωσα - σώνω*).

τσινοβολῶ, Γύπ. Β 6 (λακτίζω) καὶ εἰς Α.Κρήτην *τσινιάρις* καὶ *τσινιάρικος* ὁ λακτίζων. Καὶ ἐν Μάνῃ *τσινοβολοῦ, τσινιάρις, τσινιάρικος* καὶ *τσινοῦ* (λακτίζω).

φαμέγιος, Κατζ. Α 169 : «*δὲν ἤθελα φαμέγιο τοῦ σπιτιοῦ μου*», Φορτ. Γ 772, ὑπηρέτης. Καὶ σήμερον ἐν Μάνῃ *φαμέγιος* εἶναι ὁ ἀνήκων εἰς τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν τῶν Νικλιάνων (ἰσχυρῶν). 'Εν Μάνῃ παλαιότερον οἱ κάτοικοι διεκρίνοντο εἰς *Νικλιάνους* (ἰσχυρούς). *'Αχαμνόμερους* (ἀνισχύρους) καὶ *φαμέγιους* (ὑπηρέτας τῶν Νικλιάνων). Πλείονα βλ. *Δ. Βαγιακάκου*, Συμβολὴ εἰς τὰ περὶ Νίκλων - Νικλιάνων τῆς Μάνης, 'Αθηνᾶ 53 (1949), σσ. 163-194.

φταξούσιο, 'Ερωτ. Δ 138 (αὐτεξούσιον), *φταξούσιος* Μάνη.

χαιράμενος, 'Ερωτ. Δ 1952, 'Ερωφ. Β 2, Γύπ. Πρόλ. 22, Κατζ. Ε 414, *χαιράμενη* Θυσ. 'Αβρ. 420, Γύπ. Α 189. Σήμερον ἐπὶ εὐχῶν εἰς τοὺς νεονύμφους. 'Εν τῇ Δ. Κρήτῃ (Σφακιὰ κ.ἀ.) συνήθης ἡ ἔκφρασις : *εὐχαριστῶ κἀὶ χαιράμενη* (τοῦτο λέγει πρὸς ὕπανδρον γυναῖκα ὁ δεχόμενός τι παρ' αὐτῆς). Καὶ ἐν Μάνῃ λέγεται *χαιράμενη* ἡ γυνὴ τῆς ὁποίας ζῇ ὁ σύζυγος (*χῆρες κἀὶ χαιράμενες*), ἀλλὰ καὶ εὐχὴ πρὸς ὕπανδρον γυναῖκα : *(νά 'σαι) χαιράμενη!*, νὰ ζῇ δηλ. ὁ σύζυγός της, ὥστε νὰ εἶναι περιχαρής. 'Η λ. εἶναι ἤδη μεσν. Εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως Η 3816 ἀπαντᾷ ὁ στίχος : *ὁ Δεσπότης | οὐκ ἦτον γὰρ χαιράμενος, μεγάλην θλῖψιν εἶχε*. Πλείονα βλ. *Δ. Βαγιακάκου*, Μεσαιωνικὰ καὶ νέα 'Ελληνικά, 'Αφιέρωμα εἰς Μ. Τριανταφυλλίδην, 1960, σσ. 70-71.

χέρα, συχνὸν εἰς τὰ παλαιὰ κείμενα καθὼς καὶ σήμερον. Ἐν Μάνῃ ὁ τύπος *χέρα*, ἡ χείρ, ἀπαντᾷ εἰς Στιχούργημα τοῦ Ν. Νηφάκη, ἔκδ. τοῦ Σ. Κουγέα, ἔνθ' ἀν., σ. 137, στ. 182 : «*τὰ μέλη ὅλα πλήγωσαν, καὶ ἄρχισεν ἡ χέρα*». Ἐνταῦθα ἴσως διὰ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν πρὸς τὸν προηγούμενον στίχον : *Αὐτὰ τὰ φλυαρίσματα τῆς Μύτης σὰν μαχαίρα*, διότι κατωτέρω σ. 138, στ. 13 λέγει : *Καθὼς τὸ χέρι ἔπαυσε, πετάχθηκαν οἱ πόδες*. Εἰς τὴν Μάνην σήμερον ἡ λ. *χέρα* σημαίνει τὴν λείαν ἐπιφάνειαν ἐντὸς τοῦ φούρνου, ἐπὶ τῆς ὁποίας τίθενται οἱ πρὸς ἕψησιν ἄρτοι : *ἐχάλασε ἡ χέρα τοῦ φούρνου*.

ψαρένω, Γύπ. Α 286 καθίσταμαι φαιός, ἐπὶ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς : *ἐψαρήνασι ἐτοῦτα τὰ μαλλιά του*. Καὶ ἐν Μάνῃ τὸ ρ. *ψαρύνου*· καθίσταμαι λευκόθριξ : *ἐψαρήνασι τὰ μαλλία μου· ἐψάρηνε* : ἐλευκάνθη.

ψίκι τό, Ἐρωτ. Β 1318 καὶ σήμερον ἐν Δ.Κρήτῃ· ἡ γαμήλιος πομπή· *ψικάρις* Δ.Κρήτη ὁ συνοδεύων τὴν γαμήλιον πομπήν, συνήθως δὲ λέγονται *ψικαριὲς* αἱ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ γυναῖκες, αἱ παραλαμβάνουσαι τὴν νύμφην. Τὰ διὰ τοὺς προσκεκλημένους εἰς τὸν γάμον προοριζόμενα δῶρα ἢ τραγήματα καλοῦνται *καλοψίκια*. Βλ. *Π. Βλαστοῦ*, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 156. Καὶ ἐν Μάνῃ ἡ γαμήλιος πομπὴ καλεῖται *ψίκι* καὶ *ψικατόροι* οἱ παρακολουθοῦντες τὸν γάμον. Αἱ λέξεις εἶναι ἤδη βυζαντιναί, παρὰ Προδρόμῳ Ι, 112 λέγεται : «*καὶ μὲ τοὺς ὀψικάτορας καὶ τὸ πολὺν ὀψίκιν*» παλαιότερον δὲ ὁ *Κ. Πορφυρογέννητος*, Περὶ Θεμάτων 1, 1 *γράφει : ὀψίκιον, ρωμαϊστὶ λέγεται, ὅπερ σημαίνει τῇ Ἑλλήνων φωνῇ τοὺς προπορευομένους ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως ἐπὶ εὐταξίᾳ καὶ τιμῇ· ὅθεν οὐδὲ στρατηγὸς χρηματίζει ὁ τοῦ ὀψικίου ἡγούμενος*». Ὑπάρχει καὶ ρ. *ὀψικεύω : πομπεύει, προοδοποιεῖται, ὀψικεύει καὶ πομπεύεται*. Ἡ λ. ἐκ τοῦ λατ. *obsequium*.

Πρὸς τὰ ἀνωτέρω σημειώνω τὴν χρῆσιν ἐνάρθρου ἀπαρεμφ. ἀντὶ οὐσ., ἤτοι : **τὸ ἔχειν**· ἡ περιουσία, τὰ ὑπάρχοντα : *τὸ σπίτιν του τὸ ἔχειν ὅλον νὰ τὸ ποντίσῃ* Σαχλ. 217, *τὸ ἔχει*· Χοῦμνος : *ἔπαρε τὸ ἔχει σου. Τὰ ἔχει του* Ἐρωτ. Δ 559, Φορτ. Ε 93.

Τὸ ἰδεῖν ἡ ὄψις : *κ' ἐγὼ τὸ ἰδεῖν ἐτρόμαξα* (Μαρ. Φαλιέρ. Ἐρωτ. Ἐνύπν. 33). *Τὸ δεῖν του ἐφοβήθηκα* Πικατ. 72 (ἔκδ. Κριαρᾶ, Ἐπετ. Μεσ. Ἀρχ. Ἀκαδ. Ἀθην. 2 (1950) σ. 39.

Καὶ ἐν Μάνῃ, **τὰ ἔχει του :** ἡ περιουσία του, τὰ χρήματα, **τὸ ἰδεῖ** ἡ ὄψις, ἡ ἐμφάνισις : *στὸ ἰδεῖ του καλὸ ἔναι*, **τὸ εἶναι**· ἡ ὕπαρξις.

Τέλος παραθέτω τὴν παροιμίαν ἐκ Κρήτης : *Τὸν ὄφι θωρεῖς καὶ τὸ σερμό του ψυρεύγεις* (ἐπὶ τοῦ αὐταποδείκτου), πρὸς ἣν ἀντίστοιχος ἡ ἐκ Μάνης : *Τὸ φίδι λέπεις καὶ τὴ σουρμή του ψυρεύεις ;*

Διὰ τῶν ἀνωτέρω κοινῶν λεξιλογικῶν στοιχείων δὲν ἐξαντλεῖται τὸ θέμα. Ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἐπανέλθωμεν.

Ε. ΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΑΠΟΨΕΙΣ

Πραγματευόμενος ὁ Γ. Χατζιδάκις *περὶ τῆς συνιζήσεως* ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ διαπιστώνει, ὡς εἴπομεν, συγγένειαν τοῦ ἰδιώματος τῆς Μάνης πρὸς τὸ τῆς Δυτικῆς Κρήτης, γράφων[1] τὰ ἑξῆς: *«Τὴν μεγάλην διαφορὰν τῆς διαλέκτου τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς Δυτικῆς ἑρμηνεύων, εἰκάζω ὅτι ἡ Δυτικὴ Κρήτη ἔλαβεν ἐποίκους ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἰδίᾳ ἐκ Μάνης, ὅτε κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα ὁ ἀείμνηστος αὐτοκράτωρ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἠλευθέρωσεν αὐτὴν ἀπὸ τῶν Ἀράβων. Ἐπὶ τοῦτο φαίνεταί μοι ἄγουσα καὶ ἡ μεγάλη ὁμοιότης τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν Μανιατῶν καὶ τῶν Δυτικῶν Κρητῶν, ἃ διαφέρουσι μεγάλως ἀπὸ τῶν τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἀποδείξω δι' ἱστορικῶν μαρτυρίων τὴν εἰκασίαν ταύτην, ἀλλ' ὅμως πάντες θὰ μοὶ ὁμολογήσωσιν, ὅτι ἡ ὁμοιότης τῆς Δυτικῆς Κρητικῆς διαλέκτου πρὸς τὴν τῆς Μάνης καὶ ἡ διαφορὰ αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Κρητικῆς μόνον διὰ τοιαύτης τινὸς ἀναμείξεως δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ».*

Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Γ. Χατζιδάκι παρεδέχθη κατ' ἀρχὰς καὶ ὁ Γ. Ἀναγνωστόπουλος[2] λέγων ὅτι *«πιθανῶς ἐγκατεστάθησαν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἄποικοι ἐκ Πελοποννήσου πρὸς πλήρωσιν τῶν κενῶν, τὰ ὁποῖα ἐπέφερεν ἡ ἐκ τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως ἐρήμωσις τῆς χώρας».*

Βραδύτερον ὅμως ὁ ἴδιος[3], γράφων πάλιν περὶ τῆς Κρητικῆς διαλέκτου, θέτει τὸ θέμα ὑπὸ νέαν ἐξέτασιν καὶ παρατηρεῖ ὅτι *«ἡ κυριωτέρα ὁμοιότης τῆς Δυτικῆς Κρητικῆς διαλέκτου πρὸς τὴν τῶν Μανιατῶν ἤτοι τὸ ἀσυνίζητον (καὶ μάλιστα μετά τινος παραλλαγῆς: -έ, -ές ἐν Δ. Κρήτῃ, -έα, -έας ἐν Μάνῃ) δὲν φαίνεται ἀναγκαῖον τεκμήριον συγγενείας τῶν ἀνωτέρω ἰδιωμάτων διὰ τὸν λόγον ὅτι κατὰ τὸν 10ον αἰ. τὸ ἀσυνίζητον ἦτο πιθανῶς ἀκόμη χαρακτὴρ τῆς μεσαιωνικῆς ἐν γένει Ἑλληνικῆς καὶ ἑπομένως καὶ τῆς ἐν Δ. Κρήτῃ ὁμιλουμένης. Ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἀποικισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ συνέβαινεν αἰῶνας τινὰς βραδύτερον, καὶ ἀκριβέστερον μετὰ τὸν ΙΓ' αἰ. μ.Χ., ὁπότε συνετελέσθη ἡ συνίζησις[4], θὰ ἠδύνατο μετά τινος πιθανότητος ἡ ἔλλειψις αὐτῆς ἐκ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἰδιωμάτων νὰ ἐκληφθῇ ὡς τεκμήριον τῆς συγγενείας των. Ἀλλ' ἀποικισμὸς εἰς Κρήτην μετὰ τὸν ΙΓ' ἢ τὸν ΙΔ' αἰ. οὔτε ἱστορικῶς μαρτυρεῖται, καθ' ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, οὔτε καὶ φαίνεται πιθανός, διότι ἡ κυριαρχία τῶν Βενετῶν ἐπὶ τῆς νήσου, ὄχι μόνον δὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς, ἀλλ' ὅλως τουναντίον ἐπήνεγκεν ἐκπατρισμὸν πολλῶν ἐκ τῶν προτέρων κατοίκων της καὶ σπουδαίαν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ της... Μοὶ φαίνεται λοιπὸν πιθανὸν ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν ἰδιωμάτων τῆς Α. Κρήτης πρέπει ἴσως μᾶλλον ν' ἀποδοθῇ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἐκ διαφόρων τόπων καταγωγὴν τῶν ἀποίκων, ἀφ' ἑτέρου δὲ*

---

1. ΜΝΕ 1, σσ. 323-355.
2. Γλωσσικὰ ἀνάλεκτα, Ἀθηνᾶ 36 (1925), σ. 63, σημ. 1.
3. Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἰδιώματος τῆς Ἁγίας Βαρβάρας καὶ περιχώρων, Αὐτόθι 38 (1927), σσ. 151-152.
4. Πβ. *Γ. Χατζιδάκι*, Γλωσσολογικαὶ Μελέται, ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 160 καὶ ΜΝΕ 1, σ. 351-353.

εἰς τὸ ὅτι ἡ μὲν Α. Κρήτη θὰ ἐδέχθη κατὰ τὸν 10ον αἰ. πολὺ περισσοτέρους ἀποίκους καὶ οὕτω τὸ ἰδίωμά της — καθὼς συμβαίνει συνήθως κατὰ τὴν ἀνάμειξιν δύο ἢ πλειοτέρων διαλέκτων — ὑπέστη γοργοτέραν τὴν ἀνέλιξίν του· ἡ δὲ Δ. Κρήτη ὡς ἀγονωτέρα θὰ προσείλκυσε πιθανῶς πολὺ ὀλιγωτέρους ἀποίκους καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἰδίωμά της ἔμεινεν ἀμιγέστερον, ὑπέστη βραδυτέραν τὴν ἐξέλιξίν του καὶ ἑπομένως μᾶς παρουσιάζει εἰς μερικὰ σημεῖα συντηρητικωτέραν εἰκόνα ἢ τὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς μεγαλονήσου· πρβλ. ἐκτὸς τοῦ ἀσυνιζήτου καὶ τὴν εἰς τὴν δυτικὴν ὡσαύτως Κρήτην ἀπαντῶσαν ἀρχαϊκωτέραν ρηματικὴν κατάληξιν -ουσιν...».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερὸν ὅτι καὶ ὁ Γ. Ἀναγνωστόπουλος δὲν δίδει λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα, διότι, ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ὄχι μόνον δὲν παραδέχεται ἀποικισμὸν εἰς τὴν Κρήτην (ἔστω καὶ μετὰ τὸν ΙΓ' αἰ.), ἀλλὰ τοὐναντίον ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ, κατόπιν ὁμιλεῖ περὶ ἐγκαταστάσεως ἀποίκων περισσοτέρων μὲν εἰς τὴν Ἀνατολικήν, ὀλιγωτέρων δὲ εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην καὶ ἐξ αὐτοῦ δικαιολογεῖ τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων περιοχῶν διαλεκτικὴν διαφοράν. Ποῖοι ὅμως ἦσαν οἱ ἄποικοι καὶ ἐκ ποίων μερῶν δὲν σημειώνει. Περὶ ἀποίκων κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ὡμίλησε καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκις. Δὲν ἔχομεν ἑπομένως οὐδεμίαν ἐξήγησιν.

ΣΤ. ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΣ ΜΑΝΙΑΤΩΝ ΕΙΣ ΚΡΗΤΗΝ

Διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῆς γλωσσικῆς συγγενείας δύο ἀπομεμακρυσμένων μεταξὺ των περιοχῶν ἡ ἱστορία ἀποβαίνει πολύτιμος βοηθὸς εἰς τὴν γλωσσολογίαν. Ἱστορικῶς μαρτυρούμενος ἐποικισμὸς συμπαγοῦς πληθυσμοῦ ἔκ τινος περιοχῆς εἰς ἄλλην καὶ ἐπὶ ὡρισμένου τόπου (δημιουργία οἰκισμῶν) ἑρμηνεύει κάλλιστα τὴν γλωσσικὴν ὁμοιότητα μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν. Τοῦτο φυσικὰ ἰσχύει διὰ τὴν διαλεκτικὴν συγγένειαν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἰδίᾳ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ Βενετοκρατίαν, ὅτε λόγοι ἀνάγκης ἐπέβαλον τὰς μετακινήσεις τῶν πληθυσμῶν, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς αὐτὴν τὴν αἰτίαν τὴν παρατηρουμένην σήμερον γλωσσικὴν συγγένειαν μεταξὺ δύο ἀπομεμακρυσμένων περιοχῶν.

Οὕτω, δι' ἐποικισμὸν πολλῶν Κρητῶν εἰς τὴν Ἰκαρίαν ἑρμηνεύει ὁ Γ. Χατζιδάκις[1] τὴν ὁμοιότητα τοῦ Δυτικοῦ Κρητικοῦ καὶ τοῦ Ἰκαρικοῦ ἰδιώματος. Ὁ Γ. Χατζιδάκις[2] παρετήρησε προσέτι ὅτι ἡ ὁμοιότης τῆς διαλέκτου τῆς Ἀ. Κρήτης πρὸς τὴν τῆς Καρπάθου καὶ περαιτέρω τῆς Χάλκης ἑρμηνεύεται εὐκολώτερον, διότι καὶ σήμερον ἔτι πολυάριθμοι Καρπάθιοι μεταβαίνουν εἰς Ἀ. Κρήτην πρὸς ἐργασίαν. Ἐπίσης ὁ Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος[3], διὰ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν διαφορὰν τῆς διαλέκτου μεταξὺ τῆς κώμης Ἐλύμπου τῆς Καρπάθου καὶ τῶν ἄλλων τμημάτων τῆς νήσου, ὑποθέτει

1. ΜΝΕ 1, σ. 350.

2. Αὐτόθι, σ. 351 καὶ *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Αἱ σχέσεις τῆς Κρήτης μετὰ τῶν γειτονικῶν νήσων Καρπάθου καὶ Κάσου ἀνὰ τοὺς αἰῶνας, Ἐπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδῶν 2 (1939), σσ. 109-118.

3. Περί τινων ἐνδιαφερόντων φαινομένων τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Καρπάθου, Ἀθηνᾶ 55 (1951), σσ. 37-38.

ἐποικισμὸν εἰς τὴν κώμην κατοίκων ἐκ τῆς Χίου ἢ ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Dieterich[1] ὁμιλεῖ περὶ γλωσσικῆς ἐπιδράσεως τῆς Κρήτης ἐπὶ τῆς δυτικῆς συστάδος νήσων τῶν νοτίων Σποράδων, ἕνεκα τῆς ἐγκαταστάσεως ἐνταῦθα Κρητῶν. Ἡ ὁμοιότης ἐπίσης γλωσσικῶν φαινομένων μεταξὺ Κρήτης καὶ Κυκλάδων θεωρεῖται ὡς ἀποτέλεσμα ἐγκαταστάσεως Κρητῶν εἰς τὰς νήσους[2], μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων ὁ Φ. Κουκουλὲς[3] παρατηρεῖ ὅτι «*ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων μάλιστα ἐπὶ τὸ τῆς Κύθνου ἐπέδρασε τὸ τῆς μεγαλονήσου Κρήτης, τοῦτο δ' ἕνεκα τῶν συχνάκις ἐξ αὐτῆς ἐρχομένων ἐποίκων τῶν φευγόντων τὴν γενέτειραν, παλαιότερον μὲν διὰ τοὺς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς πολέμους, βραδύτερον δὲ διὰ τοὺς πρὸς τοὺς Τούρκους*».

Τέλος, διὰ μαρτυρουμένην ἱστορικῶς ἐγκατάστασιν συμπαγοῦς πληθυσμοῦ ἐκ Μάνης εἰς Ζάκυνθον[4] ἑρμηνεύεται ἡ γλωσσικὴ συγγένεια τῶν δύο τούτων περιοχῶν. Ἤδη τὸ 1546 ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ Βενετοῦ Προβλεπτοῦ τῆς Ζακύνθου πρὸς τὸν Δόγην[5] καθίσταται γνωστὸν ὅτι «*ηὐξήθη τοσοῦτον ὁ ἀριθμὸς τῶν ξένων ἐν τῇ πόλει (ἐν Ζακύνθῳ) ἰδιαίτατα ἐκ Κορωναίων καὶ Μανιατῶν, ὥστε ἑνούμενοι πάντες ἐν τῷ Συμβουλίῳ ἀναδεικνύουν κατ' ἔτος τοὺς κατὰ τὴν γνώμην των ἀξίους*».

Ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὸν ὑποτιθέμενον ὑπὸ Γ. Χατζιδάκι ἐποικισμὸν Μανιατῶν εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ.

Διὰ τὸν ἐποικισμὸν τῆς Κρήτης ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ λίαν χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ χωρίον τοῦ Λέοντος Διακόνου[6] : *καὶ τὴν νῆσον ἐξημερώσας ἅπασαν* (ὁ Νικηφόρος), *Ἀρμενίων τε καὶ Ρωμαίων καὶ συγκλύδων ἀνδρῶν φατρίας ἐνοικισάμενος καὶ πυρφόρους τριήρεις ἐς φυλακὴν ταύτης καταλιπών, αὐτὸς τὴν λείαν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἀνειληφώς, ἀνέπλει πρὸς τὸ Βυζάντιον*».

Ἡ σαφὴς αὕτη μαρτυρία περὶ ἐποικίσεως τῆς Κρήτης μᾶς διδάσκει ὅτι ἀσφαλῶς μὲν συνῳκίσθησαν Ἀρμένιοι καὶ Ἑλληνόφωνοι χριστιανοὶ (Ἕλληνες δηλαδὴ) Ρωμαῖοι, καὶ σύγκλυδες δηλ. ξένοι καὶ μὴ ἑλληνόφωνοι ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν «*ἀνδρῶν φατρίας*» ἤτοι πολεμικὰ σώματα ἀνδρῶν πρὸς φρουρὰν τῆς νήσου[7], οὐδὲν

---

1. Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden, Wien 190 , σσ. 10, 16, 262.

2. *Β. Σφυρόερα*, Κρητικὰ ἐπώνυμα εἰς τὰς Κυκλάδας, Πρακτικὰ Β' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου 4 (1969), σσ. 457-466 ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

3. Γλωσσικὰ ἐκ Κύθνου, Λεξικογραφικὸν Δελτίον 6 (1923), σ. 276.

4. *Δ. Βαγιακάκου*, Γενεαλογικὰ Ἀγγελικῆς Νίκλη-Σολωμοῦ, Ἀθηνᾶ 52 (194), σσ. 233-243. *Τοῦ αὐτοῦ*, Μανιᾶται εἰς Ζάκυνθον, Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου (τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), τ. 5 (1954), σσ. 3-96 6 (1955), σσ. 3-92. Μάνη καὶ Ζάκυνθος, Πρακτικὰ Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου, Ἀθῆναι 1967, σσ. 16-34. Ἡ μητρικὴ καταγωγὴ τοῦ Ἐθνικοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἀθηνᾶ 70 (1968), σσ. 134-145.

5. Τὸ κείμενον παρὰ *Κ. Σάθα*, Monumenta Historiae Hellenicae, τ. 6, σ. 275.

6. II, 8 (ἔκδ. Βόννης).

7. Τὸ χωρίον τοῦ Λέοντος Διακόνου προυκάλεσε συζητήσεις διὰ τὸν ἐποικισμὸν τῆς Κρήτης, περὶ ὧν βλ. *Ν. Τωμαδάκη*, Σλαῦοι ἐν Κρήτῃ, Ἐπ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδῶν 1 (1938), σσ. 425-431. *Τοῦ αὐτοῦ*, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν ξένων ἐποικήσεων ἐν Κρήτ , Αὐτόθι 2 (1939), σσ. 7-19. *Ἰω. Παπαδοπούλου*, Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς (824-961), Ἀθῆναι 1948.

ὅμως στοιχεῖον παρέχει περὶ ἐποικισμοῦ «πληθυσμοῦ» (οἰκογενειῶν) καὶ μάλιστα ἐκ Μάνης.

Μετὰ ταῦτα, κατὰ τὸν 10ον-11ον αἰ., ἔχομεν ἐν Κρήτῃ τὴν ἐποίκισιν τῶν *Ἀρχοντοπούλων*, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τὴν ἰθύνουσαν τάξιν ἐν Κρήτῃ, κατὰ τὴν δευτέραν βυζαντινὴν περίοδον καὶ ἐν μέρει τὴν ἀστικὴν τάξιν ἐπὶ Ἐνετοκρατίας[1].

Γράφων τὴν ἱστορίαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ὁ J. W. Zinkeisen[2] καὶ ἐκθέτων τὰ κατὰ τὸν πληθυσμὸν τῆς Κρήτης ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐπὶ τῇ βάσει ἐκθέσεως τοῦ Ἐνετοῦ Προνοητοῦ Foscarini,[3] λέγει τὰ ἑξῆς : «*Κατὰ τὸν 16 αἰῶνα καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης ηὐξήθη διὰ νέων ἀποίκων. Διότι πρῶτον ἕνεκα τῆς καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν εἷς ἀρκετὸς ἀριθμὸς Ἑλλήνων ἐκ Ναυπλίου, Μονεμβασίας καὶ Μάνης μετῴκησεν εἰς Κρήτην καὶ δεύτερον ἡ νῆσος ὑπῆρξε τόπος καταφυγῆς τῶν Κυπρίων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἤθελον νὰ παραμείνουν ὑπὸ τὸν βίαιον ζυγὸν τῶν Ὀθωμανῶν. Οὗτοι ἐγκατεστάθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν πόλιν Χάνδακα (Ἡράκλειον), ὅπου ἡσύχως ἐμπορεύοντο. Ἀντιθέτως οἱ ἄλλοι ἔζων εἰς τὰ Χανιὰ ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸ ὀροπέδιον τοῦ Λασιθίου, ὅπου ἐχορηγήθησαν εἰς αὐτοὺς ἀγροί, τοὺς ὁποίους ἐκαλλιέργουν ἔναντι ὡρισμένου ποσοῦ δημητριακῶν, διδομένων εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ κράτους*».

Τὴν πληροφορίαν αὐτὴν χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Σ. Ξανθουδίδης[4], ὅστις ὁμιλεῖ *ἁπλῶς μόνον περὶ ἐποικισμοῦ ἐκ Μάνης εἰς τὰ Χανιά*.

Διὰ τὰς ἐπὶ Βενετοκρατίας εἰς Κρήτην ἐποικίσεις ἐκ Πελοποννήσου γράφει καὶ ὁ Ἀγ. Ξηρουχάκης[5] ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγράφων τῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας. Οὗτος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1540 κατάληψιν τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Μονεμβασίας ὑπὸ τῶν Τούρκων μέρος τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν μετῳκίσθη ὑπὸ τῶν Βενετῶν εἰς τὴν Κρήτην[6] διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Λασιθίου, καὶ ἐπιλέγει[7] ὅτι «*ἡ Γαληνοτάτη παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς τὰς γαίας τοῦ μέρους τούτου, εἰς αὐτὴν ἀνηκούσας, πρὸς καλλιέργειαν μὲ μικρὸν μίσθωμα εἰς εἶδος καταβαλλόμενον, ἡ δὲ μίσθωσις ἀνενεοῦτο ἀνὰ πενταετίαν. Εἰς αὐτοὺς ἐδίδοντο προκαταβολαὶ πρὸς συντήρησιν τὰς ὁποίας πολλάκις ἐδυσκολεύοντο νὰ ἐπιστρέψωσιν ἢ νὰ συμψηφίσωσιν ἕνεκα*

---

1. *Σ. Ξανθουδίδου*, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, Ἀθῆναι 1939, σσ. 17-18. Οἱ ἀρχοντικοὶ οἶκοι ἦσαν δώδεκα τὸν ἀριθμόν, ἤτοι : Οἱ *Φωκᾶδες* (ἐξ ὧν οἱ *Καλλέργαι*), οἱ *Ἀργυρόπουλοι* ἢ *Ἁγιοστεφανῖται*, οἱ *Σκορδίλαι*, οἱ *Μελισσηνοί*, οἱ *Βαροῦχαι*, οἱ *Μουσοῦροι*, οἱ *Βλαστοί*, οἱ *Χορτάτζαι*, οἱ *Ἀρκολέοι*, οἱ *Γαβαλᾶδες*, οἱ *Λίτινοι* καὶ οἱ *Κοφφᾶτοι*.

2. Geschichte des Osman. Reiches, Gotha 1856, τόμ. 4, σ. 709.

3. Relaziones, fol. 178.

4. Ἔνθ' ἀν., σ. 189.

5. Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἑπτάνησος, Ἀθῆναι 1934.

6. Ἐγένετο καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰς τὴν Κέρκυραν, βλ. *Λαυρεντίου Βροκίνη*, Ἡ περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος ἐν Κερκύρᾳ ἀποίκισις τῶν Ναυπλιέων καὶ Μονεμβασιέων, Ἐν Κερκύρᾳ 1905.

7. Ἔνθ' ἀν., σ. 87, σημ. Πβ. *Σ. Σπανάκη*, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμ. 3, Ἡράκλειο Κρήτης 1933, σ. 59-60.

ἀκαρπίας ἢ ἄλλων αἰτίων» καὶ ἀκόμη[1] ὅτι «*ἔδωσαν εἰς αὐτοὺς ἀποζημίωσιν διὰ τὰ κτήματα τὰ ὁποῖα ἐγκατέλειπον οὗτοι εἰς τὸν τόπον τους*».

Ἕτερον σαφὲς στοιχεῖον περὶ τούτου εἶναι ἡ «*Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν XL καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Πέντε Εὐγενῶν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ναυπλιωτῶν καὶ Μονεμβασιωτῶν. 1543, 16 Μαρτίου*»[2]. Διὰ ταύτης «*ἀποφασίζεται νὰ παραχωρηθοῦν ἐν ὀνόματι τοῦ Συμβουλίου τούτου εἰς τοὺς πιστοτάτους ὑπηκόους ἀπὸ τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Μονεμβασίαν τόποι καὶ χωράφια τοῦ Λασιθίου..... θὰ θεωροῦνται δὲ ταῦτα ὡς ἐπιβράβευσις τῶν ὑπηρεσιῶν των καὶ ὡς ὁλοκληρωτικὴ ἀποζημίωσις διὰ τὰς περιουσίας τὰς ὁποίας ἐγκατέλειψαν*». Εἰς ἑτέραν δὲ ὁμοίαν ἀπόφασιν[3] τῆς 22 Αὐγούστου 1545 ἀναφέρονται καὶ ὀνόματα Ναυπλιωτῶν καὶ Μονεμβασιέων. Τὴν ἐγκατάστασιν *μόνον Ναυπλιέων καὶ Μονεμβασιέων εἰς τὸ Λασίθι* ἀναφέρει εἰς τὴν ἔκθεσίν του τὸ 1572 καὶ ὁ προβλεπτὴς Μαρῖνος Καβάλι.

Σπουδαιόταται ὅμως εἶναι αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ λογιστὴς τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ Κρήτης Garzoni *Πέτρος Καστροφύλακας*. Οὗτος, μεταξὺ τῶν διαφόρων στατιστικῶν πληροφοριῶν, διέσωσε καὶ κατάλογον τῶν κατοίκων καὶ ἐνοικιαστῶν τοῦ Λασιθίου, οἱ ὁποῖοι ἐχρεώστουν σῖτον εἰς τὴν Αὐθεντίαν : «*Ἔσοδα τῆς Γαληνοτάτης Κυβερνήσεως ἀπὸ τὸ Λασίθι τὰ ὁποῖα πληρώνουν οἱ Ναυπλιῶται καὶ οἱ πακτωταί, ὅπως φαίνεται κατωτέρω, μέχρι τοῦ 1582*»[4], καὶ «*Ὀφειλέται τοῦ Λασιθίου Ναυπλιῶται καὶ πακτωταί, πρὸς τὴν Γαληνοτάτην Κυβέρνησιν ὅπως κατωτέρω φαίνεται ἀναλυτικῶς*»[5]. Ἀκολουθεῖ ὁ μακρὸς κατάλογος τῶν ὀνομάτων τῶν ὀφειλετῶν.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τούτων καταγράφονται καὶ τὰ ἑξῆς : *Μανιάτης Κοκόλης* (δηλ. Νικόλαος)[6], *Μανιώτης Καντήλης Νικόλας*[7], *Καντήλης Μανιάτης Γιώργης*[8], *Γιάννης Μανιάτης Καντήλης*[9], *Ἀναστάσης Καντήλης*[10].

Κατὰ τὸν Καστροφύλακα, οἱ ἔποικοι ἀνήρχοντο εἰς 1054 κατοίκους (ἄνδρας 296, γέροντας 15, παιδία 274, γυναῖκας καὶ κορίτσια 469)[11].

Εἰς τὰς μνημονευθείσας ἀποφάσεις καὶ ἐκθέσεις *οὐδὲν λέγεται περὶ Μανιατῶν* καὶ δι' ἐγκατάστασιν αὐτῶν εἰς τὸ Λασίθι, πλὴν τῆς ἀναγραφῆς μεταξὺ τῶν ὀφειλετῶν τοῦ Λασιθίου καὶ τῶν ἀνωτέρω πέντε Μανιατῶν.

---

1. Αὐτόθι, σ. 103. Πβ. καὶ σσ. 52, 120.
2. *Στ. Γ. Σπανάκη*, Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴ Βενετοκρατία, Ἡράκλειον Κρήτης 1957, σ. 20 κέξ.
3. Αὐτόθι, σ. 30 κέξ.
4. Αὐτόθι, σσ. 37-39. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνει καὶ τοὺς Μονεμβασιώτας, διότι ἀναφέρει τοὺς ἀδελφοὺς *Ἀσάνην καὶ Θεόδωρον Εὐδαιμονογιάννην*, σσ. 38, 40, 121, 123.
5. Αὐτόθι, σ. 39 κέξ.
6. Αὐτόθι, σ. 44.
7. Αὐτόθι, σ. 64.
8. Αὐτόθι, σσ. 47, 126, 128.
9. Αὐτόθι, σ. 52.
10. Αὐτόθι, σ. 142.
11. *Στ. Σπανάκη*, ἔνθ' ἀν., σ. 72

Κατόπιν τούτου ἀνακύπτουν εὐλόγως τὰ ἐρωτήματα : Πόσοι ἦσαν οἱ Μανιᾶται ἔποικοι καὶ ἐκ ποίας περιοχῆς τῆς Μάνης ; (τοῦτο ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν), ἐγκατεστάθησαν ὡς ἀγροτικὸς πληθυσμὸς μεταξὺ τῶν Ναυπλιέων καὶ Μονεμβασιέων εἰς τὸ Λασίθι καί, διότι ἦσαν ὀλίγοι, δὲν μνημονεύονται ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸν Καστροφύλακα ; Ἐγκατεστάθησαν ὡς ἀστικὸς πληθυσμὸς εἰς τὰ Χανιὰ καὶ ποία ἡ ἀσχολία των ; Ἐγκατεστάθησαν ὡς ἀγροτικὸς πληθυσμὸς εἰς τὸ «*διαμέρισμα τῶν Χανίων*», δηλ. εἰς μίαν τῶν περιφερειῶν Ἀποκορώνου, Κισάμου, Σελίνου, Σφακίων ἢ ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Βενετῶν ὡς στρατιῶται ;

Νομίζω ὅτι, ἂν ἐγκαθίσταντο ὡς ἀγροτικὸς πληθυσμὸς εἴς τινα περιοχήν, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρωνται εἰς τοὺς φορολογικοὺς καταλόγους ὑπὸ τῶν Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον τελείαν ὀργάνωσιν διοικήσεως καὶ ἐκμεταλλεύσεως τῶν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένων περιοχῶν, ἀφοῦ μάλιστα δι' ἀποφάσεως τῆς Συγκλήτου τῆς 21 Μαρτίου 1465 ἐκφράζεται ἡ δυσαρέσκεια αὐτῆς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Κρήτης, διότι ἡ καλλιέργεια τοῦ Λασιθίου δὲν ἔγινεν ὅπως ἔπρεπε καὶ δι' αὐτὸ δὲν ἀπέδωσε τὴν προβλεπομένην ποσότητα σίτου[1].

Ὑποθέτω λοιπὸν ὅτι οἱ Μανιᾶται παρέμειναν εἰς τὰ Χανιά, τοῦτο φαίνεται ἐμμέσως καὶ ἐκ τῶν ὅσων γράφει ὁ Zinkeisen, καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Βενετῶν ὡς στρατιῶται. Ἄλλωστε, εἶναι γνωσταὶ αἱ κατὰ τὸ διάστημα τῆς Τουρκοκρατίας συνεννοήσεις τῶν Μανιατῶν μετὰ τῶν Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι παρεκίνουν πάντοτε τοὺς κατοίκους «*τοῦ βραχίονος τῆς Μάνης*» εἰς ἀγῶνας κατὰ τῶν Τούρκων ἢ ἐπεστράτευον αὐτοὺς ὡς μισθοφόρους ἐναντίον τῶν Τούρκων ἢ καὶ ἐναντίον ἄλλων.

Τὴν ἄποψίν μου αὐτὴν ἐνισχύουν καὶ ὡρισμένα συμβάντα. Οὕτω, εἰς ἔγγραφον τοῦ Προβλεπτοῦ Ζακύνθου πρὸς τὸν Δόγην (21 Μαρτίου 1616)[2] λέγεται : «*ἐν σχέσει μὲ τὴν συγκέντρωσιν μισθοφόρων ἐκ τοῦ Μορέως... εἰδοποίησα διὰ τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τῆς νήσου κυρίου Θεοδώρου Λάσκαρη τὸν Μοδῖνον, τὸν Βάλσαμον καὶ τὸν Κοντοστάβλον οἱ ὁποῖοι προσεφέρθησαν νὰ συγκεντρώσουν ἄνδρας... Ἔστειλαν ἕνα μπερτόνι εἰς τὴν Μάνην καὶ ἦλθον μερικοὶ ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὴν Κρήτην· ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους ἄνδρας τοῦ Μορέως παρουσιάζεται μεγάλη δυσκολία, διότι εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ὑφίσταται πανώλης. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε τοιαύτη ἀσθένεια, οἱ ἄνδρες τοῦ Μορέως δὲν ἠμποροῦν νὰ παραβληθοῦν μὲ τοὺς Μανιᾶτες, οἱ ὁποῖοι εἶναι γενναῖοι καὶ ἐμπειροπόλεμοι*».

Εἰς ἕτερον ἔγγραφον[3] τῆς 2 Ὀκτωβρίου 1616 ὁ Προβλεπτὴς Ζακύνθου γράφει πρὸς τὸν Δόγην : «*ἐπειδὴ ὅμως ἐπείγει καὶ ἡ ἀποστολὴ ἄλλων ἀνδρῶν ἀνέθεσα εἰς ἔμπιστον ἄτομον νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς τὸν βραχίονα τῆς Μάνης καὶ νὰ ἐνεργήσῃ συγκέντρωσιν μισθοφόρων*». Εἰς ἄλλο[4] ἐπίσης τῆς 26 Μαΐου 1616 ὁ Προ-

---

1. Αὐτόθι, σ. 18-19.

2. *Κ. Μέρτζιου*, Ἡ Μάνη εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας (1611-1674), Λακωνικαὶ Σπουδαὶ 1 (1972), σ. 114.

3. Αὐτόθι, σ. 115.

4. Αὐτόθι, σσ. 114-115.

βλεπτὴς Ζακύνθου γράφει : «*Ἕως τώρα οἱ κύριοι Γεώργιος Βάλσαμος καὶ Ἀντώνιος Κοντοστάβλος συνεκέντρωσαν 133 ἄνδρας μὲ τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τὸν καπετάνιον των καὶ τοὺς ἔφεραν ἐδῶ. Εἶναι ὅλοι Μανιᾶται ἐμπειροπόλεμοι, τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησαν ὁ Κοντοστάβλος μεταβὰς ὁ ἴδιος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰς τὴν Μάνην. Οἱ ἄνδρες ἀνεχώρησαν ἤδη διὰ Βενετίαν...*».

Τέλος ὁ Κ. Σάθας[1] σημειώνει περὶ τῆς δράσεως τῶν Μανιατῶν ὡς συμμάχων τῶν Βενετῶν τὰ ἀκόλουθα : «*κατὰ τὸ 1667 οἱ Μανιᾶται νύκτωρ εἰσέδυσαν μεταξὺ τοῦ πολιορκοῦντος τὴν Κρήτην Ὀθωμανικοῦ στόλου πυροπολοῦντες καὶ διαρπάζοντες, ὑπ' αὐτὰς τὰς κανονοστοιχίας τοῦ μεγάλου Βεζίρου*».

Μανιάτας εὑρίσκομεν εἰς τὰ Χανιὰ καὶ τὴν περιοχήν των πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 1582. Εἰς ἀνέκδοτον βενετικὸν κατάλογον τοῦ 1536, περιέχοντα ὀνόματα τῶν δυναμένων νὰ φέρουν ὅπλα ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν Χανίων[2], σημειοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς ἐπώνυμα : *Christopho Magnati, M(astr)o Piero Magnati, Paulo Magnati* καὶ *M(astr)o Mano Magnati*. Ἐπίσης εἰς τὴν Διαθήκην της ἡ ἡγουμένη καὶ οἰκοκυρὰ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Κερατιδιώτη (Κυδωνίας Κρήτης) *Μακαρία Κουκάκαινα* ἀφίνει ἀνὰ ἓν «σαββατιατικὸν» εἰς τὸν πνευματικόν της *Χριστόδουλον Μανιάτην*[3]. Τὸ ἐπών. *Κουκάκαινα* ἐνθυμίζει οἰκογένειαν *Κουκάκη* καὶ οἰκογένεια μὲ τὸ ἐπών. τοῦτο ὑπάρχει καὶ σήμερον ἐν Μάνῃ.

Ἐκτὸς τούτου ἔχομεν καὶ κατὰ τὸ 1621 ἐν Κρήτῃ ἱερομόναχον *Μεθόδιον Μανιάτην* εἰς τὴν μονὴν Γδερνέτου[4]. Ἐπίσης εἰς ἑτέραν ἀπογραφὴν ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης[5] ἔχομεν τὰ ἐπώνυμα : *papa Gianni Magnati* (ἱερεὺς τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Πλατανιᾶ, ἐπαρχίας Κυδωνίας) καὶ *papa Gianni Magnati* (ἱερεὺς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἐντὸς τῆς πόλεως Χανίων).

Ὁ Καστροφύλακας ἀναγράφει τὸ 1582 ἑκατόνταρχον *Γρηγόριον Κλαπατσαρόν*, καταγόμενον ἀπὸ Στέρνες Ἀκρωτηρίου Κυδωνίας. Εἰς χριστιανικὴν ἐπίσης ἐπιγραφὴν ἐκ Χανίων[6] τοῦ ἔτους 1595 ἀπαντᾶ : «*†Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θῦ Γεωργίου Κλαπατζαρᾶ καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ*». Τὸ 1690 μαρτυρεῖται ἡ ἐκ Κρήτης *Μενεγῖνα* τοῦ ποτὲ *Νικ. Κλαπατζαρᾶ* νυμφευομένη ἐν Κερκύρᾳ. Τὸ ἐπών. καὶ ὑπὸ τὸν τύπ. Clapattara καὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Χανίων μαρτυρεῖται καὶ κατὰ τὸ 1637 : *papa Nicolo Clapattara, papa Antonio Clapattara, papa Mario Clapattara, papa*

---

1. Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1869, σ. 307.

2. Marantonii Bernardo, Rectoris Canea, Relazione 20 Νοεμβρίου 1536 . Τὸ κείμενον εἶδον εἰς φωτοαντίγραφον κατὰ παραχώρησιν τοῦ φίλου κ. Θ. Μιτσοτάκη, τὸν ὁποῖον καὶ θερμῶς εὐχαριστῶ.

3. *Μαρίας Χαιρέτη*, Ἡ ἐν Ἀκρωτηρίῳ τῆς Κυδωνίας γυναικεία μονὴ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Κερατιδιώτη καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου, Θησαυρίσματα 6 (1969), σσ. 163, 166 σημ. 6.

4. *Ν. Τωμαδάκη*, Νέαι εἰδήσεις περὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, Μνημοσύνη 1 (1967), σ. 6.

5. *Μαρίας Χαιρέτη*, Ἡ ἀπογραφὴ τῶν ναῶν καὶ μονῶν τῆς περιοχῆς Χανίων τοῦ ἔτους 1637. Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπ. 36 (1968), σ. 351. Εἰς τὴν ἀπογραφήν, σ. 351, ἀναφέρεται καὶ geromonaco Athanasio Monovassioti καὶ papa Georgi Calogerea, σ. 348, 365, πιθανῶς ἐκ τῆς οἰκογ. *Καλογερᾶ* τῆς Μονεμβασίας.

6. *Σ. Ξανθουδίδου*, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, Ἀθηνᾶ 15 (1904), σ. 96.

Sava Clapattara, *papa Manoli Clapattara*, *geromonaco Athanasio Clapattara*, *Macario calogero Clapattara*, *geromonaco Meletio Clapattara* (ἅπαντες ἀπὸ Sternes) καὶ *papa Antonio Clapattara* (ἀπὸ Choridaci).

Πλὴν τῆς Κρήτης, τὸ ἐπών. εἶναι γνωστὸν καὶ εἰς Κέρκυραν[1] ὁπόθεν κατήγετο ὁ *Βίκτωρ Δαράκης Κλαπατζαρᾶς*, ἀρχιδιάκονος τοῦ Φιλαδελφείας καὶ μετὰ ταῦτα ἱερεὺς καὶ ζωγράφος. Τὸ ἐπώνυμον παλαιότερον ἔχομεν εἰς τὴν Μάνην, καθὼς μαρτυρεῖται ἐκ μοιρολογίου : «*Ὄντες ὅπ' ἄνοιξ' ὁ καβγᾶς / καὶ κρούοντα οἱ Κλαπατσιαροὶ / ἐχαίρονταν ὅλοι οἱ ὀχτροί*»[2]. Σημειώνω τοῦτο διὰ τὴν συνωνυμίαν ἐπὶ ἀσυνήθους ἐπωνύμου.

Ὁ Ν. Βέης[3], προλογίζων τὴν μελέτην τοῦ *Α. Ξηρουχάκη*[4] καὶ ἀναφερόμενος εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, διερωτᾶται μήπως καὶ ὁ ἀναφερόμενος[5] ὡς καπετάνιος, διοικητὴς πλοίου *Michiel Caropoliti* εἶναι ὁ *Μιχαὴλ Καρυοπολίτης* (ἐκ Καρυουπόλεως Μάνης). Ὡς παλαιὰ ἐπών. τῆς Μάνης εἶναι γνωστὰ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Καστροφύλακα[6] ἐπίσης ἀναγραφόμενα *Σέρβος*, *Παρηγόρης* καὶ *Κοντόσταβλος* (τοῦτο ἐν Μάνῃ ἤδη τὸ 1509[7]).

Τὴν ἐκ Μάνης καταγωγὴν τῶν οἰκογενειῶν *Κλαπατζαρᾶς*, *Caropoliti*, *Σέρβου* καὶ *Παρηγόρη* σημειώνω μετά τινος ἐπιφυλάξεως, ἀφοῦ δὲν ἔχομεν περὶ τούτων ρητὰς μαρτυρίας. Ἀναφέρω ἀκόμη ὅτι ἐπών. *Μανιᾶς*, ὅπερ καὶ σήμερον εἰς Χανιά, μαρτυρεῖται εἰς Ζάκυνθον ὡς καταγόμενον ἐκ Κρήτης (Ἡρακλείου) τὸ 1646 καὶ ἐκ Μάνης (Ζαρνάτας) τὸ 1714[8].

Μήπως τὸ σημερινὸν χωρίον τῆς Κρήτης *Μανιαθιανὰ* < *Μανιατιανὰ* τῆς ἐπαρχίας Σελίνου (ν. Χανίων, παρὰ τὸ ὄρος Πελεκάνος) μᾶς δίδει νύξιν περί τινος ἐγκαταστάσεως Μανιατῶν ἐνταῦθα ; Διότι τὸ τοπων. *Μανιαθιανὰ* προϋποθέτει τύπον οἰκογ. ἐπων. *Μανιάτης* ἢ *Μανιατάκης*, ὅπερ καὶ σήμερον ἀπαντᾷ ἐν Κρήτῃ, ὡς καὶ τὸ *Μανιατόπουλος*. Πότε ὅμως συνῳκίσθη τὸ χωρίον τοῦτο ;

Ἐκ τῶν ἀναφερθέντων στοιχείων καθίσταται σαφὲς ὅτι ἔχομεν μίαν ἐγκατάστασιν Μανιατῶν εἰς τὴν Δ. Κρήτην καὶ κυρίως εἰς τὰ Χανιὰ ἢ καὶ τὴν περιφέρειαν τούτων. Ἡ ἐγκατάστασίς ὅμως αὕτη νομίζω ὅτι αἰτίαν εἶχε τὴν ἐκ μέρους τῶν Βενετῶν στρατολογίαν τῶν Μανιατῶν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Δὲν πρόκειται δὲ περὶ ἐποικίσεως πολυαρίθμου συμπαγοῦς πληθυσμοῦ, ὥστε οὗτος νὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ ἐπιδράσῃ γλωσσικῶς ἐπὶ τῶν κατὰ ἀσύγκριτον ἀριθμὸν περισσοτέρων ἐντοπίων

---

1. *Κ. Σάθα*, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη 3, 520. *Τοῦ αὐτοῦ*, Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 596. *Μ. Παρανίκα*, Σχεδίασμα, σ. 130. *Κ. Μέρτζιου*, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ μικρὸς Ἑλληνομνήμων, Πραγματεῖαι Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 9 (1939), σ. 246.

2. *Κ. Πασαγιάννη*, Μανιάτικα μοιρολόγια καὶ τραγούδια, Ἀθῆναι 1928, σ. 113.

3. *Α. Ξηρουχάκη*, ἔνθ' ἀν., σ. ιε'.

4. Ἔνθ' ἀν.,

5. Ἔνθ' ἀν., σ. 73.

6. Ἔνθ' ἀν.

7. *Δ. Βαγιακάκου*, Μελισσηνοὶ καὶ Κοντόσταβλοι ἐκ Μάνης εἰς Ζάκυνθον 1509, Ἐπετ. Μεσαιων. Ἀρχ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 3 (1951), σσ. 149-166.

8. *Λ. Ζώη*, Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ζακύνθου, Ἀθῆναι 1963[2], σ. 389.

κατοίκων τῆς Κρήτης. Ἄλλωστε ἡ ὁμοιότης τῶν γλωσσικῶν στοιχείων μεταξὺ Κρήτης καὶ Μάνης δὲν εἶναι ἐπὶ περιωρισμένης ἐκτάσεως — μόνον εἰς τὰ Χανιὰ ἢ εἰς ἓν χωρίον τῆς περιοχῆς των — ὥστε νὰ ἀναζητήσωμεν ὡς αἰτίαν τῆς ὁμοιότητος τὸν ἐποικισμὸν ἐκ Μάνης. Ἡ ὁμοιότης αὕτη, ὡς εἴδομεν, ὑπάρχει καὶ μεταξὺ Μάνης καὶ Ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ κυρίως μετὰ τῆς γλώσσης τῶν ἔργων τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Α.Κρήτης. Ἄλλην ἑπομένως αἰτίαν τῆς συγγενείας πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν.

Ζ. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ

Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τ' ἀνωτέρω γλωσσικὰ καὶ ἱστορικὰ δεδομένα θέτομεν τὸ πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς ὁμοιότητος Κρήτης καὶ Μάνης ὑπὸ νέαν ἐξέτασιν.

Κατ' ἀρχὰς δέον νὰ τονισθῇ ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἐποικισμὸς ἡ μόνη αἰτία γλωσσικῆς συγγενείας (ἐπὶ ὡρισμένων ἰδίως φαινομένων) μεταξὺ ἀπομεμακρυσμένων περιοχῶν. Μόνον ὁ ἱστορικῶς μαρτυρούμενος ἐποικισμὸς πολλῶν κατοίκων διὰ τῆς δημιουργίας πολυανθρώπων οἰκισμῶν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρήσῃ τὸ μητρικὸν ἰδίωμα ἢ καὶ νὰ ἀσκήσῃ γλωσσικὴν ἐπίδρασιν εἰς τοὺς γείτονας.

Ἑτέρα σημαντικὴ αἰτία διαλεκτικῆς συγγενείας εἶναι ἡ μακρὰ γλωσσικὴ τοῦ Ἔθνους παράδοσις, ὡς αὕτη καθωρίσθη διὰ τῶν ἀρχαίων διαλέκτων, διὰ τῆς Κοινῆς καὶ τῆς μετὰ ταῦτα διαμορφώσεως τῆς γλώσσης κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον καὶ τῆς δημιουργίας τῶν νέων διαλέκτων. Εἶναι γνωστὸν ὅτι διαλεκτικὰ φαινόμενα δύνανται νὰ εἶναι καὶ ἀρχαία κληρονομία, διασωθεῖσα ἢ κατάλοιπα τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, καὶ ὅτι οἱ διαλεκτικοὶ τύποι εἶναι λείψανα μικρὰ εὐρείας ἄλλοτε χρήσεως. Διότι, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνευθῇ ἄλλως ἡ ὁμοιότης γλωσσικῶν στοιχείων εἰς τὰ ἰδιώματα Ἀθηνῶν (παλαιότερον), Αἰγίνης, Κύμης, Καρπάθου, Μάνης, Μεγάρων, Πόντου (ὡς πρὸς τὰ εἰς *-έα* καὶ *-ία* π.χ. ὀνόματα ἢ πρὸς τὴν προφορὰν τοῦ *υ* ὡς *ιου*) ἢ ἡ προφορὰ τῶν διπλῶν συμφώνων εἰς τὰ ἰδιώματα Δωδεκανήσου, Κύπρου καὶ Κάτω Ἰταλίας ;

Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ οἱ παρατηρήσαντες γλωσσικὴν ἐπίδρασιν τῆς Κρήτης εἰς τὰς Κυκλάδας, ἕνεκα ἐγκαταστάσεως Κρητῶν εἰς αὐτάς, δὲν ἀποκρύπτουν καὶ τὴν σκέψιν μήπως ἡ ὁμοιότης αὕτη ἔχει ἄλλην αἰτίαν, δηλ. κοινὴν παλαιότερον μεταξὺ τούτων διάλεκτον, ἡ ὁποία διὰ ποικίλους λόγους ἔλαβε διαφορετικὴν ἐξέλιξιν κατὰ τόπους, διετήρησεν ὅμως μερικὰ τῶν παλαιοτέρων κοινῶν γλωσσικῶν στοιχείων. Οὕτω, ὁ Φ. Κουκουλὲς[1] παρατηρεῖ ὅτι : «*Μία γενικὴ ἔρευνα τοῦ γλωσσαρίου τῶν Κυκλάδων θὰ φέρῃ εἰς φῶς πολὺ περισσότερα κοινὰ στοιχεῖα ἀνὰ τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Κρήτην, ἅτινα βεβαίως πρέπει νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς κοινὸν κατὰ παλαιοτέρους αἰῶνας ἰδίωμα*».

---

1. Ἐνθ' ἀν., σ. 277. Πβ. καὶ *Ι. Προμπονᾶ*, Ὁ ρωτακισμὸς καὶ ἡ ἰδιότυπος προφορὰ τοῦ φθόγγου *λ* εἰς τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα Φιλωτίου τῆς Νάξου, Ἐπετ. Ἑταιρ. Κυκλαδικῶν Μελετῶν 3 (1963), σ. 528.

Ἂς ἐξετάσωμεν ἤδη τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα κοινὰ γλωσσικὰ Κρήτης καὶ Μάνης.

Γενικῶς, τόσον ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους γλωσσικῶν φαινομένων, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ λεξιλογίου παρατηροῦμεν ὅτι δὲν ἔχομεν κοινότητα τούτων μόνον μεταξὺ Δυτικῆς Κρήτης καὶ Μάνης, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ Μάνης καὶ μάλιστα μεταξὺ τῆς διαλέκτου τῆς Μάνης καὶ τῆς γλώσσης τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων (ποιητικῶν ἔργων) τῆς Κρήτης, τὰ ὁποῖα, ὡς εἴπομεν, ἐγράφησαν κυρίως εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Ἀν. Κρήτης. Ἤδη κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα εἶχον διαμορφωθῆ τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμιλουμένης, ἡ δὲ διάλεκτος τῆς Ἀν. Κρήτης εἶχεν ἀναχθῆ ὄχι μόνον εἰς ὄργανον συνεννοήσεως ὅλων τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὄργανον συγχρόνως τῆς Κρητικῆς ποιήσεως. Καὶ τὰ ὀλίγα ποιητικὰ ἔργα, τὰ γραφέντα εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Δ. Κρήτης, παρέχουν στοιχεῖα γλωσσικὰ τῆς Ἀ. Κρήτης. Ὁ Ρεθύμνιος ποιητὴς Χορτάτζης ἔγραψε τὴν Ἐρωφίλην εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀ. Κρήτης (*ἤπρεπε* 1, 401, *ἤπαιρνα* 408, *ἤσφαλες* 459, *ἤκαμες* 133, *ἐξουσά* 3, 284, *φορεσά* Ἰντερμ. 3, 127 κλπ. ἀντὶ *ἔπρεπε*, *ἔπαιρνα*, *ἔσφαλες*, *ἔκαμες*, *ἐξουσιά*, *φορεσιὰ* κλπ.[1]). Ὁμοίως ὁ ποιητὴς τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου Μαρῖνος Μπουνιαλῆς ἦτο Ρεθύμνιος καὶ μεταχειρίζεται τὴν διάλεκτον τῆς Δ. Κρήτης (αὐξάνει τὰ ρήματα διὰ τοῦ *ε* καὶ ὄχι διὰ τοῦ *η*), παραλαμβάνει ὅμως οὐκ ὀλίγα στοιχεῖα τῆς Ἀ. Κρητικῆς διαλέκτου, καθ' ὅσον αὕτη μᾶλλον τῆς Δυτικῆς χρησιμοποιηθεῖσα εἰς τὴν σύνταξιν φιλολογικῶν μνημείων καὶ προσέτι ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς νήσου εὔχρηστος, γνωστοτέρα ἐκείνης ἦτο καὶ εὐγενεστέρα ἐνομίζετο[2].

Εἰδικώτερον, ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν γεωγραφικὴν ἔκτασιν τῆς καταλ. *-ές* (*-έας*) καὶ *-έ* (*-έα*), βασικοῦ γλωσσικοῦ στοιχείου τῆς διαλέκτου Κρήτης καὶ Μάνης, θὰ ἴδωμεν ὅτι δὲν ἐπικρατεῖ αὕτη οὔτε εἰς ὁλόκληρον τὴν Δυτικὴν Κρήτην[3] οὔτε εἰς ὁλόκληρον τὴν Μάνην. Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην ἔχομεν τὸν συνιζανόμενον τύπον *-ᾳάς*, *-ᾳά*, ὅπως καὶ εἴς τινας περιοχὰς τῆς Μάνης.

Οὕτω, εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κισάμου ἡ συνίζησις τῆς *-έας*, *-έα* > *-ᾳάς*, *-ᾳά* ἀποτελεῖ ἓν τῶν χαρακτηριστικῶν γλωσσικῶν φαινομένων αὐτῆς : *Πλατανᾳάς*, *Πρινᾳάς*, *ἀκονιζᾳά*, *ἀπιδᾳά*, *Βουκολιᾳές*, *Δραπανᾳάς*. Ἐνταῦθα ἐπίσης ἔχομεν παραλλήλους τοὺς τύπους *-ρᾳάς*, *-ρᾳὰ* καὶ *-ρᾶς*, *-ρά* : *Ἀζωγυρᾶς*, *βοσκαρά*, *γρά*, δηλ. τύπους τῆς Ἀ. Κρήτης. Εἰς *-ρὰ* σχηματίζεται καὶ τὸ θηλ. τῶν εἰς *-άρις* : *κυνηγάρις* - *κυνηγαρά*.

Οἱ ἀνωτέρω συνιζανόμενοι τύποι *-ᾳάς*, *-ᾳά* καὶ *-ρᾶς*, *-ρὰ* ἐπικρατοῦν καὶ εἰς τὰ δυτικὰ τῆς ἐπαρχίας Σελίνου, εἰς τὰ πεδινὰ τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας καὶ εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Ἀκρωτηρίου. Εἰς τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τῆς ἐπαρχίας Σελίνου ἀκούονται παραλλήλως οἱ τύποι *-ές* καὶ *-ᾳάς*, εἰς δὲ τὰ ὀρεινὰ τῆς Κυδωνίας ἐπικρατοῦν πλήρως οἱ τύποι *-ές*, *-έ* : *Πρινές*, *Μυλωνές*, *Ἀγριλές*, ἀλλὰ καὶ *Πλατανᾳάς*, *Βληθᾳάς*. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀποκορώνου ἔχομεν πλήρη τὴν ἐπικράτησιν τῶν εἰς *-ές*, *-έ* τύπων, ἂν καὶ εἰς τὰ πεδινὰ ἀκούονται τύποι εἰς *-ᾳάς*, *-ᾳά*.

---

1. *Γ. Χατζιδάκι*, Einl., σ. 275. *Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, ἔνθ' ἀν., σ. 143.

2. *Γ. Χατζιδάκι*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπιστ. Ἀθηνῶν 10 (1913)14), 1915, σσ. 48-49.

3. Περὶ τούτου βλ. λεπτομερῆ μελέτην τοῦ *Ν. Κοντοσοπούλου*, Περί τινων Κρητικῶν γλωσσικῶν φαινομένων, Ἀθηνᾶ 64 (1960), σσ. 209-219.

Ἐν κατακλεῖδι δηλ. ἡ κατάληξις *-ές*, *-έ* δὲν ἀπαντᾷ εἰς ὁλόκληρον τὸν νομὸν Χανίων, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ Σφακιά, τὸν Ἀποκόρωνα καὶ τὰ ὀρεινὰ διαμερίσματα τῆς Κυδωνίας. Εἰς τὸ Σέλινον ἀκούονται παραλλήλως καὶ οἱ δύο τύποι *-ᾳάς*, *-ᾳὰ* καὶ *-ές*, *-έ*. ἐνῷ εἰς τὴν Κίσαμον καὶ τὴν πεδινὴν Κυδωνίαν οἱ ἀσυνίζητοι τύποι ἐπικρατοῦν πλήρως. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἀνατολικὰ ὅρια τῆς Δ. Κρήτης, ἐκεῖ ὅπου τίθενται τὰ ὅρια διαχωρισμοῦ τῶν ἰδιωμάτων τῆς Ἀ. καὶ Δ. Κρήτης, ἔχομεν ἐπίσης διακύμανσιν τῶν τύπων *-ές* καὶ *-ᾳάς*. Ἡ κατάλ. *-ές* ἐπικρατεῖ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Ἁγίας Γαλήνης, ἐνῷ εἰς τὸ τῆς περιφερείας τοῦ Ἄνω Μυλοποτάμου ἀκούονται πάντοτε οἱ συνιζανόμενοι τύποι *-ᾳάς*, *-ᾳά*.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Μάνην ἔχομεν διαφορὰν προφορᾶς· εἰς τὴν Μέσα καὶ Ἀνατολικὴν Μάνην ἔχομεν τὸ συνιζημένον *-ᾳάς*, *-ᾳά* : *βασιλᾳάς*, *ἀμυγδαλᾳά*, εἰς δὲ τὴν Ἔξω τὸ ἀσυνίζητον *-έας*, *-έα* : *βασιλέας*, *βαρέας*, *μηλέα*, *σουλέα*, *ἀμυγδαλέα* κλπ.

Καθίσταται λοιπὸν φανερὸν ὅτι ὁ μνημονευθεὶς ἀποικισμὸς τῶν Μανιατῶν, ἀκόμη καὶ ἐὰν οὗτοι ἐγκαθίσταντο ὡς ἀγροτικὸς πληθυσμὸς εἰς μίαν περιοχὴν τῶν Χανίων, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιδράσῃ γλωσσικῶς ἐπὶ ὁλοκλήρου τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Δυτ. Κρήτης, ἀφοῦ μάλιστα τότε ἡ πόλις τῶν Χανίων μετὰ τῶν διαμερισμάτων αὐτῆς, κατὰ τὴν στατιστικὴν τοῦ Καστροφύλακα[1], εἶχε πληθυσμὸν 65.288 κατοίκων. Πολὺ περισσότερον θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιδράσῃ ἡ γλῶσσα τῶν ἀποίκων καὶ ἐπὶ τῆς Ἀ. Κρήτης, δηλ. ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς νήσου καὶ μάλιστα ἐπὶ μιᾶς διαλέκτου, ἥτις εἶχεν ἤδη διαμορφωθῆ καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς λογοτεχνικὴ γλῶσσα τῆς νήσου.

Πόσοι θὰ ἦσαν ἄλλωστε οἱ ἐγκατασταθέντες Μανιᾶται, ἀφοῦ οἱ Μονεμβασιῶται καὶ Ναυπλιῶται ὁμοῦ, ὡς εἴπομεν, ἀνήρχοντο εἰς 1054 ἄτομα ; Ἐὰν ἦσαν πολλοὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρωνται καὶ αὐτοὶ ὡς καλλιεργηταὶ καὶ ἴσως ὡς ὀφειλέται. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ γλῶσσα τῶν ὀλίγων νὰ ἐπιδρᾷ σημαντικῶς ἐπὶ τῆς γλώσσης τῶν ἀσυγκρίτως περισσοτέρων ἐντοπίων καὶ μάλιστα εἰς τόσον ἐκτεταμένην περιοχήν, οἵα εἶναι ἡ Κρήτη καὶ εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη εἶχεν διαμορφώσει πλουσίαν λογοτεχνικὴν γλῶσσαν.

Εἰς ἄλλους ἑπομένως παράγοντας καὶ *ὄχι εἰς ἐποικισμὸν* δέον νὰ ἀναζητηθῇ ἡ αἰτία τῆς γλωσσικῆς ὁμοιότητος τῶν δύο περιοχῶν.

Γενικῶς δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς Κρητικῆς διαλέκτου εἶναι ἡ συντηρητικότης καὶ ἡ βραδεῖα ἐξέλιξις αὐτῆς. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν διάλεκτον τῆς Μάνης.

Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀ. Κρήτης ὑπέστη, ὡς γλῶσσα καὶ τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου, ταχυτέραν τὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τὸ τῆς Δ. Κρήτης, τὸ ὁποῖον διὰ λόγους γεωγραφικοὺς παρέμεινε συντηρητικώτερον. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης εἶναι συντηρητικώτερον τοῦ τῆς Ἔξω καὶ Ἀνατολικῆς Μάνης.

Νομίζω λοιπὸν ὅτι :

1/ Τὰ ἀρχαιοπινῆ (ἔνια δωρικὰ) κοινὰ γλωσσικὰ μεταξὺ τῶν δύο διαλέκτων στοιχεῖα εἶναι ἐπιβίωσις αὐτῶν διὰ τῆς Κοινῆς, καθ' ὅσον καὶ αἱ δύο περιοχαί, Κρήτη καὶ Μάνη, ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν διαλεκτικὴν δωρικὴν ζώνην, εἰς τὴν ὁποίαν

1. *Α. Ξηρουχάκη*, ἔνθ' ἀν., σ. 55.

ἀνήκουν καὶ τὰ Δωδεκάνησα καὶ ἡ Κάτω Ἰταλία. Τούτων ἡ διάλεκτος παρουσιάζει ἀναλόγους ὁμοιότητας.

2/ Τὰ ἄλλα κοινὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα μεταξὺ Κρήτης (Α. καὶ Δ., ὡς καὶ τῆς γλώσσης τῶν Κρητικῶν λογοτεχνικῶν κειμένων) καὶ Μάνης *εἶναι ἐπιβίωσις Βυζαντινή*. Εἶναι Βυζαντινὴ γλωσσικὴ κληρονομία, καθ' ὅσον καὶ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μάνη, ἕνεκα γεωγραφικῶν καὶ ἱστορικῶν λόγων, διετήρησαν κάποιον ἰδιαίτερον τρόπον ζωῆς καὶ ἡ γλῶσσα των δὲν ὑπέστη μεγάλως τὴν ἐπίδρασιν τῆς Κοινῆς ἑλληνικῆς, ὡς ἔβαινεν αὕτη διαμορφουμένη εἰς τὸν ὑπόλοιπον ἑλληνικὸν χῶρον. Παρέμεινε προσκειμένη πρὸς τὴν Βυζαντινὴν γλῶσσαν. Τὸν σύνδεσμον αὐτὸν μόνον διὰ τῆς μελέτης τῆς γλώσσης τῆς Βυζαντινῆς γραμματείας καὶ τῆς παραβολῆς τῶν γλωσσικῶν αὐτῆς στοιχείων πρὸς τὰ τῆς διαλέκτου Κρήτης καὶ Μάνης δυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν καλύτερον. Τύποι ὡς οἱ : *ἔνι, ἔναι, ἔν', εὐδία, ἔκρουα, δαιμονιάρης, καυκίν, ὀψίκιν* κ.ἄ. εἶναι κοινοὶ εἰς τὴν Κρήτην, Μάνην καὶ Πτωχοπρόδρομον. Ἄλλοι, ὡς οἱ : *ἔναι, ἀνασπῶ, ἀντζί, ἀπηλο(γ)οῦμαι, δυναστεύω, καμπανίζω, πέτομαι, πόνεμα, ἀπεικάζω, χαιράμενη* κλπ. εἶναι κοινοὶ εἰς Κρήτην, Μάνην καὶ Βυζαντινὴν δημώδη γραμματείαν (δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἡ συγκριτικὴ μελέτη εἰς ἔκτασιν).

Ἡ Βυζαντινὴ παράδοσις εἰς τὴν Μάνην εἶναι λίαν ἔντονος καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν ἁγιογραφίαν (πλῆθος Βυζαντινῶν ναῶν ὑπάρχουν ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ 5-13ου αἰ.)[1] καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν (λέξεις, τοπωνύμια, ὀνόματα)[2] καὶ εἰς τὰ ἤθη.

Εἶναι ἄλλωστε γλωσσικὸς κανὼν ὅτι τὰ συντηρητικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα παρατηροῦνται εἰς περιοχάς, αἱ ὁποῖαι δὲν προσφέρονται εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα. Τὰ περιφερειακὰ δηλονότι ἰδιώματα εἶναι συντηρητικώτερα τῶν

---

1. *B. Traquair*, Laconia, The churches of Western Mani, Ann. of the Brit. School at Athens XV (1908-9), σσ. 177-213. *H. Megaw*, Byzantine architecture in Mani, Αὐτόθι, τ. XXXIII (1932), σσ. 137-162. *Μ. Σωτηρίου*, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Λακεδαίμονος, Λακωνικὰ 1 (1932), σσ. 16-18. *Δ. Βαγιακάκου*, Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς Παναγίας Ὁδηγητρίας καὶ ἡ ἐν αὐτῷ τοιχογραφία τοῦ Ἑλκομένου, Σπαρτιατικὰ Χρονικὰ 6 (1942), τεῦχ. 61-63, σσ. 99-102. *Ν. Δρανδάκη*, Σκαφικαὶ ἔρευναι ἐν Κυπαρίσσῳ Μάνης, Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1958, ἐν Ἀθήναις 1965, σσ. 199-219. *Τοῦ αὐτοῦ*, Ἀνασκαφὴ ἐν Κυπαρίσσῳ, Αὐτόθι. Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1966, ἐν Ἀθήναις 1966, σσ. 233-245. Ἀνασκαφὴ εἰς τὸ Τηγάνι τῆς Μέσα Μάνης, Αὐτόθι, Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1964, ἐν Ἀθήναις 1966. σσ. 121-135. Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης, ἐν Ἀθήναις 1964. Ὁ Ἅγιος Παντελεήμων Μπουλαριῶν, Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. 37 (1970), σσ. 437-458. Δεόμενοι ἅγιοι ἐπὶ τοῦ τεταρτοσφαιρίου ἀψῖδος εἰς ἐκκλησίας τῆς Μέσα Μάνης, Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν, τ. 4 (1971), τεῦχ. 2, σσ. 232-239. Ὁ Ταξιάρχης τῆς Χαρούδας, Λακωνικαὶ Σπουδαὶ 1 (1972), σσ. 275-291. Νικήτας μαρμαρᾶς (1672), Δωδώνη, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, τ. Α' (1972).

2. *Δ. Βαγιακάκου*, Μεσαιωνικὰ καὶ νέα Ἑλληνικά, Ἀθηνᾶ 59 (1955), σσ. 13-58. *Τοῦ αὐτοῦ*, Δομέστικος - Δομεστίκισσα - Δεμέστιχας, Ἐπ. Μεσν. Ἀρχείου Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 5 (1955), σσ. 92-101, Ἀρχαῖα καὶ Μεσαιωνικὰ τοπωνύμια. Συμβολὴ πρώτη, Ἑλληνικὰ 15 (1951), σσ. 203-219, Συμβολὴ δευτέρα, Πελοποννησιακὰ 2 (1957), σσ. 302-334. Συμβολὴ τρίτη, Αὐτόθι 5 (1961), σσ. 161-179. Μεσαιωνικὰ καὶ νέα Ἑλληνικά, Ἀφιέρωμα εἰς Μ. Τριανταφυλλίδην, 1960, σσ. 61-69, Βυζαντινὰ ὀνόματα καὶ ἐπώνυμα ἐκ Μάνης, Πελοποννησιακὰ 3-4 (1960), σσ. 185-221.

ἰδιωμάτων τῶν κεντρικῶν διαμερισμάτων τῆς χώρας, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀμεσωτέραν ἐπαφὴν μὲ τὴν διοίκησιν καὶ ταχυτέραν ἐξέλιξιν.

Καὶ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μάνη ἦσαν ἀκραῖα, περιφερειακὰ διαμερίσματα τοῦ Βυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ Κρήτη μάλιστα ἐδοκίμασε καὶ μακρὰν ξενικὴν κατοχήν, ἡ ὁποία ἀπέκοψε τὴν στενὴν ἐπαφὴν αὐτῆς μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ κορμοῦ καὶ οὕτως ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὴν μεγαλυτέραν ἐμμονὴν καὶ συντηρητικότητα εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ἄλλας ἐκδηλώσεις τοῦ βίου ἐν γένει. Ἀλλὰ καὶ ἡ Μάνη εἶχε διαμορφώσει ἴδιον βίον καὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, βίον ἔχοντα ὡς πυρῆνα τὴν συντηρητικότητα εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις καὶ μάλιστα εἰς τὴν γλῶσσαν.

Τὰ κοινὰ λοιπὸν γλωσσικὰ στοιχεῖα Κρήτης καὶ Μάνης δὲν ἔχουν αἰτίαν τὸν ἐποικισμὸν Μανιατῶν εἰς τὴν νῆσον, ἀλλ' εἶναι *κοινὴ Βυζαντινὴ κληρονομία*, ἡ ὁποία διέφυγεν ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐξελισσομένης νεοελληνικῆς κοινῆς ἕνεκα τῶν ἰδιαιτέρων ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας εὑρέθησαν ἐπὶ μακρὸν αἱ δύο αὗται περιοχαὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου.

ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ

PARENTÉ LINGUISTIQUE ENTRE LA CRÈTE ET LE MAGNE

Par D. Vayacacos

Résumé

Le sujet ci-dessus avait préoccupé autrefois G. Hadzidakis, qui se contenta à une vague constatation de la similitude de la langue et des coutumes des habitants de la Crète (de sa partie occidentale en particulier) et des habitants de la péninsule du Magne (Péloponnèse du sud) et considéra l'installation d'une colonie maniote en Crète, à l'époque de l'empereur byzantin Nicéphore Phocas (en 961), comme la cause de cette affinité. Il n'a pas pu cependant prouver d'après des documents historiques cette colonisation. Peu après Hadzidakis, le prof. G. Anagnostopoulos s'était préoccupé du même sujet, mais sans y porter une solution.

M. Vayacacos dans son étude examine le problème depuis ses origines. Il expose d'abord en détail les éléments linguistiques communs aux deux régions en question et les classe en quatre catégories, à savoir les faits phonétiques (pp. 4-9), morphologiques (pp. 9-16), étymologiques (pp. 16-17) et lexicologiques (pp. 17-28). Son matériel, provenant aussi bien de la langue parlée actuelle des Crétois et des Maniotes, que des textes de la littérature dialectale crétoise, a été confronté avec le matériel analogue fourni par des textes populaires byzantins. Le travail comparatif a démontré une très grande

similitude du dialecte crétois et du dialecte maniote actuels avec le grec byzantin.

L'auteur met ensuite à l'épreuve l'opinion de Hadzidakis et d'Anagnostopoulos relative à l'installation de colons Maniotes en Crète. Dans les pages 30-37 il cherche, à partir de documents, le bien-fondé de cette opinion et la date probable de la colonisation. Il constate qu'en réalité il ne s'agit point d'une installation de population compacte, mais de celle d'un corps militaire maniote, servant la République de Venise, dans la région de La Canée (partie occidentale de l'île). A partir de cette réalité, se fondant aussi sur le fait que l'affinité linguistique ne se borne pas au Magne et à une partie de la Crète, notamment à la partie ouest de l'île, où l'installation des militaires Maniotes nous est attestée, mais elle s'étend au dialecte de la Crète entière et même à la langue des textes littéraires crétois et byzantins populaires, M. Vayacacos conclut que :

La parenté linguistique créto-maniote s'explique par un substrat byzantin, commun aux deux régions en question et resté loin de l'influence de la koinè néo-hellénique alors en voie de développement. Ce substrat est dû aux circonstances historiques particulières, communes à la Crète et au Magne, ainsi qu'à la position géographique de ces régions.